

LOOMING

MARTS 1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

3

E. Kits

Johannes Semper (Õli) 1947

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

3 MÄRTS 1967

Vaikuse variatsioonid

1. I d ü l l

Olin veel lillelallerdaja,
tilluke sihuke
käte kõrval tallerdaja.
Ema pihus pihuke,
kõnnime metsakuruni,
matkame maasikamuruni.
Päike teeb tee meile kahele
kasetüvede vahele.

Ema jääb kuduma
mätta peal sukka.
Panna sülle nüüd pea,
et ta sasiks mu tukka,
kuni jään tuduma.

On nii hea, nii hea
käteraami seest süles
vahtida üles
sinna, kus latvade õlul
sinetab katus.
Nii sügav on vaikuse võlu
ja liikumatus
nii suur, et
upub sellesse taevasina,
ladvad ja juured,
ema ja mina.

2. K ä r s i t u s e d

Päev läbi tänavate kurja kära,
veel öösekski jääb kõrvu trumm ja tramm
ning mootorite võidusõiduplära.
Ka uni pole kindel kaitsetamm.

Su soov on vaikse pühapäeva sära,
kus kuuldamatuks jääks su enda samm.
Jah, põgeneda, põgeneda ära,
söök muidu lärm sind nagu maja vamm.

Kuid kauaks seda? Kuuled kauget huiget
või kõrgel lennukite kõuepõra,
näed taevas kaugenevat valget mõra,

ja on, kui kutsuksid need parves luiged
sind kaasa rännule. Hüvasti, rahu!
Ei enam vaikusesse süda mahu!

3. Rahn mere ääres

Ütle sa, kivirait,
kas nii liikumata püsida
aastatuhandeid vait
pole veel villand?

Kuid on asjata küsida,
millised turjakad kandjad
jalutud, käetud
su kunagi maha on pilland
siia lahe randa,
kus sind unarusse jäetud.

Ei Linnutee tähed,
ei taevas sinisiidne,
ei maailma melu
sulle korda lähe,
sa vaikus graniidne,
ei inimese elu,
see peeneniidne
saatuse kääridel lõigata.

Tormid ja tuuled
võivad sind hõigata,
vastu su ribisid taguda,
ei nad sust jagu saa,
sina ei kuule,
sina ei näe
isegi kibuvitsamarju,
mis su ümber ehtena veretavad,
ega koitu, kes sirutab käe,
et heita su ümbert öised varjud.

Sulle ükskõik,
kas lõmitab meri või kuu
su jalge ees,
kumbki ei leia armu
su palge ees.

Ja ometi vahetevahel sa näid
nii hunnitu,
täis väge ja tarmu,
nii iseenese tähtsust täis

ja majesteetlik
ning salapäraselt tark,
et tahtmatult meelitad ligi.

Kuid on petlik
ja vale
su pale:
pole sa vägev ega tark,
sinu vaikus ei loo ega sigi —
oled iseenese sark.

4. Sundvaikus

Vahel on vaikus kui tinast —
sind vee alla vajutab.
Ole siis vait nagu linask,
kes mutta end majutand.
Mõtted oma maapealsest minast
seal viimseni hajuta.
Kui aga välgub ja rajutab —
unista taevasinast.

5. Kuis tappa kurbus?

Ta läks, viis kaasa lilled, kohvri, naeratuse.
Jäi maha vaikus, huulte puudutus ja kurbus
ning ühest teiseni veel nähtamatud niidid.

Mis peale hakata nüüd tühjund rannikuga
ja merega, mis tõmbund kortsuskulmuliseks?

Veel äsja sinetas ta nagu linaväli.
Ka oli päikest täis kui armunute süda
see kaljukadakate vahel looklev rada,
kus pilku haaras pilk ja käsi haaras käest,
kui oleks äkki kole oht meid ähvardanud,
kuid oli ainult leek me endi sügavikust,
hetk põlemist, hetk nooruslikku õnnetunnet.

Üks kiiktool, mis seal rõdul liikumatult seisis,
näe, hakkab äkki õõtsuma nii kummaliselt.
Kes tõukas teda? Tuuleiil küpressi ladvast
või kaugelt ulgumerelt? Omaenda süda?

Kes ütleks, kuidas tappa pealetükkiv kurbus?
Ta uputada mälestuste lainetesse?
Või rõõmsat nägu tehes teiste lauda minna?
Või jätta ta nii lahtisena päikse kätte
kui nõu täis vett, mis nähtamatult õhku lenduks
ja kastena mu luulelehtedele langeks?

6. Kahe vaikuse vahel

Mind kohutab nende otsatute
ruumide vaikus.

Pascal

Ülal otsatus vaikuseruumis
ainult hirmu ja õudust kuulis Pascal.
Ei olnud veel aimugi tal,
mis tuulispask all
võib pääseda valla,
kui heidetaks alla
see vaikuse tuum, mis
oma kapslis veel suuremaid õudusi kätkeb.
Sest mis saaks Maast?
Kõik lootused jätkem!
Üks puhk —
see süttiks kui laast,
jääks järele tuhk.

Kas tunnekski kaotust
elutu pall?
Suitsust ja tuhast hall,
tormaks ta endiselt mööda laotust.

Ei enam ühtegi vaimu,
kel oleks veel aimu,
et olid kord loom ja taim,
et elas kord inimessegu,
et selle arenend vaim
tappis elu ja vaimu,
et kogu ta ajalugu
oma seaduspärasustega
kadus viimases vaatuses.

Kuid siiski —
ma ei usu,
ei usu,
et saatus
oma salapärasustega
kõik kaduvikku uputab,
jättes maha vaid rusud
ja rapped.
Oh ei, küll mateeria,
see tark kombineerija,
veel välja nuputab
uued proteiinhapped
ja elueod,
uue olenditesoo,
ta ajaloo
ja kangelasteod
ning ka teistmoodi vaimu,
mis ei hävita end.

Võib-olla nendegi mõttelend
loob legendi sest
endisest,
andes möödunust aimu,
nagu anti sest
meilegi müüdis Atlantisest.

7. Vaikusest, mis kisendab

Lillekestest laulame,
värisevate lehtedega haavast.
Heinakõrrekestest on pungil
me luulemärsid.

Ent kus on värsid
tulisest laavast,
mis põletab Vietnami džungleid?
Kus on filipikad
nende vastu, kes sinna on tulnud
mürgitama riisi ja maisi,
külma külasid üle napalmiga,
tapma mehi, lapsi ja naisi,
kuna jumalasalane
oma salvitud salmiga
õnnistama ruttab röövleid?

Oradouri ja Lidice tuhast veel vähe!
Eks tunne Ben Suc
ja teistegi linnade tuhk
buldooseriite hõövleid!
Maatasa iga metsatukk,
iga vastupanupaik, kus
veel ei valitse surm ega vaikus!

Kuid kas see vaikus on vait?
Ei, ta kisendab,
kisendab needust
naiste suu kaudu,
kes traataedade taha on aetud,
isegi laipade suu kaudu,
kes tehiskõrbe tuhka on maetud.

Kus on vihased värsid,
karistusihased sõnad,
mis tulise orana kõrvetaksid
nende südametunnistust,
kes on armutult hävitamas
paljukannatand maad?

Paraku, kallaletungija koduni
vabadusvõitlejate käed ei küüni.

Pole tõsi, et sõnad on väetid
pommilennukite vastu!
Iga plakat «go home»,
iga rusikas käsi,
iga kirjatäht
lisab tilga viharikasse,
kuni see, pilgeni täis, kobrutab üle,
langeb kosena alla,
keerdub vihaseks viruks,
pekstes eemale käed,
mis küüntega kinni
on võõrastes maades
ja võõraste rahvaste kõris.

NB Mis aga puutub teisse,
Steinbeck, vihased noormehed Braine ja Kingsley Emis,
siis pühin laualt teie vihakobarad.
Teie süda on must.

MONOLOOGID

Hea meremeeste Hoidja

ea meremeeste Hoidja võttis su isa ära Atlandi peal. Ega ta poleks võtnud, aga ta päästis su isa ära laine käest. Nägi, et mees olli märg ja väsinud, võitleb viimast võitlust külmas Atlandi mere öös, ja siis ütles hea meremeeste Hoidja su isale:

«Võitle oma võitlus lainega lõpuni. Ja siis võtan ma sind oma juure.»

Ja laine, kes nägi, et mees läheb käest ära, urises Hoidja peale. See olli üks vana laine, ta tulli Gröönimaa ja Islandi vahelt läbi, ta õlad jähid seal kinni, ühest õlast võttis kinni Island ja teisest Gröönimaa ja riimustasid ta jäämägedega ära. Siis laine hakkas koolduma kut look, läks kümme meetrit kõrgeks ja vihastas omale valge pea otsa. See olli sant öine laine. Valge pea turris, tulli ta jõrisedes ja urisedes ja võttis koosi Põhjamere peale. Ja nõnna ta tulli, muudkut tulli, üks laiuskraad jäi teise järel seljataha, ja laine mõirgas, kut üks laine mõirgama peab.

Aga sinu isa — andku talle head hingamist — tulli roolivahist. Päev otsa olli ta kala soolan ja roolis ollid need saatana külglained ta hulluste ära väsitanud, nõnna et ta vaevalt jalgade peal seisis. Ja üle teki läks vaier, et su isa sellest kinni hoiaks, sest ta kajut olli laevaninas. Aga isa olli väga väsinud, ta mõtles su ema peale ja sinu peale, poiss, aga ema peale mõtles ta rohkem, sest ema armastas ta juba enne sind, ja sinu peale mõtles ta ka, poiss, ja mõtles seda:

«Kui mu poeg tähti selgeks ei õpi, ei saa temast meremeest ega kedagi.»

Hea meremeeste Hoidja, kes olli Atlandi peal meremeeste jaoks tuhat tessatini taevast rentinud, hüüdis su isale:

«Hoia, Andrus, laine tuleb!»

Aga sinu isa ei kuulnud, ta olli väga väsinud, laine peksis küljelt ja loopis laeva, ja sinu isa ei võtnud vaierist kinni. Ja siis hüppas laine tekki ja viis su isa üle parda.

Vaata, poiss, ka sina lähed ükskord võib-olla üle parda. Mehe tee viib sagedaste üle parda, aga ta peab oma laeva tagasi jõudma. Mina olen kolm korda meres käinud — Atlandil, Barentsis ja Saksa meres —, ja ikka läksin oma laeva tagasi.

Nõnna. Laine viis su isa üle parda. Su isa jäi laine harja sisse ja see hakkas teda kandma. Aga lainel olli külm süda, külm süda kut jää, ja seesamane külm hakkas su isa piinama. Isa riided ollid rasked, ja tark mees, nagu ta olli, võttis ta saapad jalast ja andis merele, võttis oma tormijaki seljast ja andis merele, võttis särgi seljast ja saatis alla. Siis hakkas su isa väsima ja palus head meremeeste Hoidjat:

«Hoidja, ma olen väsin. Luba, ma upun!»

Aga Hoidja käskis su isa:

«Võitle veel! Võitle lõpuni!»

Su isa olli laine külmust täis ja väga väsinud ja küsis Hoidja käest:

«Millal on mehe jaoks lõpp?»

«Millal on lõpp, seda tean mina. Aga mees peab selle vastu võitlema nõnna, kut mind polekski. Siuke on minu seadus, mis ma meremeeste jaoks teinud olen.»

Nõnna kut Hoidja nägi, et su isa enam ei suuda, ütles ta lainele:

«Anna Andrus siia! Anna mees kätte!»

Ja laine jõrises Hoidjale:

«Ära tule! Ma hammustan su varvast. Ma teen sulle uut ja vana.»

Siis läks Hoidja lainega rinnutsi kokku. Laine olli tugev, laine olli tigidust täis, ta võttis Hoidja jalast kinni ja andis talle harjaga vastu pead. Nõnna võitlesid Hoidja ja laine kahekesi Põhjamere piiri peal sinu isa pärast kut kaks kulli. Hoidja olli väike kull ja kangest kiire, aga laine olli must kull pikkade-pikkade tiibadega, ja tiibade pealt läks läbi valge vahuriips. Kui Hoidja olli su isa laine käest kätte saanud, olli ta sama märg kut su isa, ja nõnnasamuti väsinud olli ta ka.

Hea meremeeste Hoidja ütles su isale:

«Andrus, nüüd lähme taeva. Ma rentisin jumala käest meremeeste jaoks tuhat tessatini taevast Atlandi peal, nüüd lähme me, kaks väsin meest, sinna.»

All urises laine ikka veel ja jähi meelepaha pärast kohe seisma, nõnna et teised lained talle selga tulid ja talle ühe igavese keretäie andsid.

Ah et miks see taevas just Atlandi peal on? Sedasama küsis su isa Hoidja käest:

«Miks sa oma taeva just siia rentisid? Kas mujal põleks ehk odavamini saanud ja ligemal ka?»

Selle peale hea meremeeste Hoidja ütles:

«Ma maksin jumalale rubla tessatinist. See põle kallis kedagist. Ja saarte kohalt ma pidin ta ju ära viima. Muhulased aavad all lora-jutte, hiidlastest põle mitte rääkidagi, see kostab puha üles, ja mis taevas ta siis enam on?»

Hea meremeeste Hoidja ja su isa Andrus läksid taeva. Hoidja näitab taevast. Inimesed käivad puha valgetes kitlites, käed selja peal. Su isa vaatab ja muudkut pärib:

«Kes need on?»

Ja Hoidja ütleb:

«Eks nad ole inglid.»

«Mis nad teevad?» küsib su isa Andrus hea meremeeste Hoidja käest.

«Mitte midagi ei tee,» ütleb Hoidja. «Ega siis taevas selleks pole, et tööd teha.»

«Aga mis meremehed teevad?» küsib su isa. «Siuksed meremehed, keda laine üle parda viis ja kelle tööd maa ja mere peal pooleli jähid, kellel naine jähi maha nii pisikese pojaga, et see tähti ei õpi ja muudkut kuulaks muinasjutte?»

Ja siis jähi hea meremeeste Hoidja ete kohe päris murese ja ütles:

«Nende meremeestega, tead sa, Andrus, on üks viimane häda ja viletsus. Ma ep taha kaevata, aga kut noor inimene ilma tööta on, siis võib ta viimaks ka taevas pujääniks minna ja muud ei tee kut puhast pahan-dust. Nad teevad kuivas kohtas tuld. Laevas on nad ronima õppinud ja nüüd siis ronivad taeva katustel, nõnna et vihm neile omale pärast pähe sajab. Nad käivad kääridega vikerkaare kallal ja lõikavad sealt tükke, et mängukaartisid teha ja pärast nurga taga turakat taguda. Ja ma räägin ainult pooled pahandused üles, teised on veel hullemad.»

Ja siis ütles su isa heale meremeeste Hoidjale:

«Kuule, mees, see ei kõlba ju kuskile. See kord tuleb ära muuta. Sest ka kõige parem mees läheb ilma mureta ja tööta raisku. Viimaks nad asutavad sulle siia puhveti ka veel.»

Ja hea meremeeste Hoidja ohkas kohe hinge põhjast:

«Kes neid krantse teab. Ehk on juba asutanud. Sest nende igaõhtune «hosianna» paneb inglid punastama ja nutma.»

Sinu isa, kes olli maa ja mere peal üks väärt mees, jähi murese ja mõttese. Ta ütles nõnna:

«Kord tuleb ära muuta. Nõnna see asi läheb põrguks.»

Hea meremeeste Hoidja kaibas:

«Ta on juba põrguks läinud, aga kuidas sa muudad muutmata asja? Nõnna on olnud, nõnna peab jääma.»

Su isa nägi, et hea meremeeste Hoidja olli vana, hall ja väsinud mees, ja jättis ta selleks korraks rahule. Küsis ainult:

«Kas sul siin taevas järve on?»

Hoidja vastas:

«On küll järv. Vanal aal pani Emujärv Eestist kõige kaladega minema ja ma vedasin ta siia.»

Su isa läks kohe erguks ja küsis:

«Tea, mis kalasid seal on?»

Ja Hoidja ütles:

«Seal on igasugusid kalasid. Haugi on, ja ahvenaid on, ja särjed sõitvad, silmad punased, ja säinad on nii suured, et küljed kullendavad, ja vana säga liigutab vuntse, ja viidikuid on nõnna, et mustab. Igasugu-sid kalasid on, ja mis neil viga olla, kui keegi ei püüa.»

Siis su isa Andrus ütles:
«Kuule, mees, ma hakkam püüdma. Telli mulle paat!»
Hoidja vaatas su isale otsa:
«Kus seda tohib, et sa taevast hakkad tööd tegema. Kala oleks kena küll, muidu on iga päev manna ja manna. Aga kord ei luba, Andrus, kord ei luba.»
Su isa panni rusika lauale ja ütles:
«Korda võib muuta. Lase mulle paat teha.»
Hoidja küsis:
«Kus ma sulle siis paadi teha laseksin?»
Ja isa ütles:
«Leisis on paadivabrik. Seal on hea meister, Vakram nimi. Tema käest telligi!»
Hea meremeeste Hoidja tõmbas selle peale oma habeme kahte lehte ja küsis:
«Missugune paat peab sul olema, Andrus?»
Isa õpetas:
«Aerupaat. Kakskümmend üks jalga kiilust. Ja vaata, et kerge sõuda oleks ja lainet ka kannaks.»
Hoidja küsis:
«Aga kust ma Leisi meeste ja Vakrami jaoks resoluutsia saan?»
See on nõuke paber, et selleta ei saa kohe midagi.
Isa ütles:
«Võta Talinast. Küll nad andvad, ütle, et minu jaoks.»
Noh, hea meremeeste Hoidja läks Talina. Kõik kohad ja kirikud käis läbi, aga Leisi meeste jaoks resoluutsiat ei saa. Ja siis läks Parteise. Läheb sekretäri juure. See tõuseb laua takka püsti, tuleb kenast vastu ja annab viis peose. Ise küsib:
«Mis asja pärast sa tullid, seltsimees?»
Hea meremeeste Hoidja räägib talle:
«Vaata, seltsimees, mul on Atlandi kohal tuhat tessatini meremeeste taevast.»
Kui sekretär seda kuulis, kohkus ta päris ära ja ütles:
«Kui sa siuke sell oled, siis mis seltsimees ma sulle olen! Kas sul luba on? Kuidas sa sisse said?»
Ja hea meremeeste Hoidja ütles:
«Luba mul ei ole. Ma tulli luftaknast.»
Siis sekretär küsis:
«Oled sa jumal? Või oled sa kurat? Mis mees sa oled?»
Ja hea meremeeste Hoidja ütles:
«Oleks ma kurat, siis oleks ma tuln korstna kaudu. Ja jumal ma ka ei ole. Ma pea meremeeste taevast oma käe peal nagu talumees või nii. Omal ajal ma rentisi vanajumala käest tuhat tessatini taevast, üks rubla tessatin, alguses ma maksin renti ka.»

Sikretär ütles vahele:

«Põlnd vaja maksta üht!»

Ja Hoidja rääkis:

«Aga siis ma hakkasi lehti lugema ja sai teada, et tatta põlegid ole-
mas. Sellest aast ma enam renti ei maksa ja katki põle kedagid.»

Sikretär pani ukse lukku, et keegid sisse ei tuleks, ja siis nad aasid
kaks päeva juttu. Mis nad rääkisid, seda ei tea keegid mitte. Aga lõpuks
sikretär andis paberi Leisi meeste jaoks ja ütles heale meremeeste
Hoidjale:

«Aga nüüd mine kenast ukse kaudu kut inimene!»

Ja hea meremeeste Hoidja küsis:

«Aga kui ma olen paljas muinasjutt?»

Sikretär pistis talle viis peose ja ütles:

«Ka siis tule uksest ja mine uksest. Mis sa mehele ikka teed!»

Nüüd püüab su isa Vakrami paadiga kalu endisel Emujärvel mere-
meeste taevas. Ja kalu on seal igasugusid. Haugi on, ja ahvenad tulevad,
harjas püsti ja punased uimed laiali, ja särjed sõitvad, silmad punased,
ja säinas, pea otsas nagu põrsal, on nii suur, et kohe kullendab, ja vana
säga vaatab alt paati ja liigutab vuntse. Ta hakkaks õnge ka, aga kardab,
et tõmbab isal nõõri puruks. Ja viidikuid on seal nõnna, et mustab.

Sa, minia, pane poiss magama. Las laps näeb und meremeeste taevast.
Merest ja murest saab ta nagunii liiga vara teada.

Mihkli monoloogid

Kuidas sündis laul «hallipüksi hiidlasest»

Üks hallipüksi hiidlane
oli tulnud Muhu külasse,
et leida ühte neiukest,
kes armastaks ka hiu meest.
Muhu külavahelaulust

Ma tea seda laulu küll. Ja neid inimesi mäleta ma koa. See laul oo
tehtud kahe inimese peale. Ühest inimesest laulu ei saagid, või olgu ta
siis jumal, kellest Luterus tegi ühe kindla linna ja varjupaiga. Aga ini-
meste lauludes peab ikka kaks olema, sest muidu ei ole armastust, pattu
ega laulu iseennastki.

Neid olligid kaks. Üks oli Käinast va Nisu Villem ja teine oli Kunninga
Eed Painase külast. Eed hakkas siis juba neljatkümmet kõima, olli igat-
pidi moodis inimene, aga mehele ta ikka ei saand. Ta vennad põlnd veel
rikkad, aga hakkasid kunterbandiveoga ja kalaga rikkaks minema.
Sõuksed valivad õele meest nagu soomlane palki — üks ei aita ja teine
ei aita, üks oksaauke täis, teine noores kuus sündin, kolmas kuutepidi

kõver. Ja Eed magas ikka üksi oma kenäs kambris, Ristija Johannes seina peal ja kipsikassid kummutil, tegi aga iga aasta patju juure, nõnna et ta lõpuks oli oetel päris istuli kut juudi surnu.

Ja siis tuli ühel talvel va Nisu Villem Käinast. Suur mees. Nii pikk mees, et kui ta omal pead tahtis sügada, pidi põlili laskma. Läbi ja läbi üks kiisikas ja vandiraiuja. Pärast, kui tal Eeduga juba kõik untsus olli ja see kaks kuud armastust mööda said, kui Eedu vihased vennad Villemi Käinast kartulisalvest üles leidsid ja ta palged paisu löid — siis hakkasid inimesed Villemi jälgi aama ja said ta kohta kõik teada. Leiti üles ta laevad ja kaptenid ja pruudid, ta äraütlemata suur laiskus ja petlik süda, ja ta oma naine ja lapsed.

Oma noores põlves, kui ma laevamees ja pärast kapten olli, sai neid Villemi moodi mehi nähtud küll ja küll. Meretöö olli neil selge ja tõdenad teadsid: enne mihkclipäeva teenitud raha madrus koju ei vii! Tormis läks sõuke mees masti nagu kass, hoidis kinni küünte ja hammastega ja rehvis purje ära. Kui löömaks läks, kaitses ta su selga. Aga kui ta venida sai, siis ta venis kut leivata päev. Ja sadamas tegi ta kõik sirgeks, rahadega oli kahe päevaga jah ja aamen.

See Villem olli katsunud iga leiba ja ametit. Ühe sui oli ta Laimjalas sulaseks ja sai selle eest vaka herneid. Kõik suured raiskajad oo enne, kui nad heldeks lähvad, kangest ihned. Villem nõnnasamuti. Ta tahtis puid kokku hoida ja keetis suise teenistuse korruga ära. Kevadepoole võtsid herved aga halli orase peale ja maik läks hulluks. Siis tõi Villem sorokovka viina, igakord enne söömist panni selle laua peale ja ütles omale:

«Söö, hiidlane, siis saad napsi ka!»

Aga peale söömist viis sorokovka jälle kappi tagasi ja ütles omale:

«Petta said, hiidlane!»

Taal olli see sulii vaim nii sügavalt sees, et kui ta teisi petta ei saanud, siis pettis iseennast.

Painase Kunningale tuli ta küünlapäeva õhta. Eedu vennad ja külamehed istun õllekapa ümber, väljas oln vinge tuisk. Mäe Madis, kellel olli seitsekümmend vakka magasivõlga, kaevan parajaste Kunninga meestele: «Teite pere sööb kasinast ja sellepärast need killingid kõlisevad. Aga ma sööda omasid kut nuumhärgi.» See Mäe Madis, andku talle head hingamist... Nojah... Eed oli seisn ilma tööta akna all ja vaadan välja. Täiskuu aeg olli. Ja näeb — mees tuleb otse üle põllu, käed vaheliti käistes, vari kut koot lume peal ees, Kunninga Pontu ja Väljataga Pella haukuvad teine teist hõlma ja kolm küla koera katsuvad кандu. Sedamoodi Eed tatta esimest korda nägi. Mees tuli ligemale, läks pikemaks, ja kuu, mis ta selja takka paistis, hakkas alumist äärt pidi va Villemi pähe kinni. Ja siis oli Eed üteln kohe väriseva häälega:

«Üks mees tuleb meile, kuldne kuu selgas.»

Näed sa, naise süda oskab vahel meest näha hoopis ise vinklist. Ta ei

näe, et koer oo kandus ja mehel põle kindaid, et ta oo külma käe köötsus kut number kolm, — aga kuu mõtleb ta taale selga. Kui igav oleks meite elu, ristipoeg, kui naise süda nii isemoodi ei näeks!

Hea siis küll, mees jättis koerad ukse taha ja tulli tuppa. Olli oln, pärast üks vend rääkis, hale küll ja imelik. Lühike sakste palitu ja halli vati kurguaugust paistn köstri murtud nurkadega kummirae, saapad löönud hingekella ja müts viimast veerandit. Aga nagu see meite maal kombeks on, ei jäeta meest kehva riide pärast ukse taha, ja kui ta juba sees on, pakutse öömaja, antakse õllekapp kätte. Villem võeti nõnna-sammuti vastu. Villem sõi ja jõi, ja Eed muudkut piiras ta ümber ja panni lihakaussi ligemale. Kui külamehed ära läksid ja Villem vendadega üksi laua ääre jähi, siis ta nimetas, et oo kapten ja tulli Muhuse oma purjelaevale meeskonda kokku aama. Keskmine vend, see esimene Muhu Ludvig ja kihelkonnakooli haridusega, olli siis küsin:

«Kas kaptenil võiks ehk kuidagi ka nimi olla või nii?»

Ja siis olli Villem oma nime üles andnud.

«Wilhelm Weizen,» olli ta üteln.

Ja Ludvig, see peenike ja kihelkonnakooli haridusega, oli jälle küsin:

«Kas kapteni isa ja ema on Saksamaa soost ja põllupidajad? Sest «väitsen» saab tähendama nisu või nii, nagu mul au teada on.»

Ja Villem oli vastanud kummirae seest:

«Isa oli Saksamaa soost, aga ema veab Taanimaa poole.»

Ja kõik selle aa seisis Eed püsti piisi ääres, vaatas kapteni kummiraed ja hoidis kahe käega südant kinni.

Ja siit see praama hakkab.

Teisel hommikul tuln Eed õige varakult tuppa ja üteln vendadele:

«Tooge oma kohvikott välja. Kapten tahab kohvi.»

Hiidlased ja rannamuhulased jõid juba enne kohvi, kui see suurel maal kombeks läks. Laevamehed tõid selle moe Soomest sisse. Eedu vendadel olli kott kunterbandikohvi, ühe taani kapteni kingitud. Selle tegi Villem kenaste kergemaks. Kui Eed kohvi valmis sai, oli Ludvig, see peenike ja kihelkonnakooli haridusega, Eedu kambri ukse lahti löön — Villem olli alles Eedu oetel oln, padjad ümber kut Türgi sultanil — ja sedamoodi üteln:

«Herr Väitsen, bitte, kohvi trinken!»

Ja Nisu Villem olli vastan:

«Danke, muhu mees!»

Nõnna jähi Villem Kunningale elama, mängis pere väimeest. Eed olli kohe õitsema hakan. Kui keegid jutu Villemi peale viis, siis põln muud kut «meite kapten ütles,» «meite kapten tahtis,» «meite kapten tegi». Aga et Villem midagid tegi, on tühi jutt. Villem mängis kaptenid — tööd ei tein ja iga päev pesi kaela.

Raha taal põlnd. Ta rääkis vendadele ja Eedule, et peab minema Kuresaare raha vahetama, et ta Inglise rahad oo nii suured, et neid

Muhu-Suures ega Hellamaa valdas vahetada ei saa. Ja siis oli vend Ludvig küsin:

«Kas võiks, herr Väitsen, näha neid inglismanni rahasid või nii kuidagi?»

Ja herr Väitsen olli siis ka näidanud. Inglismanni rahasid olli taal oln terve pakk, kõik suured kut piisiihbrid ja igäühe peal Inglise kuninganna Mari pilt, sellesamu Mari, kes kangeste Buuri sõja vastu olli. Liiva kõrtsi jaoks, kus Villem iga päev omale meeskonda vaatamas käis, need ei aidan, ja Eed otsis kirstupõhjast oma viiesed kullad välja — hõberublagaga kaptenid kõrtsi ei saada!

Aga kõige vanem vend Ants, kelle poeg omal ajal Brasiilia läks ja kahekümne aasta pärast ühe rea koju kirjutas, et: «mool oo kaks tuhat siga, aga naabril oo rohkem», see Ants olli üteln:

«Kas nee on ikka inglismanni rahad? Moole paistab, et ma neid Meemelis näin ole, ja mitte maksmise juures.»

Selle peale olli vend Ludvig üteln:

«Mis maailmas liikumas on, peab ka näha olema või nii kuidagi.»

Vend Ants olli oma aan:

«Ma karda, et nee rahad põle rahad, ja see Väitsen oo ise üks kausisetu. Ja kapteni jaoks oo ta ka pire kerge.»

Siis olli Eed kausi katki vissanud ja üteln:

«Kus ta siis kerge oo, kui ta tööd ei tee ja iga päe kaela peseb?»

Aga need Villemi rahad ollid kõik sigarikarpide sildid. Sellel aal võis neid karpa näha Meemelis ja Turus ja igal pool, kus ollid sadam ja joomamaja.

Nõnna see Villem Kunningal elas. Iga päe käis Liiva kõrtsis mehi otsimas, vend Ludvigi vammus selgas, Eedu kootud kindad käe ja Eedu naisterahva-raha taskus. Eed panni ta selle kahe kuu sees täitsa ornungi — kodus vati ja kindad, ja tegi taale veel roositud pätid, mida mehed muidu mitte ei kandnud, ja õmbles taale püksid jalga, nõnna et va Villem käis lõpus kadagate vahel kut päris kapten — anna veel laev kätte ja põrutab põhja.

Ja Eed muudkut õitses.

Kevade poole, kui jää veel viss olli, tullid üle Soela toobrihiidlased oma puunõusid müüma. Ja Villemi laulul olli ots peal. Ta olli Ludvigile rääkinud Kärkla linnast ja kalevivabrikust, ja nõnna oma sündimisekohale tække peale teinud. Ja nõnna kut hiidlased oma pisikste kõrbidega Kunninga õue tullid, panni Villem nagu kera Eedu kambri.

Suures toas päris vend Ludvig toobrihiidlastelt:

«Meil, kui tohib nii öelda või kuidagi, on üks Hiiumaa saksa kapten Vilhelm Väitsen! Kas te tunnete seda härrat või nii?»

Hiidlased ei tea.

Siis oli vend Ludvig üteln:

«Väitsen on ümberpandult nisu või nii.»

Selle peale üks Hiiumaa naine arvas:

«Oh erm, erm! Ju see on va Nisu Villem Käinast, see juba sügisest saati kadun!»

Niipea kui vanem vend Ants, see, kelle poeg Brasiilia läks, seda kuulda sai, olli ta püsti hüpan ja röögatan:

«Ta rahad ollid lipakad, Ludvig, ja mees ise koa!» ja kukkun Eedu kambri kinnipandud ust põmmima.

Vend Ludvig olli üteln:

«Ah lipakad või nii kuidagi.»

Eed olli piisi juurest väriseva häälega üteln:

«Tööd ei tein ja iga päe pesi kaela. Ei ma usu.»

Ja Hiiumaa naine olli jälle:

«Oh erm, erm! Siis on see kindlaste Villem!»

Kunninga Ants löi Eedu kambri ukse maha. Vaatavad — ei Nisu Villemid ega kapten Väitsenid. Ake eest ära võetud, raamid õues hange peal, ja süllased sammuajäljed panevad otse silmalt Hiiumaa poole.

Mis sa tahad teha — Eed nutab, mehest kahu ja kullast kahu, armastus untsus ja kamber tühi. Aga Ants panni juba õues noort hobust ette, et Villem mere peal kinni võtta. Vend Ludvig aitas telgast peale panna ja Ants olli taale üteln:

«Oma õe narrimise eest löön ta maha, löön maha ja jätan jää peale!»

Aga vend Ludvig olli Antsu jahutan:

«Vend, vend, mitte nii jõhkraste, vend. Hiidlase tapmise eest saab niisamuti rauad kui iga Vene alama eest, või kuidagi sedamoodi nii. Ja mis ütleb Eed?»

Ants olli selle peale üteln:

«Eed olgu vait ja mõtelgu oma kuldsest kuust!»

Vennad pühkisid hobusega mere peale. Ja vend Ants ütles Ludvigile:

«Aga kaks keretäit peab ta saama. Mina utsitan Nisu Villemid ja sa peksad kapten Väitsenid.»

Selle peale mõteln vend Ludvig valjuste:

«Mis maa peal liigub, peab ka näha olema. Sina nägid Nisu Villemid, mina Villem Väitsenid, ja mis näha on, peab peksa saama või nii kuidagi. Kaks meest peavad kaks keretäit saama, olgu nad või ühe naha sees, ja aamen või nii!»

Vennad jõudvad mere peale ja vaatavad — imelik asi, Villemid ei ole. Lage tühi meri, Hiiumaa laiud paistavad kenast kätte, lumel kooruke peal, ja meest ei ole.

«Ta peab sii olema, ta peab sii olema!» olli vend Ants korran. «Mees ei saa mere pealt kuskile kaduda.»

Vend Ludvig, see peenike, olli arvan:

«See Väitsen on niisugune petis, et ta läheb ehk jää alt või nii.»

Ants olli selle peale hirmsaste pahandan ja üteln:

«Kas sind sellepärast koolitati, et hiidlased jää all köima hakkaks?»

Üksainuke hing mere peal olli — läks nõnna kakssada sülda teest ja vedas unnakõlku järel. See olligid Nisu Villem. Põln taal kõlku ega kedagid, aga ju ta tundis, et vennad tatta taga aama hakkavad, ja nõnna kut hobu jää peale tulli, läks ta teelt kõrvale, võttis Ludvigi kasuka seljast ja vedas seda käistpidi järel kut unnakõlku. Sellepärast vennad tatta tähele ei pannudki, viha tegi ka silmad pimedaks. Ja pörutasid otse Käina.

Villemi sauna leidsid nad kohe kätte. Lähvad sisse — popsikoht, kaks last, malmkatel ja lüpsipink. Naine keskel tuba, pea otsas ja jalad all, ise kuri kut kurat. Küsisid Villemid. Naine pannud kisama:

«Seda ma tahaks teite käest teada! Sügisest saati on ta kadunud, ja kus ta reo roidab, teab issand ise. Küll on jälle mõne naise juures mõisavalitsejaks või kapteniks. Mu mees on sõhuke petis, et kui ta aastas ühe päeva on tema ise, siis peab seda väga imeks panema.»

Vendadel olli asi selge ja sõitsid Kärddla kõrtsi Villemid ootama. Ootasid kaks päeva, jõid kolm rubla maha ja selle kolme rublaga nad keksisid veel mitu aastat. Siis läksid Käina tagasi. Lähvad tuppa. Vend Ludvigi kasukas seinaga peal, Eedu kootud kindad ahu otsas kuivamas, laud saiapuru täis ja lapsed närivad ringlisid. Ja naine ka kut ära vahetatud, palged punased ja pühapäeva moodi riides, ja valetleb suisa suhu, et nende Villem kirjutas Koluvere mõisast, et ta Koluvere krahvi juures toapoiss ja kellade üleskeeraja.

Siis olli vend Ludvig võtn varnast oma kasuka ja küsin naise käest:

«Kas tulli see kasukas ise siia või tõi ta siia püha vaim või nii?»

Laps olli üteln:

«Papa käskis ka selle ära petatada.»

Vennad otsisid maja läbi. Ei ole Villemid — Villemi asjad on, aga Villemid ennast ei ole. Läksid keldri. See olli viimane lootus. Seal ka Villemid põln, aga seal ta olli. Naine olli ta kartulisalve ära peitnud. Vennad hakan juba tühjalt välja tulema, kui kuulvad — kartulid veervad. Natukse aa pärast — kartulid veervad uuesti ja ohkavad. Siis olli vend Ludvig üteln:

«Looduse seaduste järele ei või maaubin ehk kartul ise liikuma hakata. Liigub see, mis liikuma pannakse või nii!»

Vaatavad salve — Nisu Villem salves ja poolteist külmettu kartulid peale riputatud, aga Eedu roositud pättide võõrasemad paistvad välja kut apteekri lillepeenar. Ja sealsamas keldris sai Villem oma koosa kätte. Ants, see vanem vend, kelle poeg Brasiilia läks, kaibas hiljem mitu korda:

«Nisu Villem sai moo käest selle õige mantli, aga va Väitsen, kes õe ää narris, sai vend Ludvigi käest rohkem moepärast.»

Aga vend Ludvig aas oma õigust:

«Ei saa lüüa meest, kelle kodus on nii vähe kartuleid, et roositud pätid alt välja paistvad või nii. Käsi ei tõuse.»

Pärast räägiti, et rotid ollid Eedul hakan kulda ära viima — ikka viis rubla korraga. Küll ta saatis need hiidlastega va Villemile, sest naise süda võib viimsele petisele kuldse kuu selga mõtelda.

Pärast muidugid teada tehti laul, mis naiste ja laste meele haleks võttis.

Tuulevaikuse lugu

Kas ma laulupeole ka lähe? Seal on käidud küll. Aga kangeste selgest on mul meeles 23. aasta laulupidu, kohe isemoodi meeles.

Siis me tullime «Lootusega» Soomest Turu linnast. Ma olli kapteniks. Uietoa Timmu — sa peaks tatta teadma — olli üheks madruseks ja nagu tüürmanniks, teiseks madruseks olli Alttoa Jaan Orbuselt. Laevapoisiks või nõnna-ütelda kokaks olli üks Igaküla naga, alla arssina ja kange südamega. Kui ma tatta palkama läksi ja ta ema Juula käest küsisi, et kas poiss ka kodus on, näitas see käia poole ja ütles:

«Kuskil pidi pidu tulema. Käiab pussi.»

Naga käias nuga. Ma teretasi. Poiss tõmbas küünega üle tera ja ütles «tere» asemel:

«Terav küll. Võtab läbi vammuse.»

Ma küsisi, kas ta tahab mu «Lootuse» peale poisiks tulla. Siis ta tõusis püsti, pistis käed tasku ja ajas kõhu ette ja küsis:

«Kas riidu koa tuleb?»

Ma siis lepitasi tatta:

«Maksan sulle kaks tuhat marka kuus. Ja peksta saad peale selle.»

Ta jähi kaubaga nõuse.

Sedamoodi me Soomest tullime. See olli kahekümne kolmandama aasta suvel, kuupäevad on meelest läinud, aga «Lootus» olli kohe päris lootuseta olukordas. Me tullime juba kaks nädalad. Vaata kaarti, näe, siit siia, ja kaks nädalad. Kui vahel ka tuuleviru tulli, kantis see ikka keskhommikust üle lõuna süüdvesti, purjed seisid norakil, ei edasi ega tagasi. «Lootus» lekkis ka ja päevad otsa põln muud kuuldagid kut pumba lõksumist. Meri on kena küll, aga purjelaeva mehele on siuke vaikne, ilma lainekurruta ja hauduv meri see kõige hirmsam, ta on puh-taksraamitud söömalaud, vana vaenlane ise, kes võtab laulu suust ja üdi kontidest. Ta toob mehest mehe välja veel paremini kut torm. Vaata, kui tuleb sulle Botnias peale üks igavene pleenum ja nii järsku, et enne, kui vatid selga saad, on kliiver ribadeks — siis pead muidugid teada mees olema. Kui sa siis ei ole, siis sa põle ülepea üldse mitte ja võid maa peal edasi elada üksi sellepärast, et surnuaial on ruumipuudus.

Sõukses tuulevaikuses põle sul muud kut seesama pisike kajut, ja su kolm meest, ja pumba lõksumine, ja teki soe puu paljaste päkkade all. Ümber on meri nii hele, et võtab silmad valutama. Ja igaüks vaatab

sulle otsa, sest sina oled «Lootuse» kapten, ja sinu süü pärast sai liha otsa, ja sinu süü pärast hakkab vesi haisema, ja sinu süü pärast on rotid laevas, ja sinu süü pärast on vesi pilsis ja tuleb pumbata. Pärast sulle enam otsa ka ei vaadata, ja siis, ristipoeg, hakkab hullumoodi raske. Madruse silmade sisse tuleb omamoodi tuulevaikuse vaade: ta vaatab sulle otsa küll, aga ometi tunned selgeste, et ta sind ei näe, et ta vaatab sinust läbi, ja tunned seda ka, kuidas silmavaade läheb sinust selgroo kõrvast välja. Kerge on olla ees, kui sa midagid teha saad, kas või vigu. Aga katsu siis ees olla, kui sa näed küll, aga teha ei saa midagid ja pump muudkut lõksub ja lõksub. Ja tulevad ütlemised, või mis veel hullem — ütlemata jätmised. Sest kui sa oled kolmekümne-aastane ja sellest kolmeteist aastat merd söitn, siis on sul nii parasjagu pattusid ja väänakaid tegusid korjan, et iga inimene, kes tasa ja tasase maa peal elan on, lehma pidan ja piima viin, hakkab sooga lapsi hirmutama. Varandust ma ju mere peal põln korjan, aga neid tegusid, mis mitte heategude sekka ei arvata, olli kena pesu. Uietoa Timmu olli kangest kokkuhoidlik, aga Hamburgis ja Viiburis sai ta ka sekka veetud, ja nee mürtsud maksid raha, mis Timmu kaua takka leinas. Kõik see seisis Timmul meeles, ja selle tuulevaikuse sees olli tal aega mu pattude peale mõtelda. Ja mu pattude peale ta mõtles, sest meite vahel seisis kut vahe mõek üks naine, siis veel tüdruk, me kirjutasime taale mõlemad ja püüdsime oma poole ära võita.

Nõnna olli meil Timmuga. «Lootus» seisis, purjed ripakil, ja meri olli nii vaikne ja suur, ja palk meestel jookseb, aga mina muudkut mõtelgu selles sinises põrgus, kuidas ma omadega nõnna välja tulen, et «Lootust» aresti alla ei panda.

Igaküla poisiga põlnd suurt häda: ta olli Turus poiste käest kenaste peksa saan ja nügas selga vastu masti — vorbid kihelesid.

Alttoa Jaan Orbuselt olli aga sõuke mees, et tema mõtles: siis, kui pumpas, mõtles, ja siis, kui ei pumban, ikka mõtles. Siis ta mõtles parajaste Muhu esimest ja ainsat vesiveskit, mis pidi suurt raha andma. Ja selle veski ta pärast oma aida ehitas ja see ta vaoseks tegi. Sellest veskist räägitakse praegus veel. Puukaadervärgi peale olli tehtud ilmatu suur tõrs ja selle kõrvale vesiratas. Vana valge hobu Lonni pumpas tõrde vett ja sealt see jooksis vesiratta peale, mis kivisid pidi ümber ajama. Aga veski ei hakan tööle, tee mis tahad. Jaan ise kaibas:

«Kui ma aru saaks, kuhu kaob vahepealt jõud? Hobu pumpab ja vesi jookseb, aga jõudu juure ei tule!»

Ta võttis veel palju suuri asju ette ja vanaduse poole läks ikka peenimaks ja peenimaks meistriks. Päris vanas eas hakkas ta paikama mesilaste tiibu. Töomesilase tiib peab vastu kakskümmend üks päeva, aga Jaani paigatud ollid poole rohkem vastu pidan. Nõnna ta paljajalu «Lootuse» luugi peal oma plaanisid tegi.

Minu ja Uietoa Timmu vahel olli tüdruk. Tuulevaikus muudkut närib.

Ja siis juhtub see asi, et tüdrik teeb heina ja magab Muhus oma kambri, aga sellel ajal tuleb ta hing sôokse kena kõimamoega üle mere, ihu igaks juhuks kaasas või kuidas see Luts ütleb, ja hakkab hekseldama mööda tekki. Ta istub luugil ja raa nokal, ta on igal pool, tatta põle, aga ta on olemas kut kiusaja, ta on olemas kut see meri su ümber ja rippuv puri pea kohal. Ma olli kindel, ma kohe teadsi, et Uietoa Timmu näeb tatta nõnnasamuti kut mina, ja kui meite silmavaade Timmuga kokku pörkas, siis käis sõuke kuulmata «kõlks», justkut kaks liiga kõva vikatid oleks kokku saan.

Ükskord saame Timmuga ankrupilli juures kokku. Timmu vahib kaugele, kus on üks kaljune Ahvenamaa saar, ja mina vahin kaugele jälle teist Ahvenamaa saart, sest me ollime nii riidus, et ühe saare peale enam koos vaadata ei aita.

Timmu vahib oma saart, mina oma, ja siis ütleb Timmu sedamoodi otsa vaatamata, nõnna et aru ei saa, räägib ta ankrupilliga või minuga:

«Mu pinsaku sa maksad välja!»

Natukse aja pärast jälle:

«Mu pinsaku sa maksad välja kõige rae ja nõöpidega!»

Mul seisis meeles, et ma olli «Lootuse» kapten ja kätele voli anda ei tohi, ja ütles sedasama moodi ankrupillile:

«Önn, et mõni mees võera mehe pruudi juurest nii kergelt ära pääses. Ei ma maksa.»

Ja Timmu ütleb jälle:

«Maksad mis ludiseb.»

Vaata, mis kurja naine isegid kaugelt teha võib, kui tuult ei ole. Sest me ollime Timmuga ju enne seda nii suured sõbrad, et suuremaid mitte põlndki — me ollime leerivennad ja liisupoisid, ja sõitsime koos merd, ja tulli ette, et Hamburgi linnas sai löödud, seljad vastamisi ja silmad pungis. Koos käisime külas tüdrikuid karjutamas niikaua, kui ma oma üles leidsin. Nüüd võib rääkida, nüüd on need tormid möödas, aga ju meite silmad nii ühtemoodi tehtud ollid, et Timmu nägi just sedasama tüdrikud kut ma, nagu oleks neid maailmas üksainuke ringi lippamas. Siuksi asju ei peaks juhtuma, aga siuksi asju juhtub.

Me sõitsime jälle koos, jõuluks jõudsime Saksamaalt koju, käisime mööda peresid, suitsetasime sigareid ja viskasime vahetevahel üksteisele midagid saksa või soome keeles. Me ollime nii peenid poisid, et õhtati ollid toad parteni kõrbelõhna täis — tüdrikute südamed sulasid. Aga kõik see aeg pidasime Timmuga teineteisel silma peal, et sõber käest ära ei kaoks.

Üks ööse olli Timmu kadun. Mind oleks kut noaga löödud ja panni minema — lumised kadagad muudkut vilkusid mööda, kuu paistis ja hing olli pimedust täis.

Liina kambri uks olli lahti, aga ta isa pidas mind kinni, tõi õlut ja ütles:

«So paarimees jõudis juba siia. Ju ta oo tüdriku juures.»

Nõnna kui ta seda ütles, mind otse vissati kambri. Timmu olli pikali Liina voodi ääre peal, käsi ümber Liina kaela kut autokumm, ja nõnna kut ma seda nägi, võtsi ma Timmu raest kinni ja tõmbasi. Timmu jähi paigale, aga pinsaku rae olli mul peos. Tead sa, see mandri rätseppade töö ei pea ka mitte sugugid. Liina panni nutma ja tõusis üles, Villem tõusis koa üles ja istus sedamoodi, nagu kut malmkatel, pinsaku rae pealt ära, ja ütles:

«Võeras toas ma lööma ei hakka. Tule nurga taha.»

Liina nuttis juba isa kallal:

«Kuule, toaet, tule, toaet, poisid lähvad mo pärast kiskuma!»

Noh, siis toaet tulli, tõi õlut ja lepitas. Ja Liina võttis Timmu pinsaku seljast ja hakkas sellele raed peale õmblema.

Kui Liina sedamoodi õmbles, ettepoole kummargil ja kena kuldne lokk kulmu kohal, ühes silmas saatan ja teises pisike pisar, siis ma tundsi. Jah, siis ma tundsi. Sa ei saa sellest aru. Sest mis armastus nüüdne on, mis kired või kuidas ütelda need nüüd ka on! Vaata mina tundsi ennast Liinat vaadates kut põlevas puuhoovis. Liina muudkut õmbleb Timmule raed peale ja tõmbab mul säuh ja säuh läbi südame-lappide. Siis ma enam ei pidan vastu ja küsisi:

«Ütle nüüd, Liina, toaedi, Timmu ja minu kuuldes, kumma sa võtad — Timmu või mind? Ütle selgeste ära, sest muidu tuleb vere-valamine.»

Aga see uss — on sul, Liina, meeles, missugune rästikumadu sa ollid, on sul meeles, kuidas sa mind kõrvetasid —, see nõelub edasi ja ütleb kut madu puu otsast:

«Ma nõnna noor alles. Ma mõtle veel.»

Isa ütleb:

«Mis noor sa änam oled, kui kenad noored mehed so pärast üksteisele otsa vahtivad kut vanad oinad!»

Ja siis Liina pistis pea Timmu pinsaku sisse ja sealt kostis üks imelik «ih-ih-iii», nagu oleks tatta kõtistatud. Ise ütleb jälle:

«Ma nõnna noor alles. Andke moole aega.»

Mis tal mõtelda olli, mis aega tal taris olli! Ja mis ta ülepea mõtelda oskas! Aga ta olli nii edev ja oma ilu peale uhke ja tal olli kindel usk, et me hakkame Timmuga ta pärast kiskuma ja üksteist nuga dega tärkima. Sest noorel tüdrikul põle suuremad kurja rõemu kut see, kui kaks täismeest ta pärast teineteisel kõrvad peast ära kiskvad. Siis taal alles silm nutab ja süda naerab.

Teha põlnd midagid — jätsime Liina mõtlema ja hakkasime Timmuga koos tulema, olli üks raske ja pikk tulemine. Kui mina maha jään, ootab Timmu, kui Timmu maha jääb, ootan mina. Poole tee peal ütleb Timmu:

«Kuule, sõber, muud ei aita, kut hakkame lööma.»

Ma küsisi:

«Kas sa kangeste tahad?»

Timmu ütleb:

«Lööme, sõber, ehk läheb kergemaks.»

Õo olli valge, kuu paistis, lumi litrisid täis, kena vaikne, ühtegid hinge põle liikumas — paramad lööma-ööd põle olemaski. Aga niipalju mul aru veel peas olli, et ma Timmule ütles:

«Seda see Liina just tahab! Seda ta hing igatseb!»

Timmu mõtles ja ütles:

«Seesamune, seda ta hing igatseb jah. Astume edasi.»

Astusime edasi. Ja leppisime Timmuga kokku, et mina hakkas Liinat piirama ja kirjasid kirjutama, ja tema hakkab Liinat piirama ja kirjasid kirjutama, ja anname oma elusaatuse tüdriku ja jumala kätte.

Et Timmu oma pinsakud ja selle raed «Lootuse» peal hakkas meele tuletama, olli kõik sellepärast, et ta Turus Liina käest kirja sai ja see ta kandidaadi maha hääletas. Pärast tulli see välja. Aga mulle Liina ei kirjutan — laskis veel kõrbed, et täitsa küpselt kätte saada.

Nõnna me Turust tullime. Viimaks tuul kantis loode ja saime Aegna alla. Seal jähime veel korra vaiksa sisse. Seisime pool päeva, mitte üks tuuleviru, pili seisab pea kohal paigal kut nisulimp ja viimane kala katlas. Ja kuulame. Mitte ei saa aru, mis Talinas juhtun on, on see Talin või hoopis mõni teine linn. Korra kostavad üle mere kätte kõrgemad ja heledamad hääled, mütsud ja mürtsatused, siis nagu mängiks pasunad ja trummid, ja siis jälle tuleb üle vee madal ja üles-alla kõikuv lai ja pikk hää, nõnna et taevaalune põrub ja südame alt külmaks võtab. Altoa Jaan jättis mõtlemise korraks katki, kuulas ja ütles:

«See võib olla suure laeva vile või härjalaat.»

Aga pärast tulli välja, need ollid hoopis meeskoorid.

Ja kui heledamad hääled kostma hakkasid, ütles Igaküla poiss:

«Kuula, kuidas naised kiirguvad! Suur riid oo lahti!»

Aga need ollid naiskoorid.

Ja kui pillid puhuma hakkasid, ütles Timmu:

«Mu pinsaku sa maksad välja kõige rae ja nõõpidega.»

Õhtuks saime sadama. Talinas olli 23. aasta laulupidu, see sinna Aegna alla kostiski.

Igaküla poiss kadus koos pussiga kohe laevast, Altoa Jaani jätsime vahimadruseks, aga ise pannime Timmuga uued riided selga ja läksime linna pidule. Lähme ja lähme, käime ja käime, raha valutab taskus, aga pidule ei saa. Lõpuks saime «Euroopas» nurgalaua. Ja kaks päeva me seda käest ei andnud. «Euroopas» Timmu ütles ennast Liinast lahti ja ollime jälle head mehed. Ja kui me lõpuks laeva läksime, siis, nagu laulusalm ütleb:

«Vene turg jäi tudisema,
linna liivad liikuma.»

Pimedik Pedja kärestikul

Me tegelikult läksime nepijahti,
vennas, mina ja Bibi.
Vend tundis teed ja kõndis ees
ja noorik hoidis minu ligi.

Me tegelikult läksime nepijahti,
polnud plaanitud midagi muud.
Päevlikul laskuda oli jäänud
süld ja paar küünarpuud.

Kuskil võsa ääres võtsime kohad sisse
kesk puhkevaid kullerkuppe.
Sääsed sõid ahnelt me käsi ja kaelu
ja Bibil olid sääred täis kuppe.

Veel veidi me suitsu tegime siis
ja ajasime tavakohast juttu.
See jutt oli tõepoolest udujutt,
sest kaelani mattusime uttu:

*Ega nepp Eestist ära ei lendagi,
kui saabunud kõle sügis.
Ta aegsasti kulu all koha leiab
nokkapidi maakera üdis.*

*Ja tuiskavad lumed tal üle selja.
Ei tema keltsa sees koole.
Ärkab, magu täis maamagusat,
nii aprilli lõpu poole.*

*Eks Avanduse mõisahärragi
kord neppe lasknud siinkandis.
Pole koju viinud. Seda imenud vaid,
mis olnud neil tagumendis.*

Nii lugu katkes, sest kusagil
nagu hakkasid krooksuma konnad.
See taevast kostis. Vend ütles: Näe,
seal leppade ladvul ju on nad!

Üks ees, teine taga. Nagu paelte otsas
oleks neid mängitanud keegi.

Siis eemaldusid. Ma mütsi viskasin.
Aga ei aidanud seegi.

Nii videvik jõudis ja mitu korda
veel nägime tumedaid täppe.
Kuid ükski ei kaardunud üle pea
ja nii me ei saanudki neppe.

Midagi hoopis muud me saime
veel enne kui mustus valgus.
Kui segi läks vaimne ja kehalik ilm,
kui meelest läks õhtu algus.

Siit kaugel ei olnud Pedja käär,
kus kohinal langes vesi.
Ja juhtus nii, et tahtsime näha
seda kohinat kolmekesi.

All ehapaiste me läksime
mööda põõsastikku ja luhta.
Mätas-oinapeadele kukkudes
peagi jõudsime õigesse kohta.

Kuis tuhmvalgelt keerles seal kärestik.
Kuusik põgenes pimedikku.
Kõrge kivise kalda peal vaikides
me seisime lähestikku.

Ju kõigile meenus sedamaid,
mida see paik siin peitis:
üks tüdruk umbes saja aasta eest
siia oma lapse heitis.

Ja just nagu oleks arvatud,
et me seda lugu ei teagi,
hullavaist voogudest välja vaatas
kamalusuurune peagi.

Võpatasin, sest kangastus
pilt ammusest teost julmast.
Ka naine mu käevangus värises.
Kuid see võis olla ka külmast.

Olin kuulnud küll, et siin kummitab.
Ei uskund neid jutte ja kuulde.
Kas ilmsi kõik sünnib või unenäos?
Tahtmatult hambad lõin huulde.

Oh hällilaule, mis kaikunud siin,
ja imiku naerukilkeid.
Ja sokkude mängumõkitust
kui sajatusi ja pilkeid.

Ja inimtaoline vesipükski
siin tantsinud, vikerkaar kätes.
Siis kaart rigi-raginal koolutanud
vanades remmelgates.

Teab mispärast maasikaõisi küll
veel märkasin ümber jalge.
Tundus, kummsaabastes tammusin
üle kellegi palge.

Sest lummusest lõpuks päästis meid
venna sosin: Saarmas, kurat...
Ega minagi enam hellitanud,
kaheraudsest käis kärat-põrat!!

Ülepeakaela kargasin jökke siis.
Sain looma ilusti kätte.
Ta koon jooksis korraga verd ja vett.
Uhkelt viisin ta Bibi ette.

Tema laskus põlvili. Langesid
üle surnud tõpra ta juuksed.
Läbi pimeduse ja mühina
äkki hakkasid kostma ta nuuksed,

mis kummuli vajudes kasvasid
meeleheitlikuks nutuks.
Ma, ähmi täis ja vööni märg,
tegin järke selliseks jutuks:

Kullakene, mis tühja nüüd
sa halad taga seda lohet!
Ta hauged ja ahvenaid hävitanud
üheksa vankrivahet.

Olgu rägapart või pritsakapoeg,
igauks on tema ohver.
Kui need raisatud hinged koju viiks,
jääks kitsaks ait ja sahver.

Siis tõusis ta, lausus: Ometi
saan talveks mantlile naha,
et tõin tuli suurest õnnest... Ja
surmtõsiselt vaatas maha,

kätele varisend rätikuga
pelglikult pühkides palet.
Meist igauks midagi häbenes.
Ja tahtsime uskuda valet.

Me ära läksime. Kärestik
jäi mühama keset metsa.
Ja mähkis meid endasse kevadöö.
Ei olnud tal äärt ega otsa.

Valgete vareste parv

Romaan

õnikord nimetab Bella mind salapäraseks vanameheks.

«Oota,» ütlen ma siis ja lähen raamaturiiuli juurde. Sikutan kõige alumisest reast välja entsüklopeedia ühe-teistkümnenda köite ja löön selle vastaval leheküljel lahti.

«Kuula, noor daam,» porisen ma. «Kas saab inimesel olla selgemat ja lihtsamat elu? Näed, sünniaasta. Loetletud on kõik minu tähtsamad filmid, ära märgitud, millal parteisse astusin. Stalini preemiad ja ordenid ka reas. Samuti minu raamatute pealkirjad, ilmumisaastad sulgudes juures.»

«Riiklikud preemiad,» parandab Bella.

«Ükskõik. Mina sain nad teise nime all.»

«Viimane rida kuulutab, et töötan pedagoogilisel alal. Kõik. Kus on müstika? Minu teened mahtusid parajasti kahekümnerealiste tegelaste klassi. Pilti siin juures pole. Oma mehe noorpõlvenägu võid teises raamatus näha. Otsi kinoajalugu välja.»

Bella istub edasi, nukrusevine näol ja käed põlvede vahel.

«Hea küll,» jätan ta rahule. «Sa ju mäletad seda. Foto liikumatus muutis tookordse naeru läbi aegade kestvaks. Ka hambad, terved ja valged. Kulumismärgita jäi sonimüts, mida tol ajal kandsin. Ka ristlips püsib läbi aastakümnete värske ja kikkis. See oli vist sinisetäpiline. Valge särk pole vanunud, nagu oleks ta koolnule selga pandud.»

«Jõledus,» ohkab Bella.

«Golfipüksid ei mahtunud peale, võeti ainult rinnapilt. Kandsin ruudulisi sukki ning randiga kingi, oleksid väärinud jäädvustamist.»

«Ja niimoodi riietusid sa kolmekümnendate aastate keskpaiga Venemaal?» elavneb Bella ning hakkab naerma.

«Kinomehed on ikka pidanud end kõrgemateks olenditeks lihtsurelike hulgas. Mis vaielda, ainulaadne amet: midagi või kedagi igaveseks teha. Fikseerida ajas ja ruumis! Sellepärast — *quod licet Jovi, non licet bovi.*»

«Pole nõus,» vaidleb Bella. Ta peab alati vastu rääkima. «Tarvitseb filmilindile tikk ligi panna, läheb nagu kulutuli. Kinokaamera ei jõua alati sinna, kus midagi tähtsat toimub. Vaat mälestuste kummalised hoovused...»

«Ei,» tõstan ma käe. See on mul loengutelt harjumuseks saanud.

«Mis sa hääletad?» pilkab Bella.

«Mälestustel pole mingit tõsist väärtust. Sündmused on luulega deformeeritud. Kujutlusvõimel on omadus vohada. Valgus, vari ja emulsioon — need suudavad seda, milleks inimvaim on nõder.»

«Nii räägib kunstiliste filmide operaator?»

«Praegusel juhul pidasin silmas dokumentaalvõtteid.»

«Ka dokumente võib moonutada. Tendentslik vastandamine. Kõrvalejätmine. Kino puhul — uus tekst, tulemuseks sootuks teine mulje. Kõige hullem: instseneeringud filmimisel.»

«Aga, Bella, mis on siis üldse jääv?»

«Kas ongi vaja, et miski oleks jääv? See, mis näis meile kunaagi ainuvõimalikuna, on ammugi naeruväärne. Isegi stagnatsiooniprotsess kulgeb eri aegadel isemoodi. Olevik eitab minevikku. See paratamatus kehtib nii bioloogilises kui ka filosoofilises sfääris.»

«Kodukasvanud mõttetark,» pomisen.

«Ega sa taha ometi väita, et eksisteerib üldine tõde kõigi jaoks? Indiividid on õndsad just oma vaatenurkade erinevuse pärast. Miljonid ja miljonid prismad, mis aja valguse isesuguselt lahutavad. Näiteks kurvameelsuse prismad, milles kiir hälvib, nagu oleks tardunud soolase tilga läbinud. Röömsameelsuse prismad, mille kandidid otsekui teemandid lihvitud, neis säteandab ja sillerdab maailm ka hallil ajal.»

«Kuidas on lood meie prismadega?» küsin tõgades ja tunnen, kuidas mu silmad pilukile tõmbuvad, nagu valgustaks prožektor näkku.

«Ei tea. Enese isikule on raske hinnanguid anda. Terve elu juurdled ning kõhkled, suutmata end kuidagiviisi klassifitseerida. Ja pärast räägitakse sinust risti vastukäivaid lugusid, täpselt nii, nagu keegi sind nägi. Juhtud sattuma kultuurilooliselt oluliste isikute kirja, kaklevad sinu ümber tõlgendajad ja kommenteerijad, erinevad prismad pörkavad kokku, nii et sädemed lendavad. Nii peabki olema. Teisiti sarnaneks elu veega, mida kanali tehissängi graniitkaldad piiravad ja suunavad.»

«Miks sa siis rahul pole ja mind mõnikord salapäraseks vanameheks nimetad?»

«Oled liiga lähedane ja sellepärast pole ma saanud sinust küllaldast ettekujutust. Nagu iseendastki,» naerab Bella. «Kaugemale on tavaliselt paremini näha. Mind aga köidab kas või veidikene kombata erinevaid maailmatajusid. Ajuti tunnen end ulja vargana, kes hiilib vaikselt juurde ja püüab kiigata läbi võõra tahuka. Nõnda elan ühes ja samas ajavahemikus mitmed teised elud kaasa. Päevad ja aastad pikenevad aja tegeliku kuluga võrreldes. Kalender saab segi paisatud, kell peatub minu suva järgi ning annab mulle hingetõmbusi, kui vajan.»

«Mis sul minust teadmata on?» pinnin Bellat.

«Meie abielludes said neljakümneseks. Üle poole sinu prismast on minu eest mineviku musta riidega varjatud,» tunnistab Bella kõheldes.

«Hea küll. Sa väidad, et oled püüdnud võõraste elukäikudega kaasa kõndida. Näita nad mulle kätte. Ka mina tahaksin osa saada.»

«Palun,» kostab Bella ja ta silmis välgatab.

Bella vastus jahmatab mind. Ma ei tea, mis sellele järgneb. Mu naine tõuseb aeglaselt, nagu oleks ta äsjast otsustavust kahetsema hakanud, kuid läheb siiski oma tupp ja tuleb sealt mapiga tagasi.

«Sa tunnend neid kõiki,» sõnab ta ning hoiab mapist võetud käsikirja tiitellehel sõrmi harali. «Need on sinu ja mingil määral ka minu õpilased. Jälgin neid sellest peale, kui tulin instituuti tööle. Praktikumi juhendaja pilgule avanes võib-olla ka midagi niisugust, mis sinu dekaanikabinetini ei ulatunud.»

«Instituudipäevad?»

«Ei, mispärast.» Bella naeratab. «Ka mina olen ju lauas istunud, kui su endised õpilased siia tulevad, konjakipudel põuetaskus. Igas linnas, kuhu satun, otsin neist kellegi tingimata üles. Rongides, laevadel, lennukites — kus ma neid kõik näinud pole! Mida rohkem aastaid turjale koguneb, seda avameelsemaks nad muutuvad. Neil pole põrmugi kahju loovutada veidikeseks mullegi oma prismat. Aeg läheb ju kiiremini, kui lennuki starti või rongi vilet oodates südant puistata saab. Reisi peal tahavad inimesed rääkida. Nad on eemal kodusest miljööst, kus mõnikord on ohtlik suud paotada. Niiviisi...»

«Millal oled sa selle kirjutanud?» sirutan käe paberite järele.

«Viimase saja aasta jooksul,» naerab Bella, «kui sina istusid kolleegiumidel, koosolekutel, žüriides, nõupidamistel, konverentsidel, kunstimõukogudes ja kümnes muus paigas.»

KAHEKESI

Hakkab inimest piinama tsivilisatsioonijanu, ei saa keelata, võtku pealegi kepp kätte ja kõndigu. Küla koos teemajaga, mille tiivas paikneb postkontor, asub kõigest üheksa kilomeetri kaugusel. Tee pikkus võib olla ka suurem või väiksem, kes seda metsarada mõõtnud on. Igatahes nõuab üks ots ligi kaks tundi.

Vihmasadu kestis kolm päeva ja läbivettinud telk on põhjalikult ära tüüdanud. Kui kahel inimesel pole omavahel täit kooskõla, siis ei pruugi imestada, et nad teineteisest puhata tahavad. Need omaette olemise tunnid, üks telgi ees õhkmadratsil lesimas ja teine pika sammuga ajalehtede järele astumas, need kuluvad kummalegi marjaks ära. Ega tea, äkki on mõni kirigi nõudmiseni saadetud, aga vaevalt küll, kellel nii väga asja. Pealegi tuli üsna ootamatult see mõte — sõita Moskvast Karpaatidesse. Sõbrad-tuttavad jäid informeerimata.

Madratsil külitav Irina ei viitsi peadki pöörata ning näeb maastikust vaid piklikku tükki, nagu oleksid jaapani kunstnikud siin ametis olnud ja kakemoono maalinud. Esiplaanil detailirohke pooleldi muljutud rohi, veepiisad kõrtel, kuigi vihm, taevale tänu, hommikuks lakkas. Tagapool uduhämarusse sulanud kuuskede massiiv, tiputeravikud madala pilve sisse kadumas. Pilv tundub taganevat, võib-olla pääseb pärastlõunal päike lagedale. Kuna Irinal on parajasti selline konnaperspektiiv, ehkki telk seisab künkal, jääb ta vaateväljast ära järv. Nad Romaniga just sihtisid veekogu juurde, et ujuda, kala püüda, ning kui juhtub mõni eraklik vanamees järvekaldal elama, saaks ehk paatigi laenata. Ühtki onni siin silma ei hakanud, nad pole eriti otsinud ka, kes viitsiks võsa kammida, ja milleks õieti. Ega paatki suudaks neid paremini kokku liita. Sellised silmavaatamise stseenid laulude saatel, kus üksildane lodi libiseb hõbedasel veel, tulevad ette vaid banaalsetes filmides, mida enamasti annoteeritakse lausega: «Käsitleb noorte sõprust ja armastust...»

Äkki siiski on tulnud mõni kiri nõudmiseni? Tühja kah, surub Irina endas huvi maha ja sirutab käe, et tõmmata kõrs hammaste vahele.

Irina selle sõidu algataski. Oli vaja viimaks ometi selgust saada, mis-sugused on Romani kavatsused. Kui tal neid üldse ongi. Jõudis kätte see aeg, kus Irina-sugusel naisel tuleks hakata mõtlema eluviisi muut-

misele. Tema iga välistab ükskõikse suhtumise nendesse meestesse, kellel võib olla tõsisemaid plaane.

Terve pika talve käis Roman Irinal külas, tuli nagu tõeline snob lillekimbukesega, kuid piirdus alati üksnes käesuudlemisega. Ta püsiv kainus võis tülgaastuse peale ajada. Kokku saades veetsid nad intelligentset aega. Irina pakkus kohvi, toetas lõua pihkudele ja kuulas Romani sõnavõtte möödunud sajandi suurtest mõtlejatest. Roman kirjutas väitekirja Herzenist ning tal olid tolle kirjandusliku korüfee tsitaadid peas. Ja mitte ainult. Ta võis lõpmatult refereerida teisigi Herzeni uurijaid. Irinal ei jäänud muud kui kistud naeratuslega kuulata ning noogutada. Endamisi tituleeris ta Romani laibaimejaks ning meest vaadeldes mõtles, missugune ideaalne ja igav ta on. Nüüdki nagu kihvatas ja tõusis trots. Kas on üldse mõtet au sisse tõsta ühiskonna poolt väljatöötatud tava, et perekond on see algrakuke, mille loomise poole peab pürgima iga normaalne inimene?

Ja Irina kujutles end Romani naisena. Hommikuti kohvilauas tsiteerib Roman vaimuhiide. Õhtuti refereerib oma lugupeetud kolleege, kes omakorda mingeid korüfeesid järvavad. Voodis enne magamajäämist loeb kellegi käsikirjalist uurimust mingi perioodi kirjandusliku panoteoni kohta, pliiats ja märkmik käeulatuses.

Teisest küljest, naine peab ju ometi kellelegi kuuluma. Ja naised enamasti otsivad seda võimalust, ehkki pärast tihtipeale kannatavad. Nad kohe peavad oma elu vaeveldes ära elama. Kas juhtub mees joodik ehk liiderdaja, või jälle sigineb lasterodu järele, nii et otsa ega äärt pole.

Kogu oma teadliku elu on Irina hinnanud vabadust. Peale esimest eksisammu, kui ta kaheksateistkümnese abielu ja aasta pärast lahutas, otsustas ta, et esiotsa aitab. Armastus peab olema, aga abielu ei pruugi olla. Ent nüüd poeb hirm naha vahele. Sõbrannadki silmitsevad teda kuidagi haletsevalt ja küsivad, et kas ikka veel otsid?

Nii ta ongi terve pika talve ja kevade ning pool suve talunud Romani visiite. See ei loe, et mõnikord Romani lahkudes on ta helistanud tolele filmidirektorile, et tunda end jälle kord inimesena, kellele midagi inimlikku pole võõras.

Paistab, et Irina kavatsus Roman üles raputada on määratud luhtumisele. Kõik tingimused on loodud, nad viibivad kahe muretu lapsukesena emakese looduse hellas rüpes, kuid ei aita. Ikka tuleb Roman oma jutus Herzeni juurde tagasi, kuigi väitekirja sai, jumal tänatud, valmis. Ent küllap varsti vallutab Romani meeled mingi uus suurus. Kas see ongi tööarmastus? Taevas hoidku, kuidas küll tema, Irina, on pidanud oma elukutse pärast võitlust pidama, kuid ta pole kunagi tüüdanud teisi erialastest asjadest heietamisega.

Üldse on päris hea ihuüks olla, aeg-ajalt liikmeid sirutada ja iga-suguste asjade üle järele mõelda. Moskvas pole selleks kunagi aega. Tormad hommikul, saba seljas, stuudiosse, pea pulki täis, seda ja teist vaja õiendada, kolmanda-neljandaga rääkida. Kellele vaja head nägu teha, kelle peale kuskil nelja silma all sisistada. Õhtul vea end mingile läbivaatusele, seal vaheta aina muljeid. Kõik ju kangesti tahavad muljeid vahetada, eriti kui on tegemist ebaõnnestumisega või kui õhus on kõrbehaisu tunda. Siis loivad koju ja sulle antakse terve nimekiri neist, kes korduvalt on helistanud. Ei jää muud, kui viristada toast tooli telefoni juurde ja keerad numbriketast, nii et sõrm paistes. Kui on naistega tegemist, võid kindel olla, et nad informeerivad sind mingist põrutavast kaubaartiklist, mis mõnda poodi «välja visatud». Pead õhinat teesklema

ja lubama kohe homme hommikul vaatama joosta. Mehed keerutavad pikemalt, räägivad mõne elegantse klatšiloo ja küsivad näiteks raha laenuks. Üks neist koguni arvab, et kui ta sind juba austas ühise üliõpilaspõlvega, võib ta nüüd sinu südamerahuga öösel toast välja ajada, et oma linnuga lõbutsema tulla.

Meheliku elukutse paratamatud kaasnähtused.

Oma kursusel olid nad Riia Ritaga kahekesi ja seda nappi naisteväge ei võetud õrnema soona arvesse. Arvati, et kui jätkus jultumust meeste hulka õppima trügida, siis kannatagu su kõrvad kõik välja. Vähemalt selle teise, Riia Rita puhul peeti ta venekeelset sõnavara ühekülgselt ja oletati, et ega ta rahvapärasemast suupruukimisest niikuinii tuhkagi taipu. Aga Ritagi täiendas ennast nende aastate jooksul igakülgelt ning jahmatas pärast riigieksameid oma kursusekaaslasi. Ta kuulutas, et olgu operaatoriameti kätteõppimisega kuidas on, aga vandumise osas on ta sõnavara lopsakas ning ideaalselt ära lihvitud.

Nii on Irina tuba, mis polnudki päriselt Irina tuba, pidanud kõiksuguseid asju nägema. Elamispaiga eest peab Irina tänama Romani. Niipalju oli tema kirjanduslikest suhetest siiski ka kasu. Too kirjaniku ämm, kelle käest Irina toa üüris, elab perekondliku rahu perioodil tütremehe korteris ja kasseerib Irinalt iga kuu kenakese summa. Raha rahaks, aga Irina on sunnitud elama kirjandusliku ämma tsaariaegsete kappide keskel, mis kopituslehka levitavad, hoiu akent lahti palju tahes. Pealegi ei või kunagi teada, millal ämm väimehega riidu läheb ja oma koju tagasi purjetab. Mine või kirikusse ja pane küünal, et neil ikka omavahel hea läbisaamine säiliks.

Irina oli nii palju kordi elukohta vahetanud, et see hakkas päriselt tüütama. Mitmed-setmed kohvrid on räbalateks kulunud. Muudkui upita need jälle taksiauto pagasiruumi ning algab sõit tundmatusse tulevikku. See-eest on Irina kohvrid ikka muutliku moega kaasas käinud. Alles hiljuti vahetas ta kogu sumadanipargi välja, ostis «Wanda» poest uued, seanahksed. Kuid nüüd peab rändelule lõpp tulema. Kooperatiivi on raha sisse makstud, jääb oodata, millal maja püsti aetakse. Tuba, köök ja vannituba — kõik see luksus omaette. Ei pea pesemise pärast sabas seisma ega kloseti ukse taga jalalt jalale tammuma. Ja üldse, kõögiski võid pöörata kuidas tahad, keegi ei vinguta nina, kui sul pole parajasti viitsemist nõusid pesta ja kogu selle kupatuse sinnapaika jätad. Elagu individualism!

Irina viskas äranätsutatud rohukõrre eemale, kobas pükste taskust suitsupaki ning pani paberossi näkku. Ta keeras end selili, nii oli mugavam. Kõik need hirmsad plakatid, mis kohutavate piltidega nikotiini kahjulikkusest kõnelesid, olid Irinalegi mõju avaldanud. Tervise säästmise huvides oli ta suitsuvarred kollast antinikotiinvatti täis toppinud, aga sellega oli alalõpmata üks jama. Kui veidi rohkem juhtusid sisse suskama, ei tulnud suits läbi, ime kuidas jaksad, pinguta nii, et bronhid valusad. Vanasti, kui sai sigarette «Dukat» tõmmatud, tüütas ka ära — huuled alalõpmata tubakapuru täis, muudkui pühi, või kui kedagi lähedal pole, sülitu.

Oleks aeg suitsetamine maha jätta. Tuleks uusi väärtusi taotleda ja vanast ning kahjulikust loobuda. Irinat kuidagi ärritasid need mõtted, nagu oleks just täna mingi nähtamatu piir tõmmatud, endine elu tulevases ära lahutatud.

Kuid see oli vist ainult momendil vilksatanud kujutelm. Irina oli

vähehaaval ennegi oma elu korralikumaks väänata püüdnud, kuigi enamasti puudus järjekindlus ettevõtmine lõpule viia. Nagu suitsetamisega. See oli ühe eksami eel, kas valgustustehnika või filmide ilmutamise tehnoloogia, kui Irina otsustas endast jagu saada. Et kasinas üliõpilaspõlves on rubla ikka tähtsal kohal seisnud, otsustas Irina end raha abil sundida. Ta kirjutas kohustuse, et kui teda märgatakse tubakat põletamas, maksab ta ühe kuu stipendiumi trahviks. Riia-plikaga nad parajasti koos eksamiks valmistusid, temast saigi järelevalveorgan. Ah sa mait! Suitsuhimu võttis silmanägemise ära. Kui Rita voodisse kobis, sai köögis üks hingekosutav pahvimine ära korraldatud. Aga Riia-plika võttis oma ülesandeid kohutavalt täpselt, nad seal Baltimail on vist kuidagi sakslaste moodi pedantsed. Ära tabas! Tuli kööki — kes võis arvata, et ta peale passis. Kahmas Irina näppude vahelt ilma pikemata tossava süütõendi ära. Noh, ta polnud just väiklane, tõi kirjaliku kohustuse, rebis tükkideks ning viskas sealsamas köögis prügi-pange. Irinal läks süda hellaks ja nad jäid veel tükiks ajaks istuma. Irina luges Bloki värsse ja teine kuulas. Niisuguseks esteeditsemiseks polnud köök kuigi sobiv koht, ruum haises gaasist ning lae all nõõridel kuivas pesu, kuid hea tahtmise juures võib inimene ennast olustikumadalusest välja kiskuda.

Irina ringutas ja viskas suitsu üle pea minema. Taevas oli nagu heledamaks tõmbunud, jäi loota, et õhtupoolikul tõepoolest saab järves ujuda. Niisuguse sompus ilmaga ei isuta ju, kuigi pole külm, aga niikuinii kõik ümberringi tilgub ja telk on röske. Nende suhtedki Romaniga visisevad nagu tuli märjas puus. Et ta just niisugune peab olema, see Roman! Kahju on puhkusepäevadest, mis üksluistena käest kaovad. Romani tark mulin teeb ihuliikmed haigeks, kondid valutavad, justkui hakkaks gripp kallale tulema. Irina püüdis mitmel puhul vahelduseks Romani vennast juttu teha, kuid Roman ei võtnud vedu. Isegi vastupidi, ta nägu tõmbus kaameks ja silmad läikisid tigidalt. Ta vaatas sellistel puhkudel Irinat põlgusega, aga Irina tundis teist vihale ärritades isegi mõnu oma kõlvatusest ning julgusest selline olla.

Eks selle Romani vennaga oli nüüd üks lugu küll. Haruldaselt sirgjooneliste plaanidega mees, ja veel, et kohe ja viivitamatult. Kuid Irina ei läinud õnge. Tal jätkus kindlust vastu panna — küll jõuab, enne tuleb proovida, kas inimesed omavahel sobivad. Nii Irina koliski niisamuti mehe juurde. See oli uhke korter, mis jäänud vendadele sõjas langenud isast, kindralist. Algas magus elu. Romani vend mürtsutas klaveril, teda peeti võimekaks heliloojaks. Irina muusikas ei jaganud, tal jäi üle uskuda kriitikuid. Kaminas lõõmas vahetpidamata tuli, nad lesisid diivanil, jõid parimaid veine ja käisid üle õhtu kontsertidel. Kuid too mees tunnistas vaid helide keelt ja inimlikku juttu tema suust ei kuulnud. Hommikuti magas veiniuimas Irina alalõpmata sisse, kihutas taksoga stuudiosse ning töö ei istunud mitte üks raas. Käed värisesid, süda kloppis ja peas polnud selget mõttejuppigi. Roman, kes oma vanemat ja kuulsat venda ei sallinud, vaatas hakatuses ka Irinat altkulmu. Pärastpoole, kui Irina temaga juttu tegi, läks veidi lahkemaks. Romani sügava poolehoiu saavutas Irina siis, kui talle sai hüphondrik-heliloojast lõplikult villand ning kui ta palus Romani abi toa leidmisel. Nii putkaski Irina sealt salaja minema. Ühel päeval vedas koos Romaniga oma kohvrid kirjaniku ämma tупpa ja oli jälle vaba inimene. Helilooja olevat märatsenud, kuid Roman oskas sõna pidada, seda tuleb tema auks tunnistada, ei andnud vennale Irina aadressi.

Iga kord, kui Irina oma järjekordsest uuest elukohast Ufaasse vanematele sõnumi saatis, tuli isalt sedamaid vastus. Kiri sisaldas põhjalikke nõuandeid ja rohkesti etteheiteid, mis üsna kehvalt ridade vahele varjatud. Aga kust isa neid stiilinüansse pidigi tundma, eluaeg päevast päeva haiguslugusid kirjutanud. Nüüd vanuigi sai isegi teadusliku tööga maha. Selle oopuse vastu oli Irinal sügav aukartus, kuigi ta seda polnud läbenud lugeda. Tõbede uurimine oli Irina meelest igati vajalik töö, ja õnn kaasa. Teinekord Irina mõtles, et emal on ikka koledasti vedanud, et niisuguse mehe kätte sai. Tasakaalukas, arukas, tähelepanelik, vähenõudlik ja, mis salata, oskas suuremeelne olla, kui emal nooruspäevil mõnesugused suhted tekkisid. Niisugune kannatlik mees kuluks igale naisele ära. Olgu pealegi, kui ei suuda lõpuni mõista naise hinge, peasi, et elab ägedamad ajad vaikselt üle, ei hakka lahmima ega riputa tühiseid vahejuhtumeid kella külge.

Kui isa oma järjekordses läkituses oli Irina ära õpetanud ja ära noominud, kiitis ta veel oma naist, kes koduse majapidamisega nii palju vaeva näeb. Kirjutas, kui tubli ja hea on Tanja, ega unustanud ka Ufaa heakorrastamist. Sellele elas isa sügavasti kaasa. Ikka ja jälle oli mõni tänav gasifitseeritud või veevärki laiendatud, ja isa kinnitas iga taolise silmapaistva saavutuse puhul, et nüüd on Ufaa elanike sanitaarsed tingimused märksa paranenud. Isa kirjade järgi võis arvata, et Ufaast on ülepea saanud kuldne linn, kuid Irinat ta siiski ei suutnud oma sünnlinna armastama sundida.

Irinal oli moskvalase hing ja ta ei saanud sinna midagi parata. Ta kohe pidi elama suure linna keerises ja elukutsegi valis ta võib-olla just sellepärast filmialase, et olla veel rohkem mölla keskel. Kust veel seesugust läbematust ja liikumist leida kui mitte filmimaailmast! Pole kuskil mujal inimesed niivõrd üksteisega seotud kui just selle kunstiliigi juures. Siin pole mingit omaette nahistamist, pead olema suuteline teisi allutama ja organiseerima, pead oskama tuhat pisiasja kooskõlla viia, et sinu käe all sünniks kaader, kujuneks filmi algrakuke. Aitab ühestainsast tühisest vääratusest, et hukkuks su enese ja paljude teiste vaev. Vajadus kontsentreeruda võtteplatsi kääras köitis Irinat kõige enam. Kaamerataguse võimupositsioonilt antud käsklused täideti pooljoostes. Inimesed rahmeldasid endaunustuseni, et tulevane lint võimalikult täiuslikum saaks. Pingutusevärin ja purskemomendid olid Irinale eluliselt vajalikud, tasahilju tatsumine polnud tema stiil.

Irina ohkas. Ta silme eest jooksid pilvehatakad läbi ja neil ei paistnud lõppu tulevat. Kes neid halle räbalaid on tema kiuste nii palju taevasse vorpunud? Igavesti kehtis see neetud reegel, et kui sõidad looduse võtetele ja on parajasti tarvis päikest, sajab ilmtingimata vihma. Või vastupidi. Siis oota, nii et silm sinine. Nüüd, puhkuse ajal, samuti. Võtetel roiutab lorutamine eriti ära, siin oled vähemasti ise enda peremees. Grimeeritud ning tülpunud näitlejad ei jälgi sind kurja pilguga nagu vaenlast, kes vihuti kapriisitab ega suvatse kaarleekprojektorite abil kunstlikku päikest teha, kuigi võiks. Siin pole kedagi kuskil, ei närvilist režissööri ega assistente, kes vahivad läbi tahmaklaasi taevast ja annavad iga veerand tunni tagant valehäiret. Silmad endal vaatamisest kirjud ja muudkui lubavad, et pilved lähevad sedamaid auklikuks, päike hakkab paistma ja saame ühe duubli ära võtta.

Mingu nad kõik kus see ja teine. Temal, Irinal, on puhkus ja ta on võtnud otsuseks oma isiklik elu korda seada.

Aga . . . Irina sulges silmad. Ta vaagis veel kord oma viimast suuremat pahandust.

Enesetapuhimu tuli peale, kui laboratooriumist teatati, et kogu negatiiv on praak, alavalgustatud. Aga enda arvates sai ta geniaalse episoodiga hakkama, kihutas selleks inimesi tagant ja lihvis südame põksudes valgusenüansse.

Tükk aega käis Irina ringi, silmad maas. Režissöör kiristas hambaid. Võis kindel olla, et ta sõpradele kirub: oli mul tarvis nõustuda niisuguse käpardiga koos töötama, kes isegi valgusemõõtjat käsitseda ei oska.

Pärast viimast prohmakat otsustas Irina eksponomeetria tõsiselt ette võtta. Instituudis oli lihtne, seal võis poistele põlastades kuulutada, et asja mul nende ulatuskõverate ja gammadega, olen eelkõige loov kunstnik, kes pintslil asemel maalib valgusega ja kompositsiooni tunnetab kõhunäärmeaga. See mõõtmise värk võib jääda käealuste hooleks, nemand vahtigu skaalaosuti liikumist ja hoiatagu, kus vaja heledust maha võtta, kus lisada. Teatagu aegsasti, kui vari liiga sügav, nii et negatiivil on tühimikku karta.

Nojah, tegelikkuses jäi mõõtmine paraku enese hooleks. Mine sa tea, ei või kergemeelselt alluvaid usaldada, kui on mängus paljude inimeste töö ja vaev.

Nii Irina otsustaski muretseda endale isikliku eksponomeetri. Mitte kodumaise, nende seleenelemendid kaotavad kiiresti tundlikkuse, võivad valetada, parem olgu üks korralik «General Electric'u» riist. Ja Irina tegi tutvust itaallastega, kes parajasti stuudios õiendasid, sest pidi algama järjekordse koostöölohe filmimine. Üks sell jäi nõusse, teatas suureliselt, et Vene raha teda ei huvita, aga olgu sinjoora nii lahke ja muretsegu vastutasuks ehtne hõberist, nagu vene papid kaelas kannavad, ning pisitilluke ikoonikene ka! Neil Itaalias parasjagu niisugune kraam moes, mõlemad pooled jäävad rahule, ja sinjoorale saab Roomast kaasa toodud maailma kõige kvaliteetsem eksponomeeter!

Irina vandus küll, et pagana snoobid, need kapitalistid, aga endal hakkas mõte kohe liikuma, kust kohast soovitud reliikviad välja kouda. Jooksis mööda Moskvat, nii et päkad tulised, nägi ränka vaeva, kuni Andrei ta hädast välja aitas. Et tal ka kohe Andrei meelde ei tulnud! Ega toda meest ilmaaegu instituudis vajalikuks inimeseks hüütud, ta suutis kõike muretseda, ükskõik kui pöörane su soov ka olnuks.

Irina sai, mis itaallane nõudnud, maksis Andreile nii palju, et oleks võinud kohapeal kolm eksponomeetrit osta, aga kui inimene on midagi väga kindlalt ette võtnud, siis ei küsi ta ohvritest. Irina polnud kunagi koonerite kilda kuulunud, raha pidi liikuma — mis sisse tuli, sai peatselt ka paika pandud. Mõnikord läks küll eelarve lõhki, aga siis aitasid isa-ema Irina jällegi ilusasti hädast välja.

Irinal on praegugi veel halb mõelda sellele afäärile itaallasega. Pidi ka niisugune suli juhtuma, et tarvitatud mõõteriista tõi!

Ei jäänud muud kui palavalt soovida, et sinjoore pühapildi ja ristiga tolliametnike küüsi kukuks. Et, vennike, mida pole lubatud üle piiri viia, seda ära sina mitte välja vea, ja kui oled rangest keelust üle astunud, loovuta puiklemata oma kraam riigituludesse.

Irina lootis Moskvasse jõudes kuulda, et itaallasel räbalasti läks.

Alati, kui Irina nendele tööalastele pahandustele mõtles, tuli talle meelde Kolka-vanem. Temaga koos oleks Irina elu võinud hoopis teist-suguseks kujuneda. Aga mis sellest enam! Oli enne ju Kolka-noorem

ja temastki oleks võib-olla hilisemas elus abi ja tuge leidnud, pidi see õnnetus vahele tulema ja kõik minema, nagu läks!

Ta oli ju päris sile poiss, too Kolka-noorem. Tuttavaks said nad võõrkeelte instituudis, kus Irina kolm aastat õppis, enne kui õnnestus kino-instituuti pääseda. Veel praegugi on Irinal selgesti meeles, kuidas ta Riia-plikale juhtunust rääkis. Oli parajasti stipipäev ja kõik nii kole-dasti ülemeelikud, nagu polekski tegemist täiskasvanud inimestega. Nad läksid Ritaga trepimademele, suitsetamiseks ettenähtud kohta. Süü-tasid sigaretid, ja siis löi ta oma jutuga Riia-plika tummaks. Too seisib kaamana ega osanud midagi kosta. Irinale valmistas isegi mõnu nii-suguse üleolekuga oma õnnetusest kõnelda, pealegi oli tal selleks ajaks juba arst valmis vaadatud ja päeva osas kokku lepitud. Värise seesmiselt või ära värise, operatsioon tuli ära teha, ja pääsu polnud. Riia-plika lausa judistas ennast, nagu kuuleks esimest korda elus, et üks naisterahvas on sisse kukkunud ja nüüd tuleb maailmal tulevast kodanikust õigeaegselt vabaneda. Igivana moraali ning looduse konflikt, ehk nagu Irina seda nimetas, tasu himu eest. Kirjanduseski on enne ja pärast vaese Liisa lugu sellest piisavalt juttu tehtud. Eks nad selle-pärast heietasid, et omal ajal oli meditsiin alles lapsekingades ega olnud võimalik radikaalseid samme ette võtta.

Ülepea peaksid inimesed sellistesse asjadesse lihtsamalt suhtuma. Füsioloogia ei vääri hingepiinu ja ahastuse nutupilvi. Irinat karastas tema abielu, tolle aasta eksisammud võtsid hilisematelt lugudelt tõkkes eest. Sellepärast tuleb teada, tuleb endale aru anda, mis võib juhtuda, ja mitte oma päevi raisata halisemisele ning südametunnistuse piina-dele.

Operatsioon, mis sai pärast stipipäeva ette võetud, oli ju omajagu elamusrohke küll. Oleks see haiglas toimunud, poleks võib-olla meel-degi jäänud, ebakohane ümbrus andis kogu protseduurile oma värvingu. Väikese korteri umbne tagatuba, laud, silme ees oranži kupliga laelamp, ainuke aken maetud toalilled taha. Kääksatades sulgus uks, mis viis kööki. Seal istus vanamutt. Esiotsa Irinat häiris, et kõrvaline inimene kuuldekaugusse jäi, aga kuna sellel oli oma funktsioon, siis pidi ta seal viibima. Muidugi oleks Irina tahtnud oma keha valulise toimingu puhuks välja suretada, eraldada mõistuse kontrolli alt, aga paraku pole inimene veel nii täiuslik olend, et seda suudaks. Nii jäi vaevahigi ja silme ees öötsusid nägemusena Parma kloostri trellitatud aknad. Tol ajal jooksis parajasti ekraanidel too prantsuse film, eks sealt pärine-nudki viirastused. Oleks Irina suutnud end valust lahutada, oleks võinud end tõesti haigeks naerda, kui vanamutt eesruumis hakkas arsti märguande peale kirikulaule laulma. Tollel eidel oli masendavalt andetu repertuaar ja häälel puudus igasugune ilu. Kuid talle oli mak-situd ja ta pidi raha tasa teenima. Iseenese matuse tunne tuli küll peale, ühel segasemal hetkel arvas Irina end kaduvat. Ent ta tundis vene kiri-kut läbi ja lõhki ning sellepärast taipas: asi pole nii kaugel. Ei virven-danud ta silme ees tuhanded küünlatulukesed, ilma milleta sibulkuplited all inimest teise maailma ei läkitata.

Päev hiljem, kui Riia Rita teda vaatama tuli, suutis Irina juba enese-ironiliselt hüüatada, et kus on mu lapsuke!

Läks pool nädalat ning Irina istus uuesti loengutel. Mõni tähelepane-likum isegi küsis, et miks nii kahvatu oled. Kursusevanema teades oli Irina Ufaas käinud. Sellepärast vastas ta hooletult, et lennuk loksutas

hirmsasti ja õhk oli auke koledasti täis, nagu oleks sõitnud vankriga mööda munakiviteed.

Kolka-noorem, kellele Irina oli üht-teist vihjanud, tuli murelikuna ühel hommikul, kui Irina valmistus instituuti sõitma. Tal oli ära piinatud nägu ja ta palus endale pool tundi. Kuid Irina ei kavatsenud hilineeda, ja üldse puudus tal siitpeale igasugune huvi Kolka-noorema vastu. Kuna too aga järelejätmatault mangus, nõustus Irina teda ühel tingimusel kuulama. Olgu Kolka nii lahke, pangu kolmekümne kilomeetri taksoraha lauale, sest Irina, kohusetundlik üliõpilane, võib ainult taksoga veel õigeaks ajaks loenguile jõuda, kui peab pool tundi tavalisest hiljem välja sõitma. Kolka-noorem läks näost imelikuks, aga tegi, kuid kästud. Tal jäi esiotsa suu lukku ning kinnimakstud minutid kadusid tühja. Ajaga võidu joostes ikkagi ei sobi rääkida asjadest, millest ta kavatses juttu teha. Ent õilsameelsus võitis piinlikkusetunde. Kolka-noorem ütles, et tunnetab oma süüd Irina ees, kinnitas, et oli emaga nõu pidanud, ta ei kavatse last jätta ning nüüd tuleb neil Irinaga oma abielu ära registreerida.

Oh, kuidas Irina nautles seda hetke! Päris tühine tundus tagantjärele vaev äärelinna majakese tagatoas, nii kauge kuuldus kirikulaulu-ümin ja Irina tõdes, et tema füüsilised kannatused polnud midagi selle kõrval, mis Kolka-noorem oli pidanud vahepeal läbi elama. Irina teadis ju, kuivõrd armastas oma poega Kolka-noorema ema, kuidas kaitses teda halva seltskonna eest! Too daam elas üksnes selle päeva ootuses, mil ta poeg võörkeelte instituudi diplomiga koju tuleb ning oma karjääri alustab. Poja teenistusredel pidi tema arvates andeka noormehe väga kõrgele viima. Vähemalt diplomaatiline tegevus kusagil saatkonnas välismaal. Ja korruga see riivatu naine, see Irina, kes tema pojalt last ootab! Võis arvata, kuidas ema nende päevade jooksul oma õnnetu poja närve viilis.

Kolka-noorem pidas jutus vahet ja tunnistas, et ema ei kiida kavatsetavat abielu heaks. Et liiga varajane ja üldse, aga ema ei saavat ka vastu olla ning lubas Irinasse sallivalt suhtuda.

Irina oli kella jälginud, jäi veel seitse minutit. Piisavalt, et Kolka-noorem ühestükkis mammaga pulbriks teha. Ta ütles mehele kõik, mis temast arvas. Mõistagi polnud need meelitused. Irina teeskles siirast imestust selle üle, et Kolka-noorem tõemeeli oli arvanud teda last ootavat. Tema, Irina, teinud ainult natuke nalja, tahtnud näha, mida suudab Kolka taolisel puhul ette võtta. Aga ta poleks ilmaski arvanud, et Kolka nii ebamehelikult käitub ning jookseb mammaga nõu pidama. Temale, Irinale, paistab kuidagi imelik selline avameelsus; kes teab, kus Kolka veel on käinud nende suhteid kuulutamas.

Kolka polnud isegi mitte pulber, vaid allavajunud taigen, kui ta Irina oli ära kuulunud. Pool tundi sai otsa, Irina torkas taksoraha käekotti ja jooksis koridori, et liftiga alla sõita. Kolka tormas talle järele, jäi tõstukist maha ning tuli pikkade hüpetega trepist alla. Irina nägi teda liftiaknast. See viiv, kuni lift laskus, kulus Irinale enda kogumiseks parasjagu ära. Ei puudunud temalgi närvikava!

Veel tänaval püüdis Kolka-noorem midagi seletada, palus andestust, hoidis Irinat käisest kinni. Lähenes vaba takso, see oli pääsemine, ja Irina hüppas masinasse. Kolka jäi käsi laiutades talle järele vaatama ning Irina saatis mehele läbi auto tagumise klaasi õhumusi.

Siis oli Irina nutma puhkenud. Pisarad jooksid sirinal. Et aga kolmkümmend kilomeetrit on päris pikk maa sõita, jõudis Irina nutta, jõudis

rahuneda, jõudis peeglissegi vaadata ja silmaalustele veidi puudritki peale tupsutada. Instituudi uksest astus ta sisse tõsisena ning enesekindlana.

Nii saigi Kolka-noorema lugu peaaegu otsa. Tõsi küll, ta helistas mitmel korral, valvas Irinat paraadukse ees, kuid Irina oskas parajal momendil ära kaduda, Kolka-noorema vaateväljast minema libiseda. Just siis läks Irina tülli oma korteri perenaisega ja kolis Arbatile Eeva juurde. Seda elukohta Kolka-noorem ei teadnud ning Irina sai temast päriselt lahti.

Ega see uue toanurga leidmine nii libedasti läinudki. Eeva, too vaevatud näoga üksik vanamutt, kes kandis ortopeedilisi kingi ning käis raamatukogus tööl, oli kaua allüürnikku otsinud. Ohtrad pakkumised ikka tagasi lükanud, suhtus ta Irinassegi umbusklikult. Kes teab, mispärast ta siiski nõusse jäi.

Ka Eevaga läksid Irinal õige pea vahekorrad sassi. Suure vaevaga said suhted uuesti ära silutud.

Ega Eeva pahameel ju päris alusetu ka olnud.

Tol ajal tuli õppeprogrammi järgi natüürmorte, ehk nagu neid siis vähem kosmopoliitiliselt nimetati — esemekompositsioone pildistada. Ei sobinud tegelda abstraktsete vormi- ja kompositsiooniprobleemidega, sellised harrastused võinuksid noore inimese kergesti formalismikõntsa sisse ära uputada. Ja üldse, mis «morte», kui vaba ühiskonna vaba kodaniku mõte ja taotlused siinsamas asjade juures tunda on! Igat laadi sekeldused jäid ära, kui pildistasid auravat teeklaasi, millesse lusikas sisse unustatud, või supikeetmiseks valmis pandud juurvilja. Ka poolik nõelumistöö, traatraamis prillid kõrval, mahtus sotsialistliku realismi sisse.

Irinat ei rahuldanud need kitsad piirid. Ta pürgis kõrgema kunsti poole. Sellepärast otsustas ta kodustes tingimustes üht-teist korda saata. Ta ostis uhke kobara viinamarju, mida valis puuviljapoes nii kaua, et müüja vihaseks sai ja ostja nõudlikkust oma isiku mõnitamiseks pidas. Eeva universaalse kapi nõudepoolelt leidis Irina jalaga klaasvaagna ja oma sametkleiti kavatses ta foonil drapeeringuks kasutada.

Ent puudus efektne aluspind. Irina vaatas Eeva kasinas toas otsivalt ringi, kuni ta pilk peatus kapiukse peeglil. Eeva ise oli parajasti õhtuses vahetuses tööl, nii pea polnud teda tulemas karta ja kavatsus saigi teoks. Riia Rita, kes Irina ettevõtmisele kaasa löi, oli taevale tänu tugev, sporti harrastanud inimene ja kahekesi nad kapi siis põrandale selili keerasidki. Mõistagi sai nõudepool enne tühjendatud, aga riietepoolt hoidis Eeva lukus. Eeval oli kaks kallist tumesinist villast kleiti, tal puudus usk tänapäeva noortesse ja ta kandis kapivõtit tööl kaasas.

Oli alles mässamist! Kunstipärane natüürmort sai peeglile valmis seatud, drapeering tuli nagu päris, ent kogu seda kupatust koduste vahenditega välja valgustada oli märksa raskem. Fotolampidele ettemeisterdatud papptorud läksid kuumas käes kärssama ja toas haises hingematvalt. Aga kunst nõuab ohvreid ja värsket õhku võis hiljemgi hingata.

Eeva tulekuks oli kõik taas korda seatud. Kapp seisis oma koha peal, nõud-nätsikud riulitel, viinamarjad olid söödud, lambid ja fotoaparaadid ära koristatud.

Alles järgmisel päeval läks möll lahti. Eeva avastas, et ühe ta sinise kleidi saba on rebenenud. Kuidas seelikuserv kapi pööramisega nagikonksu külge võis jääda, ei suutnud Irina taibata. Võib-olla oli see tegelikult ammu- ilma lõhki. Ehk mõni naabrinaine lihtsalt nägi läbi luku-

augu, mis toas tehakse, kandis Eevale ette ja too kasutas juhust, et kahjutasu nõuda. Eeva oli üpris resoluutne, lubas Irina koos kohvritega tänavale ajada, kui sedamaid raha lauale ei panda. Mis teha, Irina ladus stipendiumirublad silmi pühkiva Eeva väljasirutatud peopesale.

Iriinal tuli kuuletuda, sest talle oli väga vastumeelt Eeva juurest ärakolimine, kuna uut toanurka polnud silmapirril. Aga mis kõige tähtsam — Kolka-vanemal oli selle korteri telefoninumber teada. Irina välitis sekeldusi, mis võisid katkestada alles hapra kontakti Kolka-vanemaga.

Siimamaani käib Irinast valus tuksatus läbi, kui ta Kolka-vanemale mõtleb. Samal ajal ei kannatanud Kolka-vanema välimus mingit võrdlust oma eelkäijast nimekaimuga. Eakas mees, kiilaspäine, väikesed hallid silmad, ent elav ja tõtlik. Vaim sedavõrd liikuv, et otse füüsiliselt võis tajuda, kuidas ta mõtted justkui kontsentriiliste ringidena sulle peale valgusid ja kuulama sundisid.

Irina muutus malbeks ja tagasihoidlikuks. Ta tahtis veelgi ilusam olla ja vaatas tihti peeglisse, tundes rahulolu oma näojoonte klassikalisesest korrapärasusest. Kuid hoopiski ei kannatanud kriitikat juuksed, hõredad ning tuhmid. Irina muretses endale kunstpatsi ning hakkas seda rikkaliku sõlmene kuklas kandma. Värvitsoonilt see sobis, kuid alata oli mure, et ühenduskohad järele annavad ja pats nagu parukas Kolka-vanemale pihku jääb. Irina kannatas vapralt ära kursusekaaslaste tõgamise, kellele ei jäänud märkamatuks üleöö juurdekasvanud palmik, ta tõrjus rauge liigutusega need mannetud naljahambad eemale. Tal polnud seda punkti tarvis, tal oli vaja ühtainsat inimest. See oli Kolka-vanem.

Iriinal jooksid lausa värinad üle selja, kui Kolka-vanemast kinoajaloo loenguil räägiti. Suur meister, suur looming, enamik sellest raudvarasse kuuluv. Irina vaatas ahnelt Kolka-vanema poolt filmitud linte. Käis kordusfilmide kinos, kui seal midagi Kolka-vanemaga seotut jooksis, ning võis igale tänuликule kuulajale põhjalikult kõnelda sellest, missuguste kunstiliste vahenditega Kolka-vanem selle või teise episoodi lahendanud. Ta teadmised Kolka-vanema loomingust muutusid nii rikkalikuks, et Irina oleks võinud istuda Kolka-vanemast monograafiat kirjutama. Seda enam, et Iriinal avanes juurdepääs mehe isikliku fotoarhiivi juurde, ta nägi vana operaatori ilmekaid temaatilisi pildiseeriaid nagu «Mets», «Vete laul» või «Loojang».

Irina hakkas endamisi Kolka-vanemat oma ainsaks õpetajaks pidama, sest Kolka-vanema looming vääriskoolkonna teket.

Juba üksnes Kolka-vanema tuba oli Irina jaoks imeline, püha maailm. Seinad afišše täis kleebitud, loomingupalangu lahtumatu viirukilõhn õhus. Silmapaistvate inimeste juurde kuuluv eripära ei puudunud ka Kolka-vanemal endal. Mees armastas jutu vahele oravana pähkleid krõbistada.

Irina tahtis leida erakordseid pähklitange, et Kolka-vanema sellealast kollektsiooni täiendada. Ka sel korral aitas fenomenaalne Andrei, tõi kuskilt välja messingist pähkclipurustaja, mille käepidemetele tundmatu meister oli jäädvustanud miniatuursed allegoorilised grupid.

Irina oli õnnelik, et sai Kolka-vanemale sobiva kingituse viia.

Irina hõljus tol perioodil reaalelu madaluse kohal, imas endasse taidelist õhkkonda, rääkis Kolka-vanemaga sedavõrd palju kunstist ja selle eesmärkidest, et unustas loomingulise töö enda. Tal jäi parajasti vaid niipalju aega, et iseenda välimust kunstipärasemaks muuta. Ta

hakkas Andrei kaudu kokku ostma vanu ehteid. Uraali kividega rasked käevõrud, mis liitekohtadest logisesid, kaunistasid ta peenikest rannet. Mingid tilgatsitega kaelakeed ja tuhmunud kõrvarõngad kogunesid Irina kohvrinurka. Igasugustel ettekäanel küsis ta vanematelt raha, et enesekaunistamise kirge rahuldada. Kuid kokkuostetud vanadel ehtel oli üks suur viga — nad kippusid märkamatuks kaduma. Kulinate väsinud lukud olid lõdvad ja libisesid lahti. Irina kurvastas alati sügavasti, kui ta pooljoostes Kolka-vanema tuppa sisenes, mantlihõlmad lahti löi ja kaela järjekordselt paljana tabas.

Agas instituudis nõuti arvestustööde esitamist. Ole sa sisemiselt kuitahes loominguõhinast pungil, sinu üle otsustatakse siiski mingi banaalse sooritatud töö järgi.

Iriinal ei jäänud muud kui Riia Ritale kaela langeda ja tema abi paluda. Ta tegi Ritale selgeks, et pole ju kuigi raske teha kahekordne hulk nõutavaid fotokompositsioone. Ju see tõesti polnud koormav, Riia-plita lubas aidata, tal aega oli, tal polnud Kolka-vanemat.

Nii sai Riia Ritast Iriinale mõneks ajaks loominguiline ankur. Et mingit valskust poleks, moodustati enne arvestust kahe peale zürri, kes toodangu üle vaatas. Irina võttis pilte lapates mitmel korral kaalukalt sõna, et Riia-plita arenemata kunstimaitsset kritiseerida. Pärast said paremad pildid kahte võrdsesse hunnikusse jagatud ning võeti loosi, kumb kumba saab.

Parajasti sel ajal sekkus Irina ellu noor näitlejatar Vahtangovi teatrist, pronnakas naine ilusa nimega Viktoria. Viktorial oli komme aegajalt vaatevälja ilmudes laineid lüüa. Kuna ta ekspressiivne natuur ei kannatanud teisi enda kõrval, oskas ta end korrapealt seada tähelepanu keskpunkti ja kõik teised samasoolised varju jätta.

Siiamaani ei suutnud Irina meenutada, kus ta õieti Viktoriaga tutvus. Viktoria oli lihtsalt alati olemas olnud, kuigi ta polnud Irinaga koos koolipinki nühinud ega lapsepõlve liivakastis ukerdanud. Viktoria lihtsalt tiirles Irinaga lähedastel orbiitidel. Kuigi elati hiigellinnas, puutusid nende teed ikka ja uuesti kokku.

Seekord kohtusid nad üpris imelikul kombel.

Ühel õhtul helistas Kolka-vanem. Nagu ikka, kui kavatseti kuhugi välja sõita, teatas ta, et ootab Irinat sealsamas vaikses põiktänavas, kus varemgi kokku saadud.

Irina seadis end silmapilk valmis, ta oli kuidagi eriti kärsitu ning ühtlasi vaevas teda ähmane aimus. Ta lippas tulisi jalu mööda kõverat inimtühja tänavat, kus paraaduste kõrval läikisid saatkondade sildid ning iga maja juures seisis miilits, et diplomaatilise korpuse rahu kaitsta. Lumi kriuksus, oli tugev pakane. Korraga tundis Irina, kuidas mööda ta külmetavat säärt jooksis sukasilm väleda putukana ülespoole. Oleks pidanud koju tagasi pöörduma. Kuhu sa sedasi katkise sukaga lähed, kui Kolka-vanem äkki tahab inimeste hulka heleda valguse kätte lõbutsema minna. Kuid Irina jätkas siiski teed. Saatkondade ees seisvatele korraalvuritele oleks võinud ta edasi-tagasi kihutamine imelik paista, nagu hiiliks mõnda tähtsat atašeed, et diplomaatilist intsidenti korraldada.

Irina tõttas, nautides ette hingeülendavat momenti, mil Kolka-vanem avab autoukse ning tema prantsatab mehe kõrvale istmele. Kodune soojus levis alati liikmetesse, kui Kolka-vanem Irina käed pihkudesse võttis ja ta sõrmedele hingeõhku puhus. See lapsik õrnus liigutas Irinat ja tegi ta tükiks ajaks tummaks.

Kuid Irina nägi autoklaasi taga kahe mehe siluetti. Ta lähenes kõheldes masinale. Avanes hoopis tagumine uks. Istet võtnud, tundis ta enese kõrval seljatoele naaldunud naises ära Viktoria. Kuid ka mees, kes istus Kolka-vanema kõrval, paistis tuttav. Igaks juhuks peitis Irina pool nägu kasukakrae sisse ega iitsatanudki. Silmade harjudes tundis ta võõras mehes Lõvi ära. Lõviks hüüdsid nad oma kursuse kõige ülemat ülemust, kuulsat vana operaatorit, kes pidas enamiku erialaloengutest ning tahtis noored inimesed viie aastaga kinematograafia suurele sirgele välja viia.

Lõvi pöördus tahapoole, Irina vajus autonurgas päris kõssi. See oli lapsik, kuid Irinal ei jäänud teist väljapääsu. Lõvi küsimusele vastas Irina häält moonutades, et tal pole mingeid ettepanekuid õhtu veetmise suhtes. Temast ei saa täna kambajõmmi, kuna palavik tuli kallale. Nende sõnade järel vupsas Irina autost välja. Viktoria küünitas talle järele, tahtis kasukasilust haarata, teda peatada, kuid Irina pääses jooksu. Kolka-vanem käivitas mootori ning kogu seltskond sõitis Irinale piki kõverat ja inimtühja tänavat järele. Nii Viktoria kui ka Lõvi avasid Irina kohale jõudes autouksi, kutsusid teda sisse, et ärgu külmetagu, nad viivad ta koju, ning Irina kuulis Kolka-vanemat midagi omaette pahaselt porisemas.

Ent Irina polnud niisugune, et au ja häbi kaotaks! Ehkki Irina Lõvist lugu ei pidanud, tema annet ja tema poolt võetud filmiepopoosid põrmugi ei austanud, siiski ei lubanud korraliku üliõpilase normaalsed sisetõkked Irinat oma professorit lõbustama hakata.

Järgnenud päevadel ronis Irina Lõvi loenguteks auditooriumi kaugemasse nurka ja isegi konspekteris, kuigi ta seda varem polnud Lõvi tundides teinud. Irina uskus, et Lõvi silm talveõhtu pimeduses ei seletanud. Lõvi ei pööranud Irinale nimme mingit tähelepanu, ilmselt lootis omakorda, et õpilane õpetajat ära ei tundnud.

Irina ringutab end nii hoogsalt, et õhkmadrats ta all hakkab võbi-sema. Irina keerab end kõhuli ja toetab löua kätele. Rohi oli kohati kuivama hakanud ja kõrred kahisesid kerge tuule käes. Mingid Irinale tundmatud putukad sebisid rohulibledel üles ja alla nagu inimesed kõrge hoone treppidel. Askeldavad ja tõttavad ega teagi, kuidas igaühele neist kuluks ära viiv vaikust, üksindust, et iseendaga aru pidada.

Irina pärast võiks Roman kas või õhtuni külasse jääda. Korraldagu näiteks loeng teemajas istuvale publikule. Romani arvates peaksid kõik inimesed lausa janunema kuulda möödunud sajandi kirjanduslike suuruste siledakslihvitud mõtteid. Romani veendumuse kohaselt on eluliselt vajalik kanda kolba all tsitaate ja järeldusi. Las inimsoo heledad majakad valgustavad teed, milleks endal vaeva näha ja elukogemuste sõkalde hulgast teri välja noppida! Küllap just sellepärast oli Romanile armastus võõras. See tähendab, ta teadis raamatutest, mida nimetatud sõna all mõeldakse, ja talle piisas. Esmaavastuse närv oli Romanil ammugi kärbunud.

Kolka-vanem seevastu ihkas kõiges ise äratundmiseni jõuda. Küllap oli talle elu jooksul igasugu hoope jagatud, ta ei rääkinud sellest iialgi, ei kaevanud. Aina vaatas täitmatu ahnusega ning uudishimuga tulevikku, talle jätkus sellest, et minevikust on olulisem siinsamas — tema filmide afišid ta toa seintel.

Kas Viktoria oli tõepoolest Kolka-vanemast võlutud või mitte, iga-tahes hakkas ta meest vallutama. Oleks võib-olla ülekohtune arvata, et rünnak sai ette võetud Irina kiusamiseks.

Viktoria agarale ettevõtmisele ei kerkinud suuremaid tõkkeid, sest miks peab üks vana mees suutma vastu seista, kui noored naised teda ründavad, sealjuures üks ilusam kui teine.

Sisseharjunud elurütm kippus tol ajal vägisi käest ära hilpuma. Irina puudus sagedasti loengutelt. Ühtelugu sõitsid nad Riia Ritaga loodust filmima. Tagasihoidliku etüüdi tarvis sai märksa rohkem aega kulutatud, kui vaja. Irina vedas Riia-plikat mööda metsi, nad sumpasid jõekaldaid-pidi paksus lumes ja taotlesid enneolematuid filmikaadreid. Jääminekule kaamerat sihtides kukkusid nad koos vette, kallasid kummisäärrikud tühjaks, väanasid lumes seistes suusapüksid kuivaks — taolised seigad ei peatanud Irina poolt õhutatud hasarti. Pärast kummutasid silla lähedal räpases teemajas kumbki klaasi viina kurku, et mitte külmetada.

See oli mingi fanaatilise õhina periood, lihasuretamine kõrge kunsti nimel. Irinale pakkus väsitav hulkumine leevendust, kuigi mitte päriselt. Ta mossitas tihti, purskas kogunenud viha aeg-ajalt Riia Ritale kaela ja nad olid mõlemad üpris kurnatud varakevadise ilu jahtimisest.

Jääminek lõppes, ojad sulisesid tõketeta ning võsad löid rohetama. Loodus muutus malbemaks, ilm soojaks, hääbusid kevade konfliktid talvega. Ent Irina ei leidnud rahu. Ta hakkas Viktoriale peale käima, et too tuleks talle modelliks. Painavate helistamiste peale jäi Viktoria nõusse ja Irina hakkas temast portreesid vorpima. Küll pildistas näitlejatar luigeliku kaunitarina, nii et ainult silmad domineerisid, kõik muu hajus nagu vatti. Või määris Viktoria näo vaseliiniga kokku, nii et nina, sarnad ning otsmik väga reljeefselt esile tõusid. Sidus oma rivaa-lile sitsrätiku pähe ja käskis teisel täie suuga lõkerdada. Sel viisil kehas-tas Viktoria igasuguseid naisi alates «Maskeraadi» kangelannast ja lõpetades kolhoosiplikaga.

Kuid see erialane agarus polnud kuigi siiras. Irina näitas oma töid Riia-plikale ja nõudis, et too võrdleks tema ja Viktoria nägu, hindaks objektiivselt kummagi ilu. Rita jättis esikoha Irinale, ta laitis Viktoria ülepaistunud vitaalsust, ütles, et Viktoria hammastega oleks paras toorest liha järada. Ja üldse, et laitmatute hammastega inimestel on enamasti mõistusega ikaldus.

Irina oli rahul, kuigi ta tagantjärele selgesti adub, et Riia-plika lihtsalt tundis talle kaasa ning püüdis oma väidetega ta südamevalu summutada.

Rita hinnangud Irina kasuks ei suutnud vältida Irina haledat kaotust. Kuna Kolka-vanem ka Irinat aeg-ajalt meeles pidas ega olnud suutnud lõplikku valikut langetada, tüütas see Viktoria ära. Ta otsis võimalust väikeseks õelaks intriigiks. Et naised nii neetult lobiseda armastavad, oli Irina paha aimamata oma nõrgad kohad Viktoriale kätte mänginud. Viktoria teadis Irina kunstjuuste lugu, oli kuulnud ka, kuidas Riia-plika abiga said mõned arvestused sooritatud, ning kandis selle informatsiooni õilsameelse nõrdimusega Kolka-vanemale ette.

Kolka-vanem rääkis asjaosalisi noori naisi naerdes sellest omakorda Irinale.

Irina tundis end rüvetatuna. Esimest korda pani ta tähele, kui inetu on Kolka-vanem. Ta hakkas momentaanselt põlgama Kolka-vanema kogu loomingut, ja pidas siitpeale afišse mehe toa seintel odavaks poosiks. Irina taunis tagantjärele iseenda peenetundelisust, sest oli kandnud madalaid kontsi vaid sellepärast, et mitte paista Kolka-vanemast pike-mana. Irina oleks tahtnud nendesamade pähklitangidega, mille käepide-

olid
meil allegoorilised grupid, Kolka-vanema suu kokku pigistada, et mitte kuulda neid Viktoria räägitud jõledusi.

Irina hakkas palavikulise kiiruga otsima uut inimest, kelle puhul saaks masti tõmmatud uue armumise lipp. Kuid ettejuhtuvad mehed jätsid Irina külmaks. Kõige enam leppis Irina ühe balletiartistiga. Tollel keksijal oli suurepärase miimika ning ta oskas oivaliselt tundud inimesi matkida. Temaga polnud igav, sest tema lood, mis, tõsi küll, ei tõusnud tavalisest klatšist kõrgemale, olid sedavõrd värvikalt ette kantud, et tundusid olevat väljamõeldud. Tollel mehel puudus auahnuse närv, ta leppis laval tagasihoidlike rollidega. Tantsija elas üksnes käesolevale momendile, ning oli seetõttu õnnelik. Suuremates annustes mõjus ta väsitavalt ja Irina luges pärast kohtumisi tõsis kirjandust, mis maitses soolase suutäiena kreemitordi peale.

Neid lahutas suvevaheaeag ning Irina oli selle üle päris rõõmus. Ta sõitis Ufaasse, vanemate juurde. Hulkus tihtipeale Valge jõe kaldal, fotoaparaat kaasas, istus öid üleval, et pilte kopeerida. Pöönas pooled päevad aias ja õhtuhämaruses läks Ufaa peatänavale jalutama, võttes teinekord isegi Tanja kaasa.

Ta puutus kokku oma kunagise ametliku mehega, kes ikka siinsamas naabruses elas, ehkki oli vahepeal jõudnud instituudi lõpetada ning tõusnud tsehhijuhatajaks tööpinkide tehases. Moskvas elades polnud Irina märganudki aja tõtlikku kulgu, siin kodupaigas oli see märksa tajutavam.

Irina tüdines kodus logelemisest ja sõitis aegsasti enne uue semestri algust tagasi Moskvasse. Korteriperenaine Eeva ei hõisanud oma allüürniku varajase ilmumise puhul. Ta oli jälle sunnitud tööle minnes oma kapi riietepoolt lukustama ning porises puhurana, kui komistas Irina kingadele, mis ukse all vedelesid.

Irina sõitis mitmel korral ajaviiteks instituuti, vaatas rahuliku üleolekuga neid, kes sisseastumiseksameid sooritasid, teadetetahvli ees tunglesid ja auditooriumide uste vahelt sisse piilusid. Irinal oli korraga ülendav tunnetada oma väärtust — tema oli juba ammu suutnud sisse lipsata kinematograafia kitsaist väravaist. Ehkki edasine tulevik paistis tume, sest palju siis ikka vajatakse inimesi, kui kõik stuudiod kokku valmistavad aastas vaid kümnekond tippfilmi, võis siiski elada ja loota. Haihtus kodus sügenenud meelehärm, kui ta kuulis oma endise mehe kiirest edasijõudmisest — kah asi, millega uhkustada, tavaline insener!

Septembri esimestel päevadel, kui suvine palavus oli järele andnud ning asfalt enam kastmismasina järel silmapilkselt tolmuseks ei kuivanud, otsis Kolka-vanem Irina üles.

Irina tahtis öelda ei, tahtis telefonitoru hargile riputada, kuid kuulis end hoopis kuulekalt vastamas, viivitamatult nõustumas määratud aja ning kohaga.

Viktoria tuli tagasi puhkuselt Kaukaasiast. Tedagi polnud Kolka-vanem unustanud ning kõik oli jälle nagu kunagi enne suurt riidu. Ka balletiartist oli endisele sümpaatiale kindlaks jäänud. Ehkki Irina ta naljadele nüüd tihtipeale jämedustega vastas, ei loobunud ta siiski sellest tutvusest. Kogemused sundisid Irinat ettevaatlikuks, olgugi et võltsjuuksed said ära visatud ning Irina kandis poisipead.

Ühel sügisel hommikul, kui udu tõusis hallideks pilveräbalateks ning hakkas tibutama, helises telefon. Irinale teatati, et Kolka-vanem on eelmisel ööl autoõnnetusel hukkunud. Varsti tormas kohale ähmis Viktoria. Tema oli ameti poolest ikkagi näitleja ja suutis sellepärast

ennast Irinast märksa paremini vaos hoida. Tal jätkus meelekindlust, et teistki toetada. Seda oli päris raske teha. Irina värises, pisaraist paistetas nagu üles, aeg-ajalt ta karjatas, oli nõrk ega jaksanud toolilt tõusta. Viktoria haaras ta kaenlasse — Irina oli korraga kerge nagu lind — ja vedas teise voodisse pikali, pani teki peale ning hoidis Irinal käest kinni.

Alles pärastlõunal ajas Irina end püsti, tuli laua juurde ja vaatas vapustusest tõmbiilmeliseks muutunud Viktoriast läbi.

Irinale tuli tookord laua taga istudes meelde kõrge sinine plank, millega piirati sisse põlised puud tema lapsepõlvkodu lähedal. Sellest alast pidi kultuuri- ja puhkepark saama. Kruusaradade veerde seati betoonpostamentidele valgeks lubjatud kujud püsti. Pargi peatee ristiti Nooruse alleeks, seda palistasid üle ühe tsementpioneerid, pasunud suul, ning tsementnoorukid, lahtised raamatud käes. Tundmatu skulptor oli püüdnud pioneeridele sokid jalga voolinud ja kingarihmad nõõbiga kinnitanud, nagu võiks betoonpioneer joosta ning jalatsid hullamistuhinas kaotada. Noormeestel olid pandlaga püksirihmad korralikult vöö ja neidude tugevate jalgade kohal lehvisid betoonkleidid. Pargiteede ristumiskohtadesse seati üles kobakad tsementvaasid, millesse lilli ei istutatud, ning need võisid sellepärast käia ka prügiurnide eest. Pruuniks vööbatud pingid paigutati vägevate puude alla ja legendikule ehitati estraad — vaiadele toetuv pinnuline põrand. Siin esinedes pidi kohalik isetegevuslik kunst õige hoo sisse saama. Loomulikult ei puudunud kõikjalt sildid ja plakatid, mis ilusasti elama ning hästi töötama õpetasid. Kuna Ufaa on metallurgia linn, tehti osa stende kapitaalsetena, plekist ja toruraam ümber.

Irina ja teised ümbruskonna lapsed tundsid, et nende vabadust on lubamatult kitsendatud. Neilt võeti ära armsaks saanud paik, kus nad olid mänginud sellest ajast peale, kui ennast mäletasid. Kuna lapsed alati on julgenud oma trotsi välja näidata, ei leppinud nad ka seekord tegelikkusega, see tähendab uue kultuuri- ja puhkepargiga, mida lehtedes tükk aega enne valmistaamist ette kiideti. Viimasel ööl enne pargi pidulikku avamist ronisid jõnglased ritsikakarjana üle sinise plangu ja asusid raevuka õhinaga tehisilu hävitama. Need õpetlikud sildid, millele vähegi jõud peale hakkas, kisti maast välja. Pingid lohistati teedele hunnikusse ja siiasamasse veeretati tsementvaasid. Otsekui selleks, et võidaks veoauto tagasikäiguga ligi ajada ning kõik see kraam ära viia sinna, kust toodi. Vastu plekkplakateid, mis olid nagu juurtega maa sees kinni, loobiti tindipotid kolinal katki. Et betoonist ilukujud nii neetult rasked olid, siis ei hakanud kogu kamba ühisjõud neile peale. Ent lapsed ei andnud siiski alla. Plikad panid õlad toeks ja poisid ronisid tsementpostamentidele ning pissisid lubjatud skulptuuride betoonkingad täis.

Pärast lapsed sülgasid igas suunas, kuidas jaksasid, ning läksid hävituskiirest arukaotanult ka looduse kallale. Tallasid puruks hekivitsakesi, mis hiljuti istutatud, ning kiskusid nugadega puude koorest tükke välja.

Lapsed tulid kodudesse puruväsinuina, mudased ning hingelt haiged.

Lapsepõlve süütegu, mis elustus Kolka-vanema surmast kuuldes, justkui pälvis hilinenud, kuid halastamatu karistuse. Ent võib-olla veel rohkem väljendas rüüstamise meenutamine alateadlikku soovi jälle kord vastu astuda talumatule ülekohtule. Kuid midagi purustada, määrada ning tallata siin Eeva toas oluaks ju narr ja mõttetu. Lapsepõlvega koos kaovad lapsea eelised.

Hiljem, kui esimene ahastus vaibus, koorus kuuldustest õnnetusele loogiline seletus. Kolka-vanem oli kaudselt langenud oma elukutse

ohvriks. Operaatori silmad kahjustuvad aja jooksul paratamatult. Alalõpmata vaata heledatesse prožektoritesse, siis suru silm vastu kaamera luubi kummiserva ning pinguta, et tabada kaadrit üksikasjadeni mattklaasil või filmilindil. Järk-järgult kahaneb silmade adapteerumisvõime. Kui vastusõitev auto pimestas tuledega Kolka-vanema, kihutas ta tee veeres parktuledeta seisvale veomasinale tagant sisse.

Irina ei suutnud lapse kombel mingeid esemeid purustada, et endas kääriivat ahastust välja pursata. Kuid jäi täiskasvanule mõneti kohasem võimalus survest vabanemiseks, ning Irina hakkas iseennast meelega ohtu seadma. Abimeheks sai balletiartist, kes nendest meeletutest kavatsustest loomulikult midagi ei aivanud. Irina nõustus temaga sagedamini kohtuma ja taltsutas end leebeks. Ühel öhtul palus viia end autoga teatud maanteed pidi linnast välja. Nad jõudsid sirgele teelõigule. Majademassiivid jäid kaugemale seljataha. Kuigi spidomeetri osuti võibis kaheksakümne kilomeetri piiril, palus Irina veelgi kiirust lisada. Enamasti ei arvestata vähikliku kaasasõitjaga, mis pedaalidele vajutamisse puutub, kuid balletitantsija oli rõõmsameelne inimene ja tahtis meeldiva naisolevusega hästi läbi saada. Spidomeetri osuti kaldus üha paremale, Irina aina õhutas juhti tagant, kuni auto ühes kurvis otse kihutas. Masin hüppas madalast kraavist üle ja peatus porisel põllul, rummuni mullas. Mõistagi jäi auto üsna äkitselt seisma ning Irina paiskus ette. Ta lõi esihambad vastu nikkelserva nii lahti, et masinast välja roninud, noppis Irina mitu hammast suust ja viskas siiasamasse põllule maha. Artisti sile nägu jäi terveks. Ainult siis, kui ta õnneliku õnnetuse peale naerma puhkes, vakatas korrapealt ja haaras kätega rinnakorvist kinni. Kere sai muljuda, valutab mõni aeg, läheb üle. Elus juhtub mõndagi, eriti kui tahad lõbusasti aega veeta.

Paar nädalat hiljem, kui polnud enam vaja taskurätti kõnelemisel ees hoida ning suust säras vastu protees, veendus Irina, et sai peale löikehammaste lahti ka artistist. Ju tuli mehel oid pähe, mõtles järele ja otsustas edaspidi pöörastest naistest eemale hoida. Ka mõistlikke on siin ilmas küllalt. Kes elu armastab, peab ükskord ometi taipama, et pole mõtet igasuguste pärast riskida.

Pärast Kolka-vanemat kadus Irinal õige lust olla kellegagi pikemat aega kahekesi. Eks helilooja lugugi sellepärast nii kiiresti lõppes, ilma et Irina oleks oma tahet rakendanudki kooselu normaalsetele rööbastele viimiseks. Ju tekitab samal põhjusel ülemäärast vastumeelsust too klassikute tsiteerija Romangi.

Irina puksub naerda, õhkmadrats õõtsub kaasa. Istugu Roman või hilisööni keset kõrvalise küla tsivilisatsiooni, lugegu nõrkemiseni ajalehti. Irina teda ei oota. Isegi ei vaata sinnapoole, kust Roman võib ilmuda. Pärís selge on, et Moskvasse tagasi jõudes saab mõne pärís uue, enneolematu, jääva ning suure armastuse lipp masti tõmmatud. Kolka-vanem polnud siiski ainuke väärt mees siin maamuna peal.

Imelikul kombel lahtus pärast Kolka-vanema hukkumist Irina viha Viktoria vastu. Nad käisid vastastikku külas, elustasid mälestusi ning mõnegi uue elamuse puhul sai mõtteid vahetatud. Rohkem nende orbiidid niiviisi ei kattunud nagu Kolka-vanema puhul. Ei saa ometi elus juhustel sedavõrd kandev roll olla, aitab ühest korrrast. Ehkki nii Viktoria kui Irina ei jätkanud oma elu pärast Kolka-vanemat nunnadena.

Tuli ette igasuguseid kahekesi-olemisi. Endamisi nimetas Irina taolisi vahepalasid kiirsööstideks püdelasse armastusse. Irina tajus, et nende lühiajaliste tutvuste puhul ta rohkem poseerib iseenda ja teiste ees. Ta

justkui vaatas ennast kõrvalt, eksperimenteeris, näitles enesele, et tagantjärele hinnata, kuidas välja kukkus. See kõik oli rohkem käitumise ja ütleliste lihvimise periood, elamuslikkuse ja tunnete moment oli hoopiski tagaplaanil.

Hiljem oli palju mässamist instituudi lõpetamisega. Irina nägi suurt vaeva diplomitööga, aga mis hoopis hullem: kõiki neid pingutusi kroonis nigel väljavaade — ta määrati Sverdlovski stuudiosse tööle. Kuna Irina polnud leplike killast, lendas ta otsemaid kohale, seletas, õiendas, nägi vaeva ja tuli tagasi võitjana. Käes dokument, mis tõendas, et talle ei võimaldata Sverdlovskis elamisvõimalust. Sellega langes ära sundus sinna tööle asuda. Algas uus sekeldamine ja uste kulutamine, nüüd juba Moskvas. Irina mängus ministeeriumi kalkidelt ametnikelt oma soovi täitmist, see kõik paistis esiotsa nii perspektiivitu. Lõpuks õnnestus tal siiski saada koht samasse stuudiosse, kus kunagi töötas Kolka-vanem. Mis sest, et hakatuses lepingu alusel ja pooleks aastaks, ning siis ka ainult assistendiks. Küll hiljem võetakse koosseisu, lohutas end Irina ja pidas oma saavutust silmapaistvaks. Pole naljaasi pääseda sinna, kus külluses diplomeeritud ning staažikaid ametivendi, kes said küll palka, kuid istusid enamjaolt tegevusetu. Kaotasid kuust kuusse ja aastast aastasse kvalifikatsiooni, olid sapised ja virisesid nagu elatanud naised. Nad paistsid kõik ühte nägu, need luitunud ametivennad. Uustulnukad põlgasid neid, uskusid paremasse tulevikku ja töötasid endale, et nemad juba niiviisi oma isiksust stuudio koridore pidi lonkides laiali ei pilla.

Ajad muutusid, filme hakati tegema endisest palju rohkem. Mitmed hakkajamad Irina kaaslaste hulgast jõudsid selleni, et nende nimed toodi filmide pealkirjades ära. Luitunud vennikesed kõlbasid veel vaid assistentideks, kuid assistendiks jäi kauaks ajaks ka Irina.

Siis tuli Irinale appi German, filmidirektor, ilus kaarenmustade juustega mees.

Selleks ajaks oli korteriperenaise Eeva hing teise, paremasse ilma rännanud. Irinal kui orderita allüürnikul tuli ruum vabaks teha ning ta leidis endale uue toanurga Kolhoosi väljaku lähedal. Miljonilinnas palju kordi elukohti vahetanud Irina oli ju üht-teist kogenud, kuid vastne eluase tekitas siiski esiotsa võõrastust. Pikliku toa seintele oli eakas perenaine õndsas lihtsameelsusega vanema ja uuema aja kõrvuti seadnud. Nurgas rippus ikoon, selle ees rubiinselt hõõguv lamp ja vaid mõni meeter pühapildist eemal kattis kullakirjut tapeeti suur Lenini portree tammises raamis. Kõik muu oli nagu tavaliselt — perenaise voodi patjade kuhjaga peatsis ning jalutsis, suureroosilised tüllkardinad akna ees, mis varjasid külma pandud piimapudeleid ja toidupakikesi. Plüüšlinaga kaetud laud keset tuba, hoolikalt poonitud parketil kiilakulunud türgimustriline vaip ning kapi taga üürilise voodi — kassin koiku üheainsa padjaga.

Irina sai uue elukohaga vaevalt kohaneda, kui tuli sõita Leningradi komandeeringule. Peatuti «Astorias» — kinomeestele on isegi heas võõrastemajas tubade saamine tühi asi. Pakase tõttu ei himustanud keegi filmigrupi inimestest õhtuti linna peal hulkuda. Nii kogunetigi pärast päevatööd alla restorani, et peeni roogi mekkida. Ikka juhtus mõnel paras meeoleolu selleks, et pudelgi lauale ilmuks. Mustlaselu sunnib inimese paratamatult tavalisest veidi kergemeelsemaks.

Teisel õhtul juhtus filmidirektor German istuma Irinaga vastakuti üle laua. Irina oli kuidagi tujust ära ja hajuvil. Ei võtnud üldisest tujust osa, sõi ja hoidis pilgu taldrikus. Korruga tundis ta, et mingi rahutus

valgub temasse. Esiotsa ehmus ta, tuletades meelde, kas ikka täitis õigesti formulari, kui filmitud negatiivmaterjali laboratooriumi ilmutamiseks andis. Ent hetk hiljem taipas Irina, et rahutuse põhjus polnud hoopiski mitte nii argipäevaselt asjalik. Ta vaatas mingil sisemisel sunnil filmidirektori poole ja tabas endale naelutatud hüpnootiseeriva pilgu. Sellest hetkest peale ei suutnud kumbki teist enam vaateväljast lasta. Nende silmade vahele tekkis nähtamatu kaarleek. Polnud vaja muud kui süsi üksteisele lähemale kruvida nagu prožektoris, et leek veel heledam saaks.

Filmidirektor tellis heldena konjaki lauale. Kui seltskond rohkem purju jäi ja vastastikku hakati üksteise andekust kiitma, kadus Irina koos filmidirektoriga üles, viimase tuppä.

Laudkond ei märganudki nende lahkumist. Ükshaaval tagasi hiilinud, võisid mõlemad rahul olla. Parajasti arutati nii innukalt ühe kinosuure eraelu üksikasju, et assistendi ja filmidirektori romaani sissejuhatuse jäi asjaosaliste nägudelt välja lugemata.

Selles põletavas armuloos esines ka kurvemaid peatükke, kuid need keetsid küllalt vähe aega ja olid seetõttu talutavad. Irinal ei pruukinud enam kasutada äärelinna korterit ega kuulata kirikuviise vanamutilt, kes peab su võimalikust valukarjatusest üle laulma. Ajad olid muutunud ja ühtlasi ka inimeste teenindamine saanud kultuursema ning hügieenilisema vormi.

Kuid Irina polnud jälle rahul. Osutus, et filmidirektoriga ei olnud millestki kõnelda. Talle jäi kunst kohutavalt kaugeks. Filmiloojate sekeldamine loomingu nimel oli temale üksnes soodsaks sfääriks, kus sai ennast sõltumatusena tunda ning opereerida suurte summadega, mis oma nullidega ta enesetunnet tõstsid.

Ent pettumus Germanis süvenes tegelikult hiljem. Hakatuses oli kõik üsnagi roosiline ja kui Irina komandeeringust tagasi jõudis, tundis ta end üle pika aja oiavaliselt. Oli parajasti varajane kevad, Gorki tänaval müütasid tõmmud kaukaaslased õrnkollaseid mimoose, Irina ostis neid terve sületäie ja ehtis vanamuti toa pidulikuks. Ta asetask mimoosioksi pudelitesse ja purkidesse, sättis neid improviseeritud vaase aknale, söögilauale ning nurkadesse, ühe aga pani isegi ikooni ette põrandale. Nii sai ta oma head tuju kuidagi jagada ja ülevoolavat rõõmutunnet kaudseltki laiali jaotada.

Paari kuu möödudes oli Irinal isegi naljakas tagasi mõelda, et ta uskus olevat leidnud selle tõelise, ometi kord jälle. Ta jäi päris rahulikuks, kui German tunnistas, et tal on põdur naine ja kaks last ning ega neil tulevikult midagi head oodata ei ole. Ta hoiatas Irinat, et juhtuvad jutud tema koju jõudma, võib ta abikaasa suure pahanduse korraldada. Kaebekirjade vorpimine on moodi läinud. Ennegi nähtud, kuidas parteikomitee ja ametiühingu tegelaste abiga saab mehi kinni hoida. Siis võetakse tema, German, muidugi ette, noomitakse, manitsetakse ja kutsutakse üles oma eluviise järsult parandama. Sel juhul tuleb loole tõesti punkt panna, sest ta arvab, et ka Irina ei taha loobuda oma nii suurte raskustega kättevõidetud töökohast. Irina soostus, ta polnud rumal, ning nad jätkasid kohtumisi, ehkki polnud kunagi kindlad, millal jõuab kätte viimane kord. Imelikul kombel olid kurjad keeled neid kahe silma vahele jätnud ja sellepärast võisid nad palju kordi vahetada armastuse lõpetamise suudlust — nii kaua, et see kõik jõudis igapäevaseks muududa.

Nii tuligi saladuses peetav ja hakatuses romantikaga ehitud tutvus järk-järgult pilvede pealt tagasi alla maa peale ning Irina ja Germani vahel sai teoks päris asjalik tehing.

Juhtus niimoodi, et Germanil avanes võimalus osta auto, kuid rahast tuli puudu. Seda tühist tõket oli Irina toetusel kerge ületada — tema vanemad olid eluaja säästlikult elanud. Nad ei keelanud kunagi oma tütrele abi. German ei tahtnud võlglasteks jääda ning hakkas kitsamatel koosolekutel üha sagedamini sõna võtma, et kaitsta noore naisopeeraatori õigusi. Filmide tootmine oli selle aja peale veelgi hoogustunud ja Irinal õnnestus pääseda kaasoperaatoriks ühe kunstilise filmi juurde.

Kumbki ei pidanud vastastikust abistamist mingil määral südametunnistust riivavaks. Lihtsalt kinnitati vastastikku sõprussidemeid. Pole kerge naisolevusel suure stuudios edasi jõuda, ehkki Irina pidas ennast tragimaks ning andekamaks nii mõnestki temaealisest mehest, kes ammu bossina ringi käis.

Pikapeale ununes too hingemattev ärevus, mis esimesi kohtumisi oli saatnud, nagu ununes ka summa, mille Irina Germani autole juurde andis. Irina teadvusse sigines uuesti igatsus leida inimene, kes teda täielikult mõistaks, kellega saaks südame puhtaks rääkida.

Kohtumised jäid järjest harvemaks. Irina polnudki eriti solvunud, kui talle sosistati, et German ilmutab huvi ühe noore, äsja instituudi lõpetanud ökonomisti vastu, kes tarmukana, paberid peos, mööda stuudio koridore tuiskas.

Siis jõudiski järg helilooja kätte, kuni astus asemele tema vend Roman. Toosama, kes juba pool päeva seal külas tsivilisatsiooni jahib. Ent kõik nad on Irina arvates poolikud inimesed, kellest pole õiget asja.

Pärast kolimist kirjaniku ämma tuppa oli Irina elu mõnes mõttes veidi rahulikumaks muutunud. Tal tekkis üksvahe isegi huvi kulinaaria vastu. Oli päris naljakas askeldada köögis, põll ees, ja heita aeg-ajalt vilksamisi pilk kokaraamatusse. Just toiduretseptide raamat selle huvi põhjustaski — Irina leidis viimase kolimisega oma asjade hulgast klantsümbrisega toese, mille kõikesuutev Andrei veel instituudipäevil altleti oli muretsenud. Et raamat Irinale üle pika aja taas kätte juhtus, sai Romanile mõnel korral pidulik õhtusöök serveeritud. Mitte just sagedasti, sest Irinat tüütas varsti see tulutu töö. Sokuta ja sea, et pärast gaasipliidil vett soojendada ja nõudevirn puhtaks pesta. Saab ka lihtsamalt läbi. Irina on ikkagi loominguline inimene ja töö nõuab temalt niigi palju energiat.

Teistelgi naiselikel aladel on Irina osavust proovinud. Katsetas kudumisega, võttis heegeldamise ette — nokitses ja nokitses, kuni kõrvale heitis ja poolikud esemed kirjaniku ämma tsariaegse kummuti sahtlisse unustas.

Üle kõige vaevas Irinat ootus. Kord ometi pidi leiduma inimene, kes oleks päriselt oma, ainuke ja õige. Sõbrannadki vangutavad pead ja ütlevad, et mõtle ometi järele. Oled juba kolmekümne seitsme aastane, viimane aeg perekonda soetada. Naeruväärne, et viimane aeg just siis, kui oled ilmatu kaua otsinud ja su ümber valitseb niisugune tühjus nagu ei kunagi varem.

Irina keerab end õhkmadratsil teisele küljele ja näeb eemal kuuskede vahel Romani. Mees läheneb pika sammuga, kuid Irina ei taha praegu temaga kõnelda ning sellepärast sulle silmad ja teeskleb magajat.

Ta kuuleb, kuidas Roman tuleb rohukõrsi sahistades päris lähedale ja peatub. Nüüd Roman vist kobab taskus, sest ta tuulepluus kahiseb.

Kummardub allapoole, Romani hingeõhk riivab Irina pöske. Irina tardub ootuses ja tunneb, kuidas midagi ta sõrmi riivates õhkmadratsile pannakse. Irina ei ava ikka veel silmi, jätab käedki liikumatuks. Pettununa kuuleb ta Romani järve poole astumas. Varsti kostabki kaldalt vaikne vilistamine. Läheb ujuma, taipab Irina.

Irina avab silmad ja näeb tuttava käekirjaga ümbriku. Õieti polegi huvi seda avada, kuid trots ei luba ka Romanile järve äärde järgneda. Niisamuti lesida on korruga väga igav. Irina rebib ümbriku lahti ja loeb:

«Kallis tütar! Sinu Tanja sõitis kahe nädala eest Magadanist meie juurde ning kolm päeva tagasi toimetasime ta sünnitusmajja. Nii sai Sinust vanaema ja perekonda tuli juurde poisslaps. Tanja tahab talle nimeks panna Nikolai. Tanja on hea tervise juures ning ähvardab paari kuu pärast Magadani tagasi sõita. Lapse tahab meile jätta. Meie emaga kardame, et ta oma sõnadest ei tagane, ta on ju nii väga Sinu moodi. Eks me katsu esiotsa väikest hoida, kuid paraku pead Sina hiljem ta enda juurde võtma. Kui meie ei osanud Sinu Tanjat kasinaks inimeseks kasvatada, siis vaevalt julgeme uuesti eksperimenteerida nüüd, kus oleme mõlemad emaga vanad. Ema tervis on viimasel ajal viletsaks jäänud, võib-olla tuleb tal...»

Irina viskas kirja eemale, nagu kõrvetaks paber näppe. Ta tormas käigu peal riideid lahti nõõpides telki ja tõmbas supeltrikoo selga.

Meelekohad tuikasis, keegi nagu ütles irvitusega pooleks, et lapsed — need on lilled oma vanemate haul.

Mõtted ei jõudnud kuhugi, ikka kordus ja kordus tobe lause.

Irina tuli telgi ette ja seisatas. Viimane pilv nihkus kuuselatvade taha ja kaugusest hakkas nõlvakutpidi lähenema päikesepiir. Järve tagumine sopp lõi sätendama, siis pool järve, ja korruga seisis kaldal võimlev Romangi päikesepaistel.

Irinal hakkas korruga väga palav — veel enne, kui päikesevalgus ta üle kallast.

Ta jooksis künkast alla, Romanist mööda ja peatumata otse vette. Irina jalad takerdusid järve põhjamutta. Vesi oli külm ning lausa löikas, justkui ulbiksid keha ümbruses nähtamatud jääkillud. Roman hüüdis midagi, kuid Irinal polnud häälte vastuvõtmiseks meeli.

Korruga kadusid kõik segased mõttekatked, jäi vaid üks selge teadmine: olemegi kahekesi.

Irina sumpas lõdisedes tagasi kalda poole.

Bella juuksed voogasisid padjal, kui öösel tõustes teda aknast kumavas valguses vaatama jäin. Ta oli siis alles kolmekümne kuue aastane.

Kolm päeva tagasi Prantsusmaalt saabunud Bella oli kahenädalase eemalviibimise vältel tugevasti muutunud. Isegi nüüd, magades, püsis ta näol uus ilme. Nagu veereksid unenägude kaarikus kaasa mingid rasked, lahenduseta muremõtted. Kulmud veidi kerkinud, otsekui valvaks Bella, et ta arupidamised iseendaga üle huulte ei libiseks.

Nüüd, tagantjärele targana, võin ta tookordset ilmet niiviisi seletada.

Bellale oli Prantsusmaa-sõit olnud esimeseks reisiks välismaale. Mulle mõjusid ta minekuõhin ja tulekuerutus veidi kentsakaina. Olin ise mitmed maad läbi sõitnud juba siis, kui mul Bellast polnud veel vähimatki aimu, ta võis olla tol ajal alles kümnene plikatirts.

Bella tundis end sõidu eel lausa jumalate soosikuna. Minu rahulik,

V. Pirk

Talvemotiiv (Õli) 1966

meheliku elukutsega naine närveeris ja kõhkles kohvrit pakkides — kas ikka sai kõik vajalik kaasa võetud.

Paikseiks ei võinud meid Bellaga ennegi pidada. Kodumaa piirides olime läbi rännanud kõik võimalikud kohad. Jakuutia, Kesk-Aasia, Kaukaasia, Koola poolsaar — kes neid jõuaks loetleda.

Kuid nüüd seisib ees eriline sõit.

Iseäralikuks kujunes ka tagasitulek. Bella oli jõudnud kahe nädala jooksul armuda.

Abiellusime Bellaga just sõja eel. Kooselu-aastaid kogunes Bella reisis tervelt seitseteist. Võib-olla õigustas see pikk aeg tema uut puhangut? Olin ju mina ise lahutanud esimesest naisest, kui saime vaevalt viis aastat koos elatud.

Aga mis tähtsus on aastatel! Ma lihtsalt ei teadnud midagi harmoonilisemat kui meie elu Bellaga. Ja äkki...

Suutsin end vaevu taltsutada, et mitte pinnida Bellat, mitte nõuda detailset seletust. Lasksin kõigil omasoodu arenedä, ainult suur hirm kummitas mind.

Mõndagi jäi minu elukogemuste pinnalt arusaamatuks. Ometi peaks aastatega oidu kogunema, kõik peaks järjest mõistetavama kuju võtma. Ju vist peitus viga selles, et vananedes tuhmub tunnete-tarkus, harjud rohkem poolt- ja vastu-momente vaagima, mõtlemine ratsionaliseerub. Sellepärast küsisingi endalt tol perioodil, mis ometi minu naisel puudub?

Nii puine ma siiski polnud, et oleksin selles osas mingitele banaalse-tele olustikulistele hüvedele mõelnud. Oleme Bellaga kahekesi end ikka suurepäraselt tundnud, ükskõik kas loksuvas rongis või laevatekil judisedes, kui kord Volgal reisides kajutit ei saanud.

Mis tal siiski puudus?

Nüüd on Bella ammu alistunud.

Küllap tol ajal plahvatas temas ammu vindunud tung eakaaslase järele.

Mis parata, eks tundsin minagi end kummaliselt, kui juhtusin Bellale jutustama Eisensteinist ja Pudovkinist, oma vanadest sõpradest. Ta vaatas mind sellistel puhkudel veidi heitunud ning naiivsete silmadega, just nagu loengutel enne sõda, kui Bella veel minu õpilane oli. Tajusin, kuidas Bella mingitest peaaegu et eelajaloolistest sündmustest kuuldes mõtles: Mul on vana mees. Mul on vana mees, juba ammu enam pole ta lihtsalt inimene iseendas, vaid liikuv kinoajalugu. Hoopis imelikuks tõmbus Bella, kui rääkisin talle punapäise ning pikakoivalise Hohlova filmimisest kahekümnendate aastate keskpaiku.

Bella nukker pilk sundis mind vaikima. Kartes rõhutada meie vanusevahet, püüdsin minevikuteemasid vältida. Kõikvõimalike vahenditega katsusin rõhutada muljet, et olen kogu teadliku elu ikka ainult koos Bellaga elanud.

Omaealise igatsus oli Bellas nähtavasti kaua pesitsenud. Nüüd, kus ta pärast kinniste piiride perioodi jumalate soosikuna Prantsusmaale pääses, tundis ta äkki, et ka teised piirid pole rauast.

Kui ta reisilt naasis, ei suutnud teda esiotsa miski kodu seinte vahel hoida. Ta lennanuks või läbi korstna, kui me poleks elanud kaugküttega kõrghoones. Bella sai igal õhtul selle mehega kokku.

Ma ei pärinud oma rivaali nime. Mitte suuremeelsusest — ma lihtsalt pelgasin. Tunnen enamikku kinematografiste ja grupp, mille koosseisus sõitis Bella, koosnes filmitegelastest. Ma ei tahtnud teada tolle isiku

nime, sest oleks ebameeldiv kusagil kokku puutudes pilku kõrvale pöörata. Taolised komplikatsioonid tundusid tõepoolest tarbetud. Otsustasin ära oodata. Oleks Bella üle oma sisetõkete kalpsanud, oleksid kõik saladused niikuinii päevavalgele tulnud.

Ta jäi minuga.

Miks meenutasin kunagist episoodi kümme aastat hiljem? Nüüd oleksid taolised seigad vaevalt mõeldavad.

Võib-olla sellepärast, et tunnen end kuidagi süüdlasena. Julgesin kunagi ammu, sõja eelõhtul, naida kakskümmend aastat noorema naise. Paistan enesele kõverana, kuna sain Bella arvel justkui ühe elu juurde, temalt sellega midagi tagasipöördumatult ära võttes.

SÜÜDLANE

Õelnud uurijale oma nime, tundus talle, et vastus ei sisaldanud täit tõtt. Ajuti kerkis see soov kuuma lainena: teada saada oma õige nimi ja tegelikud vanemad. Olla jakobiin Marat' nimekaim, isaks samuti keegi Marat, kes astraalkehana passis ja dokumentidel kaasas käis, see kõik polnud muu kui lastekodu rahva poolt loodud fiktsioon. Naised, kasvatajad — pidi neil nutti olema, et kõigile leidlastele nimed anda. Mõned vanemad on ainukese võsu puhul hädas, tuhnivad teatmeteostes, vaidlevad, kõhklevad ja pärast peatuvad mõnel labasel nimel, kuna seda kannab parajasti moes olev laulja või sportlane.

Miks nad ta sünniajaks just esimese mai valisid? Võib-olla oli selleks alust, vahest naised tõesti oskavad päevapealt imiku vanust määrata? Ent tõenäolisem tundub kasvatajate ettenägelik heasoovlikkus. Juhtub krimpsusnäolisest poisipõngerjast kunagi väljapaistev inimene saama, kas pole siis liigutavalt ilus temast ajalehes kirjutades pajatada muuhulgas ka revolutsioonilisest nimest ja sünnipäevast, mis langeb kokku töörahvale nii tähtsa daatumiga.

Ega vist tohi lastekodu naistele tagantjärele etteheiteid teha — nad püüdsid oma südameheaduses alateadlikult igale hoolealusele suure saatuse ette määrata.

Ja Marat vastas uurija küsimusele kõhklemata:

«Sündisin esimesel mail kolmekümne esimesel aastal.»

Kui ta parajaks jõmpsikaks sirgudes taipama hakkas, et polegi ainuloomulik kasvada suures majas karja keskel, hakkas ta endale kujutlema vanemaid. Mida edasi, mida rohkem ta luges, seda kirevama kuju võttis vanemate saatus. Kui poisid oma sarnaselt põetud peadega nii ühenäolised paistsid, siis isale kujutles Marat lopsakad krussjuuksed pähe. Anti neile pärast saunapäeva ühetaolised sinised pooletoobised jalga, riietas Marat isa helerohelistesse läikivatesse puhvpükstesse. Nii-suguseid pükse nägi ta rajooni isetegevuslastel, kes lastekodus esinemas käisid. Suutis Marat hakata taipama lähema ajaloo keerukust, otsustas ta, et isa pidi olema Piiteri teadlik tööline, kes tuli maale kulakuid sugema. Ent see kujutlus ei tahtnud kuidagi jõuda loogilisse lõpppunkti. Ei võinud ju leppida asjaoluga, et rahvavaenlased isale kuuli kuklasse kihutasid, aga kui poleks nii olnud, miks ei tule isa pojale järele? Võib-olla on ta käinud end rajooni haridusosakonna inspektoriga esitledes lastekodus luusimas, kuid teda on segadusse ajanud kasvatajate poolt väljamõeldud nimi ja sünnipäev. Pealegi tunduvad valge-

tribulistes särkides poisid ühetaolised — tee siin vahet, kes oma, kes võõras.

Seevastu ema ei mahtunud ühegi kujutluspildi sisse. Marat püüdis kasvatajate ilusamaid kehaosi liita tervikuks, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Sai kokku mingi kontuurinimene, kellel tühjas näos vaid kaarjad kulmud, pisike punane suu ning puhvkäistest sirutusid saledad pikasõrmelised käed. Kujutluste-ema jäi jalutuks, ning mis kõige tähtsam — tal puudusid silmad. Neid inimesele nii vajalikke ihuliikmeid polnud kelleltki laenata. Tuli tagasi tõmbuda ja oodata, kuni fantaasiapildiks uut elulist materjali koguneb. Nii pidas Marat esialgu teiste lastega koos oma emaks inetut tädi Njurit, kokka, kes köögikorra ajal väikestele abimeestele ikka kas poti kraapida andis või saiakannika pihku torkas ning sellega vääramatult südameid võitis.

«Elukoht?»

Marat võpatas, korjas näolt kohatu muige, mis mälestuste ajal ilmunud, ja viivitas vastamisega, nagu oleks ta ikka veel nii krillis, et ei suuda sõnu selgelt välja öelda.

«Olen sisse registreeritud Makarovi tänavale,» venitas Marat ja lisas väikese kõhkluse järel ka maja- ning korterinumbri.

See tundus jällegi valena, kuigi passis selgesti seisis, et tööpoolest nimetatud tänav ja mainitud maja.

Nad tutvusid viiekümne teise aasta oktoobripidustuste ajal. Ühes institutis, kuigi erinevates teaduskondades õppides polnud nad Innaga varem teineteist märganud. Juhtus nii, et nad samas kambas pärast rongkäiku linna mööda hulkuma läksid. Pimeduse saabudes leidsid nad end kahekesi rahvasummas, kõik teised olid ära kadunud. Nad kõndisid vaikides Moskva jõe kallast pidi ja tulid Vassili Blažennõi taha välja. Jäine tuul võttis liikmed külmaks, nad lõdisesid, kuid lahkumiseks polnud kummalgi pealehakkamist. Marat võttis Innal käe alt kinni ja viis tüdruku lähedasse põiktänavasse kõrtsi sooja. Veidi aega olid nad vintis meeste tõugata. Kuid ootamine andis tulemusi ning neil õnnestus hõivata liimendav laud seina ääres suure pildi all, mis kujutas apelsinialu, taustaks sinised mäed. Nad tellisid pahuralt ettekandjalt, kes leti ääres tunglevaid mehi laiali lükates endale liikumisruumi rajas, valget portveini ja juustu.

Inna kõssitas, tal oli piinlik siin punkris viibida, kuid Marat sosistas tüdrukule julgustavaid sõnu ja kallast karahvinist kandilised topkad täis. Inna võttis lonksu ning elavnes. Ta tõstis pilgu lauaplaadilt üles ning Marat võis talle segamatult silma vaadata. Siitpeale jäid trahteri rämedad jutukatked kaugeks hajuvaks kõmaks, nad tajusid vaid teineteist ja kuulsid üksnes neid sõnu, mida laua kohale kummardunult vahetasid. Nad olid korraga teineteisele apelsinialuks ning muu maailm jäi kaugele, nagu need sinised mäedki pildil, mis pooleldi udust läbi kumasid.

Marat nägi Innal just selliseid silmi, mis ta kujutluste-ema kontuurkogul puudusid.

Rõõmus naer hakkas suust suhu lendama, nagu oleksid nad teineteist loopinud pildilt lauale potsatanud oranži viljaga. Naerunestest liikuma läinud suud vahetasid vaimukusi ning Marat märkas, et Innal on väikesed punased huuled.

Kahe aasta pärast nad abiellusid ja Marat registreeriti sisse Inna ema korterisse Makarovi tänaval.

«Haridus?»

Marat märkas uurija näol tüdimust. Nakatav loidus sundis Maratti

alumist lõuga ülespoole suruma, et mitte haigutusele järele anda. Kummaline oli mõelda: oled ta ees vaid üks reakaabakas, kes pudelikrampides teise inimese läbi peksis. Oled uurija silmis hall kuju jätiste rivist, kes viina viskavad, oma madalad kired paisu tagant valla päästavad ja siis ausatel kaaskodanikel nägusid sisse rammivad.

«Kõrgem. Kinematograafia Instituut. Filmioperaator,» raius Marat ja see võõrsõnade rodu nagu nüpeldas teda peenikeste vitstega kühmuvajunud seljale.

See oli tervele lastekodule suursündmuseks, kui Marat tuli pärast sisseastumiseksameid üliõpilaspiletit näitama.

Direktor andis tädi Njurale korralduse küpsetada kook ja õhtusöök kukkus päris kena ja pidulik välja. Kasvatamisevaevadest närtsinud naised vaatasid hardunult kuldset kirja üliõpilaspileti kaanel ja imestasid üksteise võidu, et Marat end konkursimüürist läbi oli pressinud.

Pärast õhtusööki võttis lastekodu juhataja Maratil käe alt kinni ja talutas teda piki koridore, et näidata, mis on vahepeal muutunud. Sel hetkel tundis Marat end esimest korda täiskasvanuna. Ta noogutas uue kujundusega seinalehte vaadates, rõõmustas direktoriga koos värskete kardinade üle punanurgas ja lubas veel samal õhtul vastsele raadioaparaadile, mis flanellist ömmeldud katte all seisis, antenni külge seada. Pärast läksid nad majaesisesse parki, kus kunagi mõisniku ajal istutatud põliste puude all kirendasid sügislillede peenrad. Nad vaatasid, kuidas poisipõngerjas lupjas hoole ja innuga valgeks kaht generalissimust ülistavat sõna, mis kivikestest sissesõidu lähedale laotud. Siis pöördusid nad näoga peahoone poole, et seda peremeheliku pilguga hinnata.

Direktor kurtis, et haridusosakond lükkab aastast aastasse tema palved remondisummade asjus tagasi. Omal jõul ei suuda nad kuigi palju kohendada. Ahjude vooder on ammu alla pudenenud, aknaraamid enamjaolt pehkinud, peauks hädapärast lapitud ning vasakus tiivas, kus katus kaua aastaid läbi sajab, tuleks laetalad ja põrandalaagid asendada.

Haridusosakond putitavat enamasti neid lasteasutusi ja koolimaju, mis suurte teede ääres asuvad. Nüüd pole temal, juhatajal, jäänud muud kui juhusele lootma hakata. Ta laseb tugevamatel poistel iga päev jõekaldast kruusa vedada, et sillutada metsateed, mis lastekodust mööda viib. Juba on neil sarapikuni valmis. Kuna küllalt lähedal metsa taga paiknevad valitsuse suvilad, siis ehk märgatakse kord ka nende teed, kui see hea saab, ning võetakse otseühendusena kasutusele. Selleks puhuks on kaval plaan valmis mõeldud. Niipea kui suurte meeste autod nähtavale ilmuvad, saadetakse lapsed lillekimpudega vastu. Pioneerid paluvad juhtivaid töötajaid lastekodu vaatama. Kellel on südant, et orbudele ära öelda? Eks meestel ole endil silmad peas, üht-teist võiks ka tagasihoidlikult kurta. Arvata võib, et pärast antakse haridusosakonnale karm käsk hoone korda seada. Võib olla, et kui osakonna ametnikud kuulevad südamlikust kohtumisest, kohkuvad ise ära ning eraldavad remondisummad.

«Aga kui autodes ei sõida mitte juhtivad töötajad, vaid nende naised?» oli Marat küsinud.

«Ega naistelgi ränitükk rinnas ole. Küll nad mehi mõjutada oskavad,» oli juhataja optimistiks jäänud.

Juhataja jutustas Maratile ka hoolealustest, eriti põhjalikult neist, kes vahepeal haiged olnud. Teda painas mure Gennadi pärast, keda kuidagi ei saa koosseisu võtta. Palgafond niigi lõhki. Ta süda ei luba Gen-

nadit laia maailma saata — Gennadi on kuidagi kinnine ja imelik, ei tea kohe, mis temaga peale hakata.

Lõpetuseks tuli juhataja Marati üliõpilasseisuse juurde tagasi ning lubas teda jõudumööda aidata. Saadab Maratile Moskvasse koti kartuleid järele. Muuhulgas tähendas juhataja, et laos on varuks paar suuri saapaid. Kui Marat tahab, võib välja võtta, pole vaja kasinast stipendiumist jalatsite peale kulutada.

«Mis aastal te astusite instituuti ja millal lõpetasite?» kuulis Marat uuriija küsimust.

Marat vastas kiiresti ja tuli oma mõtetega Gennadi juurde tagasi.

Ta oli leidnud Gennadi jõekaldal lastekodu hobust jootmas. Gennadi ei ulatanud tervituseks kätt, ühmatas vaid ning vaatas ainiti vette, kust hobune aeglaselt ja mõnuga janu kustutas.

Marat mõistis, et Gennadi on talle kade. Ent teise kadedus ei kutsunud Maratis esile mingit pahameelt ega õlakehitust, vastupidi — ta tundis ennast Gennadi ees ebamugavalt. Marat teadis ainukesena, kuidas ka Gennadi samasse instituuti ning samasse teaduskonda ihkas astuda. Kuid Gennadil oli Leningradi blokaadist peale ühe jala asemel protees ning tal polnud sellepärast mingeid väljavaateid saada filmiopeeraatoriks; see amet nõuab raudset tervist ja tugevaid ihuliikmeid.

Pildistamisemaania oli neid omal ajal ühekorraga vullanud.

Mingid tundmatud šefid olid lastekodule saatnud ühe üsna logu «Fed'i», mis juba enne sõda Dzeržinski-nimelises töökommunis valmistatud. Siit saigi kõik alguse. Trepialusest ehtasid poisid ise pimiku, köögist noriti mõned mahakandmisele määratud nõud küvettideks välja, suurendaja ostis majandusjuhataja kultuurisummadest ja veidi paberit ning filme ka.

Kõigepealt täideti püha kohus lastekodu vastu. Tubade ja klasside kaupa said jäädvustatud kõik kasvandikud. Ka mõisamajale ning parigile suunati mitmel korral objektiiv, isegi vilets tall fikseeriti lindile.

Pärastpoole püriti kunstilist fotot teha. Rajooni raamatukogust käis Marat erialast kirjandust laenamas. Peaasjalikult nemad Gennadiga neid raamatuid sirvisid, kuni kuulsid Kinematograafia Instituudi olemasolust ja sihikindlalt tööle hakkasid.

Eriti õnnestus Gennadil üks maastik. See oli pildistatud päris peahoone tagant, jõekaldalt. Esiplaanil seisis lastekodu märahobune Zorka ning teisel pool loojanguolist vett sirasid küngaste kohal kiriku sibulkuplid.

Selle pildi kinkis Gennadi Maratile kaasa, kui viimane eksamikomisjonilt kirja sai, et võib katsetele tulla. Marat pidas siamaani oma sisseastumistööde hulgas Gennadi maastikku parimaks. Polnud võimatu, et just see suureformaadiline, oskuslikult võetud ja kopeeritud foto tema saatuse kaalukaussi soodsalt kallutas. Nüüd oli Maratil sünge Gennadi ees piinlik. Nii häbi, et surus oma rõõmu alla, manas näole ükskõikse ilme ja rääkis Gennadiga lastekodu remondist, kuigi see polnud mome-dil kummalegi peamine.

Järgmisel kevadel lastekodu omasid vaatama sõites kuulis Marat direktorilt, et nii ei saadudki Gennadit koosseisuliseks kasvatajaks vormistada ning Gennadi sõitis Orjoli mingi kauge sugulase juurde elama. Oli lubanud kirjutada, kuid tänaseni polnud temalt ühtki rida tulnud.

Maratti piinas tunne, et on oma lähedase lapsepõlvesõbra reetnud. Ei saanud lahti mõttest, et temal, Maratil, läheb siin elus ülekohtuselt, ärateenimatult hästi.

«Kas te õppisite koos Pjotr Romanoviga?» küsis uurija.

Marat vastas jaatavalt ning talle näis jällegi, et kostmine ei sisalda kogu tõde. Ta mitte ainult ei õppinud Petkaga koos, ta oli Petkaga lähedane sõber ja pidas kaua Gennadi kaudeks järglaseks. Nad said juba esimestest päevadest Petkaga jutule. Kui mõlemad pärast esimest semestrit sooritasid edukalt erialase eksami, muutus Petka päris avameelseks. Ta tunnistas, et ema abiga leidis ta enne sisseastumist sobiva kuli, ühe mitu aastat tagasi lõpetanud operaatori, kes tiheda napsitamise tõttu alalises rahapuuduses vaevles. Mõõduka tasu eest nõustunudki too mees Petkale sisseastumiseks vajalikud fotod tegema. Ta tulnud ka siis abiks, kui eksamite käigus igäühele «Fotokor» kätte anti ning kästi kultuuripargis kolm žanrilist võtet teha. Nüüd, jumal tänatud, ei vaja Petka enam kellegi toetust. Ema on rõõmus, sest isa kunagisi etteheiteid meenutades saab ta nüüd mehele nina peale kirjutada, et Petka on pärast sessiooni erialas tugevamate hulgas. Mingis pettuses teda ja poega süüdistada oleks ülekohtune.

Ka Marat oli Petka hukkamõistmisest kaugel — tema ise kasutas Gennadi abi. Pealegi levisid tol ajal kuuldused, et nende kursusele pääsenulist on mitmed hoopis kõveraid teid pruukinud. Nii teadsid kõik, et nigelalt sisseastumiskatsed sooritanud Kim, kelle puhul silmaarst pealegi teiste nähes ja kuuldes tuvastas daltonismi, pääses instituuti tänu oma kuulsa vanaisa, mitmekordse Stalini preemia laureaadi ägedale nõudmisele. Mõistagi ei viibinud keegi juures, kui Kimi vanaisa direktori pool käinud ning valjule häälele lisaks jalutuskepiga põrandale koputanud, kuid jutt selle kohta oli siiski visa vaibuma.

«Kui kaua te õppisite Pjotr Romanoviga koos?» küsis uurija.

«Kogu aeg,» vastas Marat. «Esimesest kursusest peale kuni diplomini välja.»

Tagantjärele Marat mõistis, et oli Petkasse ikka hullupööra kiindunud küll. Vist mängis siin alateadlikult kaasa soov kas või ligilähedalgi viibida mingile päris tõelisele perekonnale. See oli isegi omamoodi uudishimu, mis Maratti tagant kihutas, kui ta ühiselamust teise linnaserva Petka poole sõitis. Põnevus näha, missugused suhted on inimestel, kui nad elavad perekonnas. Kas nad ikka oskavad küllalt hinnata omavahelist sugulust ja omaette korterit.

Marat püüdis Petka kodus viibides nii tasane olla kui vähegi võimalik. Ta ei läinud seal korteris kunagi Petkaga vaidlema, andis teisele alati õiguse, oli muutumatult kuulekas. Võib-olla just sellepärast Petka teda sallima hakkaski. Kord läks Marat Petka juures omadega libedale ja valetas. See oli Petka ema, kes teda luiskama tõukas. Marat kartis, et Petka ema võib keelata oma pojale sõbrustamise temasuguse lastekodu-kasvandikuga, perekonnata leidlapsega. Sellepärast jutustas Marat vastava pärimise peale, et ta isa hukkus kollektiviseerimise perioodil bandiidi kuuli läbi ning ema heitis hinge noorema õe sünnitamisel. Õde ise — siinkohal Marat takerdus, sest vale oli korralikult läbi mõtlemata —, õde koolis kaheaastaselt kopsupõletiku kätte. Pärast kasvas Maratti isapoolne vanaema, kuni temagi mõne aasta eestustus.

Siiupeale sõandas Petka ema Maratti isegi üksinda tuppä jätta.

Petka kodus oli niivõrd õdus, et Marat piilus seal viibides hirmuga suurt seinakella, mille osutid näisid lausa kihutatavat südaöö poole ning kurjade valvuritena sundisid viivitavat Maratti tagasiteele.

Juhtus nii, et Maratil tuli Petka kodus ka tuska tunda.

Kord läks ta veidi varem, kui lubanud, ja leidis perekonna täies koos-

seisus lõunatamas. Petka viis Marati oma tuppa istuma ning jättis vahe-
ukse lahti. Marat võis eemalt vaadata, kuidas perekond söi, kuidas nad
sinna juurde mingeid perekondlikke asju arutasid ja kõhutäie peale
pikalt teed jõid. Maratil oli piinlik, kuid ta ei saanud pilku lahti kiskuda
Petka ema kätele, mis aina askeldasid. Küll ulatas ta poja ja mehe poole
küpsistevaagnat, siis jälle sirutas meesperele sidrunilõike lähemale ning
jagas keedist säbrulistele klaasalustele.

Marat surus neelatusi alla, kontrollis vargsi oma küünealuseid, sest
oli veendunud, et teda järgmisel hetkel lauda palutakse. Ta isegi jõudis
ennast mõttes kiruda, et kuue narmendama löönud käiseotsad olid nõe-
lumata ning et ta polnud viitsinud kuuma veega reväärilt plekki välja
võtta.

Teda ei kutsutud. Marat polnud näljane, ei, ta oli kõvasti lõunatanud
üliõpilassööklas. Ta tundis lihtsalt häbi perekonna pärast, kes ei taibanud
külalisele väikest rõõmu valmistada ja teda söögijaks oma õdu-
sasse ringi võtta.

Siitpeale läks Marat Petka juurde ainult hilisemal ajal, kui teenija
oli nõud koristanud ja Petka isa kabinetti taandunud.

Maratis tekitas hämmeldust, et kolm inimest ja majateenija üldse
vajavad elamiseks nii suurt korterit. Iga toa peale ainult üks inimene,
tegelikult veelgi vähem, sest teenija voodi seisis köögis sirmi taga.

See tundus tõesti võõrastav, kui oled terve elu maganud hulganisti
ühes ruumis, kus tingimata keegi sulle unetul ööl kõrva norskab. Ja
milleks inimestele nii palju mööblit ja vaipu, kui elamiseks piisab kotist
külje all, öökapist peatsis ning vineerkohvrast raudvoodi jalgade vahel?

Ent mida Marat ei mõistnud, seda ta tunnetas. Ahmis endasse Petka
korteri olustikku sedavõrd muljeterohkelt, et see teda ühiselamu voo-
disse heites uinuda ei lasknud. Kui teda vanasti piinas soov omada vane-
maid, siis nüüd tahtis ta väga endale lahedat ja mugavat kodu.

«Kas olite omavahel sõbrad, või ei puutunud te lähemalt kokku?»
küsis uuriija.

«Me olime sõbrad,» vastas Marat kõhklemata.

Sõber tahab ikka sõbraga kõike jagada ning selles polnud õieti midagi
imelikku, mis juhtus ühe filmi läbivaatusel.

Saal oli rahvast tulvil. Noil aastail toimus esilinastusi äärmiselt harva
ja sellepärast tuli üldsus iga uue filmi puhul kui pidupäevale kokku.

Mõistagi huvitas Maratti Petkaga eelkõige operaatoritöö. Ka operaator
ise kui äravalitu, kellele oli usaldatud austav ülesanne oma silmade
läbi näitlejate mängu vaatajale edasi anda ning režissööri taotlusi
vahendada. Marat istus Petkaga kõrvuti. Nad kinnitasid pilgud Nikolai
Markovitšile, lüheldasele elatanud mehele, kes neist mõni rida eespool
istus ja tahapoole kellelegi tuttavale midagi ägedate žestide saatel
jutustas. Nad jälgisid saatuse lemmiklapse iga liigutust uudishimu
ning vaimustusega ja võõrastasid, nähes oma kursuse naisolevust Irinat
Nikolai Markovitši kõrval. Petka ning Marat vahetasid omavahel paar
mürgist lauset selle kohta, et naised ronivad teadagi mis teid pidi kunsti
kõrgemate sfääride poole.

Vaheajal, enne arutelu algust, päris Petka põhjalikult Marati arva-
must mitme episoodi kohta, kuulas tähelepanelikult teise arutlusi kolo-
riidist, noogutas kaasa, kui Marat rääkis õhinaga stseenist Volga kal-
dal, mis oli talle eriti sügava elamuse andnud.

Suur oli Marati üllatus, kui arutelu käigus ka Petka käe tõstis ning
pulti läks. Ta kordas kuulajaskonnale täpselt Marati sõnu. Maratil ei

jäänud muud üle kui lugupidamisega nentida, et Petkal on kiiduväärt mälu. Petka järgis hoolikalt sõbra mõttekäike, nii et Marat seda kuulates tundis end otsekui kahestunud olevat. Üks pool siin toolil, teine laval rahvahulga ees.

Vaheajal jooksis Irina ligi ja sosistas, et Nikolai Markovitšile oli Petka sõnavõtt meeldinud. Vana operaator tähendanud, et sellest poist võib asja saada, kui ta nii terase silmaga on.

Irina eemaldudes ootas Marat, et Petka nüüd hea suutäie naerab, sõbrale õlale patsutab ja lausub vabandades, et vähemalt üks pool loorberitest kuulub Maratile. Ent Marati imestuseks Petka vaikis, vist tegi mingi rõveda tähenduse Irina kohta ja piirduski sellega.

«On teil Pjotr Romanoviga ka varem mingisuguseid kokkupõrkeid olnud?» küsis uurija.

«Ei,» kohmas Marat.

Isegi vastupidi, nad olid ikka hästi läbi saanud. Mis sest, et andmise- ja toetamiserõõm rohkem ikka ühepoolne oli. Marat sai ju sellest aru, et heades tingimustes kasvanuna on Petka loomulikult nõrgem ja abikum kui igati karastatud Marat. Ainult sellepärast saigi Marat oma töödega Petkast kiiremini hakkama, sest ta mõtlemine oli tänu lastekodule paindlikumaks treenitud ja tegutsemine osavamaks lihvitud. Polnud midagi imelikku selles, kui paviljonietüüdi filmides Marat temale ettenähtud vahetusi ära ei kulutanud, Petka seevastu ajahätta jäi, ja Marat oma ülejäänud tunnid sõbrale loovutas. Pealegi on inimene töö lõppedes enamasti heas tujus. Maratti ei oodanud keegi koju ja sellepärast jäi ta Petkale ka assisteerima. Ta jõudis Petka negatiivmaterjali enne laboratooriumi sulgemist ilmutada anda, aitas Petkal kaamera statiivilt maha tõsta ja andis Petka asemel transfokaatori kinotehnika lattu tagasi. Jooksis väledana treppidest üles-alla, kuni märkas, et Petka paviljonist kadunud on. Keegi teadis ütelda, et Petka istub puhvetis ja rüüpäb õlut. Kuid Marat ei pahandanud ka selle peale. Inimene vajab pärast tööd lõdvestust — Petka kurtis ühtepuhku, et kiiresti väsib. Võib-olla oli tal nõrk tervis ja sellest pidi aru saama. Üldse, kui inimene hakkaks arvestama, mitu sammu ta teise heaks on teinud, ei või loota, et tal sõpru signeks või et lähedased teda salliks.

«Vahest oli teil kodus arusaamatusi?»

«Ei,» vastas Marat uurijale tõredalt. Talle ei meeldinud, kui krae vahele poeti.

Ka Innaga pole nad rielnud. Ülepea on Marat õnneseen, sest Inna on mõistlik ja arukas naine. Ei saa kurta, ka ihult on plikalikuks jäänud, võib-olla eksitab tema juures pisut vaid raugematu hilpude-kirg. Kuid Maratil endal pole ju nii tihedasti uut ülikonda või mantlit vaja, las raiskab Inna pealegi raha enese peale. Oleks imelik kitsipungana keelata, seda enam et Inna ema ka nende elamise korras hoiab ja toidu valmistab. Marat tunneb end niigi kogu aeg Inna kui ka ämma ees võlglasena. Tal püsib mulje, et perekonna moodustavad siiani pigem Inna emaga, mitte Inna koos tema, Maratiga. Justkui oleks Marat ainult kaasüüriline, kellel imelikul kombel õigus magada peretütrega ühes voodis. Ent see veidravõitu mulje peaks kindlasti kaduma, kui korterisaamise järjekord Maratini jõuab ja nad Inna emast lahku löövad. Tõsi küll, Inna ema kurdab, et praegune maja ei kõlba kuhugi. Puudub vannituba, ja kuigi gaas sisse toodi, muutus köök veelgi ebamugavamaks — ruumikitsikus, sest ka pliiti ei raatsi välja lõhkuda, äkki läheb vaja. Nii et kes oskab lõplikku otsust ette arvata. Ämm jääb vanemaks.

hakkab abi vajama. Tuleb ta vist uude korterisse kaasa võtta. Pealegi, juhtub neil Innaga laps sündima — kelle hooleks ta ikka jätab? Inna pole seda sorti inimene, et tahaks koju jääda. Ta on pärast instituudi lõpetamist pidevalt peavalitsuse plaaniosakonnas töötanud. Ühtlasi väidab Inna, et Marati palgast ei jätku elamiseks. Naine räägib, et kui juba Marat nii saamatu on, et ei oska suurt iseseisvat tööd välja kaubelda, tuleb temal, Innal, ökonomistiametit edasi pidada. Eks sellesama rahu- puuduse pärast pole Inna seniajani nõustunud ka last sünnitama. Ta ütleb ikka, et ootame, kuni ajad paremaks lähevad. Taolist juttu on Maratil veidi võõrastav kuulata, sest lapsed sünnivad vähenõudlikena; need on vanemad, kes oma järglaste pretensioonid välja mõtleavad.

Kuid kas tasub perekonnaelu argipäeva ja ebakohti oma mõtetes nii suureks puhuda! Küll kõik laabub. Peaasi, et inimesed teineteist kalliks peavad, küllap aeg annab ühise keele ja meelegi. On ju äraarvamatu õnn koguneda õhtul terve perega laua taha. Istuda lambivarju oranži valguse sõõri ning vahetada ruttamata möödunud päeva muljeid. Heita nalja, teineteist kergelt nõõgata või lausuda mõne äparduse puhul lohutussõnu — kuidas meeolelu juhtub kujunema.

Inna naeris laginal, nähes esimest korda Maratti põrandat pesemas või pesu triikimas. Maratil need tööd käe sees, on loomulik, et inimene iseennast ja oma ümbrust kasib. Oleks ülekohtune lasta ennast Inna emal täielikult teenida. Innagi võiks mõnikord kodustele töödele kaasa lüüa. Kuid temast tuli aru saada. Hoolitsevalt askeldanud ja sokutanud ema kõrval pole Innal sellekohast harjumust saanud tekkidagi.

Juhtuks keegi võõras Inna arutlusi kunsti kohta kuulma, võiks see arvata, et just Inna tegeleb loominguilise tööga, Marat aga istub näiteks ökonomistina kantseleis. Inna informeeritus kinoasjades lausa jahmatas mõnikord. Ta teadis alati enne Maratti, kes missuguse filmi peale asjameheks määratakse. Tal oli studiorahva hulgas rohkem tuttavaid kui Maratil. Maratil jäi teinekord mõni läbivaatus kinomajas vahele, Innal mitte iialgi.

Vanasti tundis Marat end veidi piinlikult, kui Inna väaramatu enesekindlusega oma seisukohti kuulutas ja kunstiloomingut otsekui geometrilisteks kujunditeks löikas, et neid siis kindla käega hea ja halva riiuleile jaotada. Aastatega Marati kõrvad harjusid. Ta ise julges suud pruukida vaid omataoliste professionaalide ringis ning kaldus sealjuures pigem kiitma kui laitma. Marat elas veendumusega, et keegi ei tee oma tööd meelega halvasti. Kas jälgis ebaõnn, või ei kukkunud eksperiment päriselt nii välja, nagu oodati. Sellepärast pooldas Marat kannatlikku meelt, et vaadata, mis inimene edaspidi korda saadab, materdada pole kunagi hilja.

«Kui kaua olete abielus?» küsis uurija.

Marat vaatas üle laua istuvat leitnandipagunitega meest. Too võis tema, Marati vanune olla. Pruntjast näost põrnitsesid vastu kahtlustavad silmad. Võib-olla just sellepärast pärib Marati perekonnaasju, et ise läks naisega tülli. Ehk temagi naine oskab mehest paremini kuriteo motiive näha, kuigi ise näiteks töötab telgede taga või istub leivapoe kassas.

Marat elavnes sellest kujutlusest, ta kolmnurkse kahvatu näo sarnadele ilmusid punased plekid nagu ikka, kui ta naeru tagasi hoidis. Marat nimetas kiirustades abiellumise aasta ning äkki vallutas teda soov olla seekord uurijaga sõbralik.

«Kui tahate kuulata, räägin lähemalt,» pakkus Marat leitnandipagunitega mehele.

«Palun,» vastas uurija napilt.

«See oli parajasti Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva öhtul. Jalutasime Innaga, siis hakkas külm. Võtsime veidike veini ja tulime uuesti tänavale. Moskva jõe kaldal leidsime üsna vaikse koha, toetasime seljad vastu graniitbarjääri ja vaatasime Punase väljaku poole. Kremli tornide ja Vassili Blažennõi sibulate kohal veiklesid prožektorite kiired. Värviliste rakettide müriaadid viskusid taevasse. Kremli müüri lähedal sagis inimhulk, see oli kui öine raske loksega meri. Me hoidsime Innaga teineteise ümbert kinni, olime keeletud vaatepildi vägevusest. Kui kärgatas järjekordne kogupauk, näis meile, et valgus ja värvid on joovastunud. Paistis, et kohe upume kirevasse voogu. Olime nagu kaitsetud ja kohatud selles hiilguses ja sätenduses.»

Marat vakatas. Uuriija silmad kustusid jutu vältel liiga ükskõikseks, et endise hooga jätkata.

«Siitpeale jäämegi kokku,» venitas Marat ning kordas hetke pärast abiellumise aastat.

Uuriija kummardus paberite kohale ja Marat võis oma mõtetega Moskva jõe kaldale tagasi tulla.

Siis oli Inna oma põsega vastu Marati lõuga liibunud.

Nii hirm kui ka jagamiserõõm kuuldavasti liidavad inimesi. Valguse ja värvide pöörane pidulust tungis peale ja nagu mattis neid enda alla. Vaatepildist hingetud ja kangestunud, nad otsekui sulasid Innaga ühte.

Nii seisid nad hulga aega. Kuulatasid, kummaline küll, läbi müra, kärgatuste ja rahvamassi hüüetekõma teineteist. Inna süda kloppis ja Marat hingas kahinal.

Oli sõnadeta selge, et nad peavad kokku hoidma.

Viimaks vaikisid kahurid, helgiheitjate kiired langesid hoonete varju, lakkas raketisadu. Jõelt puhus külma tuult. Väljakul ning müüri ääres hakkas rahvameri tuhmideks niredeks lagunema.

Nüüd seisid nad üksnes sellepärast, et ei tahtnud ühtekuuluvusetunnet lõhkuda.

Korraga viskus üks helgiheitjakiir uuesti öötaevasse. Inna ja Marat lasksid pilkudel joosta piki valget õhuteed ülespoole ning nägid Stalinit. Nende peade kohal hõljus õhupallidest taevasse tõstetud siidpalakas, millele oli maalitud juhi nägu. Valgusekiirt hoidsid vääramatud käed, laperdav riidelatakas helendas ühtlaselt, nagu asuks seal taevane ilmutis, kes taltsutab tuuli ega lase end tulipunktist kõrvale kanda.

Marat ja Inna nihkusid lahku, nad langetasid pilgu, otseku oleks kõikenägev silm neid kõlvatuselt tabanud. Teineteisel käest kinni võtnud, ruttasid nad pooljoostes hämaratesse põiktänavatesse. Seal kumasid kollaselt tavaliste inimeste aknad, justkui kinnitades, et elu eksisteerib ka üliinimese vaatevälja taga.

«On teie ühtekuuluvusetunne ka säilinud?» küsis uuriija pead tõstes ning Marat märkas ta suunurkades kaht peenikest kurdu, mis võisid muiet tähistada.

Marat tõmbus endasse. Oli tal vaja jälle kord püüda sõbralik olla?

«Jah,» kuulis ta end vastavat, et vabaneda uuriija ootavast pilgust.

Marat ei teadnud, kuivõrd mäletas Inna nende seismist jõekaldal graniitbarjääri juures. Hulk aastaid oli läinud. Võib-olla Marat ainult kujutles tol korral Innat endaga ühteviisi maailma tajumas ja viibib veel nüüdki kunagise oletuse kammitsas.

Üldse kulgeb teise inimese leidmine äraarvamata imelikult. Käid ringi, võrdled, kaalud, kõhkled, et siis mõne minutiga, ülepeakaela otsustada. Võimalik, et esiotsa küll ainult alateadvuses. Pärast oled langetatud valiku kütkes ning paistad endale reeturina, kui leitud kõrvalt, kainema pilguga hinnata püüad. Selleks peab vist väga julge olema, et kord teisele inimesele antud hinnangut põhjalikult revideerida. Pigem loed iseennast ülekohtuseks ja heitlikuks. Loobuda kunagi ainuõigeks peetud inimesest on Marati meelest võrdne oma väljakujunenud maailmavaate äkilise hülgamisega. Ei ole teine inimene süüdi, ei ole maailmavaade väär, ikka oled ise kõver, kui milleski pettud.

Marat võpatas. Nüüd küll võiks järeldada, nagu peaks ta Innat kassikullaks. Vastupidi — tema, Marat, on õnneseen, ta valis ise endale naise, sest kui palju on neid, kes kohusetundest abielluvad.

Nagu Petka.

Petkal polnud veel kaasarääkimise õigust, kui tema vanemad suvila kahasse ehitasid. Mis sai Petka parata, et suvemaja teise poole omanikul juhtus tütar olema, kes Petkast parajasti kaks aastat noorem. Suudad sa vastu panna, kui kaks perekonda loovad oma järglaste ümber moraalse surve õhkkonna, kui noorte kokkusobimise kohta tehakse väsimatult tähendusi ning heidetakse nalja. Lõpuks hakkadki arvama, et oled sattunud ainuõigega kokku. Ega plikal viga olnud, lõbus ja särt-sakas, muudkui lõõritas, et isa mul punapea, ema mul punapea, punapea olen ise ka!

Mõlemad perekonnad ihkasid oma ainukesi lapsi edaspidigi silma all hoida. Maja oli niikuinii ühine, perekondade vahel muutumatult hea läbisaamine — mis jäi Petkal üle?

Marat arvas, et ju temagi arvestaks vanemate soovi, kui tal vanemad olnuksid. Juba seegi on rõõm, kui sul on keegi, kelle soovidesse pead lugupidavalt suhtuma!

Petkal ja tema naisel sündis varsti mustajuukseline tüdrukunääs. Vanavanemate rõõm oli ääretu ja suvilast eraldati rõduga tuba noorperele.

Õieti tugevdas Petka abiellumine tema ja Marati sõprust. Marattigi kutsuti mõnel korral suvilasse, teda taluti liitunud perekondade harmoonilises ringis. Enamasti vedas Petka Marati peatselt pärast saabumist metsa jalutama, kinnitades sõbrale, et teda on naiste kila kohutavalt tüüdanud ja nüüd võivad nad eksitamatult filmiasju arutada.

Selleks ajaks olid nad diplomitööni välja jõudnud ning Petka tegi Maratile ettepaneku lõpulint ühiselt filmida.

«Mis ajendas teid Pjotr Romanovile kallale tungima?» küsis uurija. Ta pilk oli justkui kuhugi otsmiku taha ära lipsanud. Marat kahetses uuesti, et oli omalt poolt sõbralikkust pakkunud. Uurijad on nähtavasti veendunud, et kui neile rääkida tahetakse, siis vaid aja viitmiseks või jälgede segamiseks. Ootamatud, impulsiivsed vahepalad tunduvad kahtlastena. Ilmselt peavad nad tõepärasemaks lühikesi ja selgeid kostmisi. Ja miks peakski uurija uskuma kurjategija juttu — kas pole tüüpilised roimarid vastupidi püüdnud alati vaikimise varjendisse pugeda?

Maratil puudusid loomulikult kogemused seda tüüpi meestega nagu too leitnandipagunitega tegelane seal üle laua. Võib-olla see inimene kuulub nende kilda, kes elukutse valesti valinud. Üks paljudest, kes tülpinud tööst, mis ei meeldi. Vahest uitavad ta mõtted mujal ning ametialaseks vedamiseks peab ta seda, kui süüdlane ise on kõige üle järele mõelnud, analüüsinud ja oskab anda vajalikke vastuseid.

Ent kuidas selgitada lühidalt kallaletungi ajendeid?

«Ma ei tea,» kohmas Marat, sest põgusalt polnud võimalik vastata ja pikalt seletamiseks puudus lust.

Marat sai väga hästi aru, et igal ta kostmisel on suur kaal. Edaspidi loetakse nende kõneluse protokoll mitmel korral. Kui ta suudaks näidata kallaletungi motiive, hinnataks ta süüväärna võib-olla madalamalt.

Aga Maratti kangestas ükskõiksus. Igal juhul aetakse ta stuudiost välja, kustutatakse koosseisust, sest nõukogude kunsti ei kõlba tegema moraalselt laostunud inimesed, lurjused, kes oma kolleegide vaeseomaks peksavad. Ja Inna lootis nii väga, et Marat saab viimaks ometi suure iseseisva töö kätte! Ammuks see oli, kui Maratile tundus, et tulevik astub talle avasüli ja rõõmsal ilmel vastu. Inimesed näisid võrratud, nagu oleksid nad kõik sõbraliku ringina laelambi oranži sõõri sisse kogunenud.

Maratile oli eelseisev töö tuhandekordselt tähtis. Ta tundis endas jõudu ja ihkas luua teost, mis tähelepanu ärataks. Ühtlasi lootis jõuda sellisele järjele, mida Inna pidas vajalikuks, et perekonda laiendada.

Nüüd antakse talle aasta või kaks, võib-olla rohkemgi, Maratil pole paragrahvidest mingit selgemat ettekujutust. Ainult moraalikoodeksist on talle mällu sõõbinud põhilause, et inimene olgu inimesele sõber, seltsimees ja vend.

«Joonnud inimese mõtlematu käitumine,» lisis Marat uurijale otsa vaadates, et viimane ometi nina uuesti protokollist pistaks ja Marati vabastaks tähelepanu alt.

Diplomitööks filmisid nad Petkaga ALMAVÜ parašütiste. Tuleb tööle au anda, idee pärines Petkalt.

Neist said lennuklubis mitmeks kuuks omad inimesed. Nad jälgisid kaameraga uustulnukaid, kes teooriatundides õpihimulise ilmega lektorit kuulasid. Nad fikseerisid «kui vii» hüppeid ja Marat laskis ennastki rakmete külge kinnitada, et saada kaadrit vastutõusvast maast.

Aga see kõik oli esialgu lapsemäng. Need kaadrid oli tühi asi kahe peale ära filmida. Peamine seisis ees. Hüpped lennukist, langevarjuri jälgimine õhus ja pildivälja püüdmine maandumisel — põhiepisoodid ootasid teostamist. Petka jaotas eelseisva töö kahe vahel ära. Marat kui tugevam, hakkajam ja kartmatum sai endale õhuvalla, Petka hoolde jäi langevarjurite maandumise jäädvustamine.

Nüüd olid Maratil käed-jalad tööd täis. Ta otsis kontakti kogunud reporteritega, kuulas nõuandeid. Jooksis instituudi, lennuklubi ja lennuklubi vahet, et kõik vajalikud dokumendid ja pääsuload korras oleksid, et tema tööd keegi viimasel hetkel takistama ei pääseks. Pikalt arutasid nad lennuklubi instruktoriga, kuidas peaks Marat ühel või teisel juhul lennukis käituma, et mitte langevarjuritel jalus olla. Kaalusid, missuguseid kaitseabinõusid peab Marat rakendama, et filmimiseõhinas tema või kaamera alla ei sajak. Viimaks pääses Marat suurivaevu ka lenduri jutule ning palus silmas pidada lennuki asendit hüppemomendil, et päike objektiivile ei satuks ja kõike ära ei rikuks. Õhtuti meisterdas Marat kaamera kallal, kombineeris filmiaparaadile rihmad külge, nii et inimene oleks tehnika külge kinnitatud, et moodustuks ühtekokku lahutamatu tervik. Isegi riitusele pidi mõtlema. Siin tuli lennuklubi instruktor vastu — Maratile kirjutati ajutiseks kasutamiseks välja lenduriülikond koos nahkse mütsiga, et lennuki avatud uksest paiskuva jääse õhu juga teda ei kangestaks ja riitest või peakattest kinni ei sasiks.

Kaamera kinnituse tegi Marat mitmekordse tugevusvaruga, rippus ise kontrolliks rihmade küljes. Teda sundis eriti ettevaatlikuks üks lugu, mida ta kuulis «Lenfilmis» praktilal olles.

Kroonika jaoks filmiti Nevski asfalteerimist. Operaator seadis kaamera kolmjalale ja astus viivuks eemale, et midagi töölistele öelda. Sel ajal veeres tagasikäiguga ligi teerull. Selg ees sõitev masinist peatas rulli ragina peale, kuid oli juba hilja. Kui teerull uuesti kohalt võttis ning eemaldus, avanes meeleheitelkangestuses operaatorile jube pilt. Kallis filmiaparatuur koos statiiviga oli laiakssõidetuna alles pehme asfaldi sisse litsunud. Puruksrullitud objektiiv vaatas valkja kalasilmana värskelt-mustast teekattest õnnetule vastu.

Sel ajal, kui Marat ettevalmistusi tegi, elas Petka suvilas. Temale jäi tuntud ja kodune maa, tema võis tulla spordisärgis, kaamerat võis ta lihtsalt õlal kanda, või pea peal — kus tahes, aparatuur ei saanud ta käest kuhugi kaduda.

Enne õhikutõusmist tuli Petka lennuki juurde, klõpsas fotoaparaadiga sõbrast pildi — see vedeleb tänaseni Maratil sahtlis. Vidukil silmad, veretud huuled, pea nahkmütsi pitsitusest pisike.

Esimesed võtted lennukist maa poole läksid aia taha. Oli kaunikesti jube seista lennuki avatud ukse juures, kus tuul vihises, jalgealune vibreeris ning otsmikunahk tundus kaamera jäise korpuse külge kinni kleepuvat. Kõike saatis väljakannatamatu müra, mis ei võimaldanud kellegagi sõna vahetada, nagu viibiksid ihuüksid jalge ees avaneva jubeda, kohiseva kuristikku äärel. All kaugel, sinise vine taga asus soe maa, kus kannatamatu Petka kõndis, kaamera õlal, ja ootas, millal nad ükskord sealt ülevalt pudenema hakkavad.

Esimesed õhuvõtted ebaõnnestusid täielikult. Filmitud juppi ekraanil vaadates imestas Marat isegi, kuidas ta nagu arulage oli objektiiv suunanud. Kord ainult kellegi jalg kaadris, kord tumm pilvitu taevas otsekui voodilina, või langevarjuri peanupp musta plekina suures helen-duses, et sedamaid kaduda ja jätta järele pimestav tühjus.

Petka pahandas, Petka vangutas pead, Petka ütles, et niimoodi kukume graafikust välja. Piisavalt noominud, jättis ta südamevalus Marati instituudi vestibüüli istuma. Kuna juhtus laupäev, siis pidi ta tingimata rongile ruttama, et veel päevavalges suvilasse jõuda.

Pärast ebaõnnestumist lendas Marat mõned korrad niisamuti langevarjuritega kaasa. Ta jättis kaamera meelega maha, harjutas end vaatama avatud ukseuugist alla, proovis lennukipõrandale kõhuli heites maa poole sihtida, jälgis, kuidas tuul langevarjureid kannab ning kuidas langemine läheb üle liuglemiseks, kui siidkuppel lahti prahvatab. Ta töötas välja terve skeemi lennukis liikumiseks, et haarata vähese aja jooksul võimalikult rohkem erinevaid momente langevarjurite väljahüppamisest ja laskumisest õhuruumis. Marat kronometreeris aega instruktori käskluste vahel, sirgeldas endale märkmeid ja skeeme.

Kui ta arvas, et on filmimiseks küps, jäi ta paariks päevaks maa peale, et instituudi valgustusaparatuuri remondiruumis meisterdada. Noris välja mõned akumulaatorid ning seadis sellele toitele käsilambid, et lennuki sisemust välja valgustada ja sel viisil kontrasti vähendada.

Vana tõde, et hoolsat tööd kroonib edu, leidis järjekordselt kinnitust. Lõpptulemusena jäid Marati õhuvõtetega kõik rahule — Petka, diplomijuhendaja ja ka riiklik eksamikomisjon. Et Maratist märksa sõnaosavam Petka esines diplomikaitsmisel hiilgava kõnega, peeti töö õnnestu-

mist loomulikult rohkem tema teeneks; see ilmnis kuluaarides, kus ühtevalu tuldi Petka kätt suruma. Marat polnud põrmugi solvunud — tema ju teadis, kes sooritas raskemad võtted. See andis alust enesekindlusele, mis on teadagi kunstiloomingus vaieldamatult olulise tähtsusega. Pealegi said nad Petkaga võrdselt oma töö eest kõrgeima hinde — mida peab inimene veel ihkama?

Marat oli iseenda arvates sündinud õnneliku tähe all. Pidi just temal vedama, et sattus Petkale paarimeheks, kes mõtles välja nii efektse filmimisobjekti, nagu seda olid langevarjurid.

«Kas te sagedasti viina võtate?» küsis uuriija.

«Tuleb mõnikord ette,» kohmas Marat.

Viinakuradi küüsi ei sattunud Marat mitte kuigi tihti. Tõele au andes ei joonud ta enne Petkale kallaletungimist ka rohkem kui tavaliselt, ainult et kulistas kogu annuse ühekorraga kurku. Marat ei mäletanud ennast üldse kunagi nii täiskaalinuna, et teod mõistuse kontrolli alt oleksid väljunud. Ka kallaletung Petkale oli siiski julgustusega seaduspärasus, ettekatsetatud nuhtlemine, ta õiglusetunne ei lubanud enam Petkat karistusega jätta.

Imelik, kui Marat praegu mõtleb sellele, et Petka lamab murtud käeluuga ja sisselöödud hammastega haiglas, pole tal põrmugi kahju. Ta ei oska ega taha juhtunut kahetseda. Kummaline, kuidas inimene võib aastatega muutuda nii kaledahingeliseks. Lastekodus, kui ta kord poisikesena Gennadit solvas, ei saanud kaua hingepiinast lahti. Siiaamaani tunneb Marat seda meenutades häbi. Ometi ei puutunud ta Gennadit näpuotsagagi, ainult riivas sõnadega.

Tursunud kõhuga Gennadi, kes pärast blokaadist äratoomist Maratiga samasse lastekodusse sattus, püüdis söögiaegade järel kõik lauale jäänud taldrikud vargsi puhtaks noolida. Marat juhtus paaril korral peale, teise aplus tekitas temas jällestust. Ühel öhtul, kui lapsed istusid pudruportsude taha, viristas ta oma taldriku üle laua Gennadi ette ja ütles, et säh, pista, praagamagu!

Hiljem, kui taipas, missuguse jõledusega oli hakkama saanud, ei leidnud Marat endale asu. See vaev oli hirmus sisemine karistus. Gennadi suuremeelsus tegi kogu loo veelgi raskemaks. Ta andestas ilma pikema palumiseta, ning see laskis Maratil end äärmiselt madalana.

Nüüd pole mingit hingepiina ega kahjutunnet. Et inimese tundeelu on asendunud vaakuumiga, see oli Marati arvates lausa marasm.

«Kas olete ka kunagi varem teistele inimestele kallale tunginud?» küsis uuriija kiretu häälega ja keerutas ilmetust küsimisest-vastamisest tüdinuna sulepead näppude vahel.

«Kes seda mäletab,» pomises Marat ja tundis üllatusega, kuidas ta nägu otsekui kangestub kurjategija lõustaks.

Tegelikult ei saanud Marat mälu üle kurta. Ta käsi polnud kerge tõusmisega, kui mitte arvestada üht korda lastekodus sõja ajal. Oli üks niisugune sänikael, kes põlgas lastekodu päevakorda, ei leppinud voodikohaga ukse kõrval ja rebis katki riided, mis pärast sauna välja anti — ei tahtnud paigatud hilpe kanda. Tal ei siginenud ühtki sõpra, ja sellest veelgi enam raevunud, hakkas ta vihuti rääkima sakslaste võimsast tehnikast, mille ees meie omad aina plagavad. Toakaaslased ei kannatanud niisugust mõnitamist välja ja tegid «vaenulikule elemendile» öhtul «pimedat».

Alles täiskasvanuna kuulis Marat lastekodu juhataja käest kogu töötolle poisi kohta. Poisi vanemad, silmapaistvad teaduseinimesed, vangis-

tati sõja eel. Poiss rändas lastekodust teise, tigestus aina rohkem, sest tema perekonna laialipillutanud sündmused ei mahtunud kuidagi ta arusaamade sisse. Lastekodu direktor tähendas, et poisi vanemad on postuumselt rehabiliteeritud, kuid vaevalt see teadmine nüüd enam aitab nende järglasel välja rabelda kuritegelikkuse mülkast, kuhu too kaelani vajunud. Lastekodu juhataja teadis rääkida, et tolle inimese elus vaheldub viimastel aastatel vangla amnestiaga ning uue karistusega. Ta vihkab kõiki ja kõike.

Marat taipas, et tal pole häbi ei Inna ega Petka ees, aga juhataja ees küll. Nagu kuuluks ta siimaani kasvandike hulka tolles lagununud mõisahoones ja ikka veel paistaks kõige tähtsam saavutada karmi ning õiglase naise silmis hea poisi kuulsus.

Kas pole ta äkki rikkunud oma elu püüdlusega igaühe silmis hea poiss olla? Niimoodi vaikselt, märkamatult, päevast päeva, kuust kuusse on ta aina andestanud, leppinud pisemate ja suuremate torgetega, ülekohtu meelega märkamata jätnud, et aga hea poiss olla! Innagi on mitmel korral öelnud, et miks pead aina järele andma, miks pead üksnes sina tagaplaanile jääma? Oled sa andetum kui too teine või kolmas! Miks loobud ikka sina teiste kasuks ja mitte kunagi keegi sinu kasuks!

Kui Marat tahaks endale kaassüüdlast leida, võiks ta selleks oma naise Inna arvata. Võib-olla just nimelt Inna etteheiteid teadvuses kandes otsustas ta Petkat õpetada. Ikkagi tõpra komme on sel viisil endist sõpra karistada — lööd hambad kurku ja käe pooleks ning arvad, et nüüd mõtleb järele ja saab inimeseks.

Kahetsuseviiv sundis Maratti elavnema. Temas tõusis soov kõik algusest peale uurijale ära rääkida, et kuulda võõra inimese erapooletut arvamust.

Ent sisetung sumbus samas, sest nad ei istu ju siin — üks laua taga, teine ees — selleks, et sundimatus vestluses südant puistata. Neid lahutab teineteisest kuristik — inimene, kes on kurja teinud, ja inimene, kes kuriteo käiku selgitab.

Küllap uurija parajasti mõtleb, et oleks aeg lõunale minna, aga tolle tüübiga ei jõua kuidagi lõpule. Venitab kostmisega, kisu konksuga suust sõnu; needki enamasti nentivat laadi, mitte põrmugi ei selgita sündmuse käiku. Tal oli ju aega vastuseid vaagida. Päris kindel on, et too tüüp veel roheliste kilda kuulub — ei oska oma teo õigustamiseks välja mõelda kaalukaid motiive.

Marat püüdis naeratada, kuid uurija nägu jäi endistviisi liikumatuks.

Maratil hakkas uurijast kahju. Pole ju kiita olukord, kui sulle valitud eriala vastik on. Ent Marat taandus sellest oletusest — võib-olla on uurijale vastik vaid konkreetne subjekt, kakleja, kes isegi ei oska soravalt jutustada, miks oma ammuse sõbra läbi peksis.

«Äkki olid teil mingid armukadeduse motiivid?» küsis uurija, otsekui tahaks ülekuulatavale sõnad suhu panna, et temast rutem vabaneda.

«Ei,» vastas Marat järsult.

See veel puuduks! Paljalt oletada, et Inna ja Petka... Petka pole sellelaadest värgist küll mitte päriselt puhas, kuid tema tähelepanu hõivavad vaid verinoored tipsikesed. Seegi tal rohkem silmapatt, armastab vaadata, arvustada, oletusi teha. Talle meeldib rääkida kaas-aegse noorsoo laostumisest, et vaat kus meie, sõjaaegsed, pidime... Petka arvates on kõik moodsalt riidetatud plikad kergemeelsed ja valmis prostitueerima, ainult viipa. Võimalik, et ta ise ka seda päriselt ei usu,

sest Marati teades pole Petka kunagi viibanud, ju vist kardab vastu kõrvu saada.

Maratil pole seda laadi huvid peal käinud, ta pole ju mitte suvila pärast abiellunud.

Armukadedus? Siiski!

Aga muidugi armukadedus! Tavapärane ja sisseharjunud on seostada selle sõnaga vaid kitsast sugudevahelist kiivust.

Marat ei vastanud uurijale tõtt. Just nimelt armukadedusest peksis ta Petka läbi!

Marat on armukade, sest Petka riisus talt unistused, õigemini võimaluse nende täitmiseks.

Need kujutelmad olid kallid üksnes Maratile, ei kellelegi rohkem.

On sellest mõtet uurijale rääkida? Tema ei saaks aru. See ei sarnane lugudega kolmnurkadest, kus mees nägi oma naist teise mehega jutlemas, kõndimas, suudlemas. Või kus naine tabas oma mehe ootamatult avastatud rivaaliga õrnutsemas. Seda laadi kiivus on ürgaegadest peale inimesega kaasas käinud ja sellepärast üleüldiselt mõistetav, kui minnakse kas võõrast meest kolkima või teist naist juustest katkuma.

Marati armukadedusest ei saaks uurija aru.

Las mõtleb uut lihtsat küsimust, et saaks lapidaarse vastuse.

Esimene, küllap nüüd Marati jaoks ka viimane suur, täiemõõduline film usaldati neile Petkaga kahe peale teha. Juba instituudis kahasse tööd teinud, polnud kuigi raske seegi kord üksmeelt leida. Lepiti kokku, et Marati hoolde jääb kaamera, Petkale valgus.

Petka muretsets endale jalutuskepi, sellega oli hea valgustajaid dirigeerida. Ta polnud abitu, ei, Marat ei tahaks tema võimete kohta midagi halba mõelda, veel vähem öelda. Kuid siiski, kuna kogu valgusejoonist saab hinnata üksnes kaamera juurest, jäi Maratile paratamatult viimane sõna. Nii kui Petka lähemale astus, sosistas Marat, missugune kaadriosa vajaks viimistlust, kus tuleks fooni summutada, et esile ei tükiks, või et näitleja satub liikudes liiga tugevasse tagantvalgusesse, nagu põleks tal juustes tuli.

Marat just nimelt sosistas oma nõuandeid Petkale kõrva, et mitte häirida keskenduval näitlejal ja mõtleval režissööri. Sosistas, sest mingil juhul ei tahtnud ta oma õpetusega enesega võrdset Petkat teiste ees alandada. Oleks mõnel valgustajaist pruukinud kuulda, kuidas Marat Petkat parandab, varisenuks Petka autoriteet nende silmis põrmu ning nad oleksid pöördunud vahetult Marati poole.

Petka seevastu jäi päris ükskõikseks, jättis Maratile vabad käed ja läks suitsetama, kui Marat, vaevahigi ninajuurel, nuputas, kuidas asetada roopad, et leitud misanstseeni liikuva kaameraga jäädvustada.

Oli loomulik, et Marat jõudis Petkast rohkem ära teha. Marat vaidles režissööriga, kui vaja, Marat jooksis laboratooriumi enne uue vahetuse algust eelmise päeva negatiivi vaatama. Marat pragas mehaanikuga, kui ükskord kaamera veotrummel perforatsiooni katki kiskus. Iga uue dekoratsiooni eel joonistas ka Marat valguseskeemi, kuigi ta seda kellelegi ei näidanud — lihtsalt iseenda jaoks, et kontrollida, kui võrd see sarnaneb Petka poolt väljamõelduga.

Marat valmistus sedaviisi iseseisvaks tööks. Ta tahtis end igas lõigus võrdselt tugevana tunda.

Küllap oli see koolipoisilik korralikkus. Petka oskas oma tööalase elu palju täisealisemalt sisse seada. Ta vestles vabadel hetkedel naissoost osalistega, käis grimeerimisruumis, vaatas pealt, kuidas näitlejad tege-

lasteks ilmestused, kiitis valju häälega režissööri õnnestumisi, kui vaatamissaalis doubleid valiti, ning tegi tõelise rahvamehena valgustajate brigadirile vahetevahel puhvetis konjakit välja.

«Kas teil pole mingeid vabandavaid asjaolusid?» küsis uurija, ise keskendunult midagi kirjutuslaua parempoolsest laekast otsides.

«Ainult sõprus, kauaaegne sõprus,» muigas Marat.

«No kuulge!» ühmas uurija ning mõõtis Maratti pahase pilguga.

Ju talle kuuldus Marati vastus pilkavana.

Ühistöö Petkaga hakkas lõpule jõudma, kui ühel päeval režissöör Maratile torkas pihku käsikirja, mida palus lugeda ja oma arvamus öelda.

See oli tolle aasta moekirjaniku esikstsenarium, andekas psühholoogiline draama, mis Maratti juba pärast esimest läbilugemist köitis. Marat hoidus temas kääriva vaimustuse avaldamisest. Ta otsustas veel kord teosesse süveneda, et läbikaalunult oma sõna öelda. Üldse Marat ei sallinud neid ahhetavaid puhanguid kunstiteoste puhul, sest hosianna-hüüdjad unustavad tavaliselt kiiresti oma vaimustuse objekti. Marat oli püsivama suhtumise poolt. Seda enam antud juhul, sest kui tal õnnestuks saada tulevase filmi operaatoriks, peaks tal stsenaariumi suhtes jätkuma hoolt ja armastust aastaks-poolteiseks, mis on kunstis hirmus pikk aeg. Just filmi juures võib veel alustamata tööst kergesti tüldida, kui su kiindumus küllalt sügav pole. Need protseduurid algse kirjandusliku materjali kallal on ju filmi ettevalmistamise käigus küllaltki hirmsad. See on umbes nagu korrektse inimesega, kes arsti juurde läheb. Riietatakse lahti, enesekindlus kaob, kõik ümar muutub nukiliseks, omapära taandub anatoomiliseks isendiks ning inimene kaotab ilmekuse. Pealegi muutub lahtikooritud objekt kaitsetuks ja väriseb võimalike halbade diagnooside ootel. Nii ka stsenaariumiga — teose hõng, meeolelu ja autoripoolsed tähendused heidetakse režissööristsenaariumi kirjutamisel kõrvale. Dialog kärbitakse, et filmi pikkus välja annaks. Kui asjasse pühendamata isik seda isevärki kirjatükki nüüd koos kaadri järjekorranumbrite, metraažiarvude ja märkustega võttepaikade ning dekoratsioonide kohta loeb, võib tulevases teoses saada tülgestava mulje. Eriti, kui ka operaator juba on oma märkused lehekülgedele kandnud. Siis võib tulla välja umbes nii, et kahekümne seitsmes Dima suudles Niinat kolm meetrit, pluss vihmaseade!

Marati lootused režissööri poolt lugeda antud teose osas polnud õnneks petlikud. Moekirjaniku stsenaarium oli nagu sügav inimene — mida rohkem tuttavaks saad, seda huvitavam on.

Oled kord stsenaariumi kiindunud, pead jääma kindlaks. Võid kergesti iseennast põlgama hakata, kui arutelude tormis kõikuma lööd ja vastashältele järele annad.

Marat hakkas uut filmi tücati päris selgelt ette kujutama. Kolm noorpõlvesõpra ja plikahtu sanitar eesliini kaevikus. Pataljon taganeb vaenlase tule all ning on karta, et sõbrad koos sanitariga võidakse ümber piirata. Samal ajal on nende positsioon küllalt soodus, et vaenlast peatada. Veel on küllalt linte kuulipildujale sissesöötmiseks, kuid üks kolmest sõdurist nõuab, et nad jätaksid hämaruse tülles relvad ja roomaksid tagalasse.

Nimetatud situatsioon kaevikus on filmile üksnes proloogiks. Autor viib lugeja-vaataja tagasi tegelaste sõjaeelsesesse noorpõlve ja analüüsib värvikate stseenide abil kõiki nelja, kes eesliini kaevikus kriitilisse olukorda asetatud. Heledasse koolipõlve monteruvad närvlike tuksetena

sõdurite näod ning ütlemissed, mis nad kaevikus üksteisega vahetavad. Kuni traagilise epiloogini aovalguses, kus plikahtu sanitar, kes kogu filmi vältel kahe leeri vahel kõhkles, on üksi ellu jäänud. Marat nägi selgesti tüdruku kahvatut nägu ja suuri heledaid silmi, mis ebaledes lähenevad kuulipilduja sihikule.

Alles nädala pärast viis Marat käsikirja režissöörile tagasi ning kuulutas pidulikult, et on ihu ja hingega tööks valmis. Režissöör elavnes, ütles, et temal on mitmeid kahtlusi, kuid kuulnud Marati suust põhjalikult läbimõeldud väiteid, jäi Marati arvamuse üle järele mõtlema.

Siitpeale tundus elu Maratile värvifilmilikult ilus. Režissööri vihjed koostööle olid küllaldased, et tuleviku peale kindel olla. Meeldiva töö ootus muutis Marati päevad pidulikuks.

Inna rõõmustas, võis arvata, et ta mõnelegi oma sõbrannadest Marati hiilgavast väljavaatest lobises.

Ei, Marat ei kahetse, et ta Petka läbi klohmis. Käeluu murdmine oli muidugi liiast. Seda polnud vaja. Üldse osutus Petka liiga nõrgaks vastaseks. Nii kui Marat virutas, kukkus Petka kohe pargipingi otsa. Ajas end küll uuesti püsti, Marat krabab teisel rinnust ja heitis mehikese üle pingi. Pidi Petka nii kõvasti seljatoe külge klammerduma! Kere raske, malmjalgedega puusohva maast lahti ei liikunud, nii ta sinna taha vajus ja luu murdis. Hambad said viga juba esimesest rusikahoobist.

Kõik see ei kestnud kuigi kaua. Võib-olla viis, võib-olla kümme minutit. Kes seda aega mõötis. Marati kellaklaas läks katki ning killud kiskusid osutid krussi.

Aga enne... Enne oli väga lihtne. Marat tuli stuudio väravast välja, astus trollibussi ja sõitis Botaanikaiaia peatusse. Esiotsa kavatses kohe Petkale automaadist helistada ja ta välja kutsuda. Siis arvas, et oleks imelik lööma hakata, kui pole viina alla võetud. Alkohol kuulub kakluse juurde ning Marat astus poodi, et pool liitrit osta. Mingid pätid kleepisid talle külge, Marat ei viitsinud neid eemale ajada ja nad läksid mitmekesi kangialusesse. Marat jõi esimesena niipalju, kui söömu mahtus, ei vaadanudki, palju pudelisse jäi. Ulatas järelejäänud viina tagasikätt pättidele ja kadus pika sammuga telefoniputka suunas. Kui ta helistas, polnud ta veel purju jõudnud jääda.

Poleks keegi toru tõstnud, oleks Petka ehk pääsenud ning nad oleksid Maratiga edaspidigi sõpru mänginud. Võib-olla suutnuks Marat oma armukadedusest võitu saada, oleks löönud käega ning leppinud juhusliku ebaõnnega. Mõnikord ei vea ju isegi neil, kes õnneliku tähe all sündinud.

Petka tuli, arg nägu peas. Siiski mehine temast, et kohale ilmus. Pole asjata nii kaua temaga sõber oldud. Ju on Petka ikka midagi väärt ka.

Kultuurinimene poleks Marati kombel toiminud, sellest sai Marat ülihästi aru. Väljapeetud käitumisega isik oleks enne kontrollinud, kas kõik vastab tõele, mis stuudios kuulus.

Tõepoolest Marat ei jätnud ju igapäevases elus sugugi matsi muljet. Ta oskas matsutamata süüa, teretas naisi esimesena ega kasutanud vaimustuse väljendamiseks roppusi. See kõik oli piisavalt erakordne, et temast lugu pidada.

«Vaata, Marat,» tuli režissöör stuudiokoridoris tema juurde. «Ma ei taha sinuga pimesikku mängida ja sellepärast ütlen otse ära. Kuulsin, et kobasid abituna diplomitöö filmimisel, tegid hulga praaki. Mulle tehti selgeks, et sa ei mõista valgust seada, ja et sulle tuli pidevalt nõu anda,

kui viimase filmi ajal kaamera taga istusid, sest ka kompositsioonitaju olevat sul nõrk. Ma ei julge riskeerida. Võib-olla kunagi hiljem, mõnel teisel puhul, kui oled iseseisvamaks muutunud, siis on teine asi. Me arutasime Petkaga neid asju. Temast saab minu uue filmi operaator.»

Siis Marat tuligi piki stuudiokoridori väljapääsu poole. Ta astus betoonpõrandal raskete sammudega. Kuid sel polnud efekti. Inna ostedud noolid kingad olid liiga painduvad ja pehmed. Hoopis kuuldavalt oskas Marat instituudis käies liikuda. Siis, kui ta kandis neid rautatud saapaid, mis lastekodu juhataja endisele kasvandikule andis, et poiss saaks endale filmikunsti raja sisse tallata. Siis teadsid kõik, kui Marat lähenes. Loengule hilinedes pidi varvastel hiilima.

Ka nüüd ta nagu hiilis oma pehmetes kingades sumisevast stuudiolabürindist välja. Tegi säared, nagu oleks ta koht filmikunstis varastatud ja nüüd tuli korruga pettus ilmsiks. Kebis märkamatult sealt ruumidest, kuhu ta järsku nagu ei kuulunudki enam. Kadus kuulmatult sellepärast, et Inna oli talle noolid kingad ostnud. Ju oleks pidanud rautatud saabaste juurde jääma, et kõik teaksid, kes liigub. Pole vaja püüdagi saada Petka-taoliseks, kes tasa ja targu kõikjale jõuab.

«Niisiis, ma küsin teilt viimast korda,» kuulis Marat uurija häält.

Marat vaatas oma kingi, mis olid päris poriseks saanud ja ära tallatud, kui miilitsad teda autosse tõukasid.

«Miks te tungisite Pjotr Romanovile kallale?»

«Ma pidin ennast karistama selle eest, et polnud osanud sõpra valida,» vastas süüdlane selgelt ja pikkamööda.

Maratti valdas ükskõiksus, millest vaevu kumas läbi teadmine, et filmivurr on ta enda küljest minema paisanud.

Marat kobas kramplikult mingi hea mõtte järele. See tuligi, ootamatult, soovide kuuma laine harjal: ta otsib esimesel võimalusel Gennadi Orjolist üles. Küll nad kahekesi midagi ette võtavad — ega maailma äär pole kinni ömmeldud.

Mul on kaks poega, Jefim ja Konstantin. Neil on minu moodi väikesed silmad ning peast eemalehoidvad kõrvad. Muus on nad ainult teineteise sarnased. Sellele vaatamata, et vanem kaupleb kolhoosituru putkas õllega ning noorem töötab loomakliinikus sanitarina. Ühesugused hallid ja harimata joodikud. Kuuldavasti nad omavahel lävivad tihedasti. Kord käib Konstantin oma naisega Jefimi juures viina viskamas, siis on jälle Jefimi kord oma naisega minna Konstantini poole lakkuma. Minule heidavad ette, et pean ennast uhkeks, kuna olen kuulus ja rikas.

See on nõudnud vaeva, et neid oma majast eemale tõrjuda.

Kui nad kahekümnendate aastate algul teineteise järel sündisid, ei osanud ma aimata, mis tuska need punnkõhulised põngerjad mulle veel põhjustavad.

Kohtasin Liidat, oma esimest naist, päris plikana Hanžonkovi studios, kus ta balletirühma koosseisus kaasa tegi. Mõned korrad, kui mälu ei peta, esines ka solistina. Ise rääkis ta veel kaua aastaid pärast oma tantsukarjääri lõppemist, et teda peetud Geltseri sarnaseks. Kui ainult lapsed poleks... tavatses ta juurde ohata.

Ent see oli üksnes mugav vabandus pimedade emanatuuri varjamiseks.

'Pärast esimese poisi sündimist oli Liida tavaline ähmis noor ema, keda võis väiksemates annustes taluda. Teise lapse ilmale tulles ta isegi nagu vakatas mõneks ajaks, justkui mõtleks oma elu pöörde üle

järele. Selleks ajaks, kui mõlemad jõmpsidak kõndima hakkasid, muutus Liida pööraseks. Ta kaotas kaine mõistuse, tagasihoidlikkuse, häbitunde. Liida kiitis vahetpidamata oma lapsi. Ta täristas kuulipildujana oode poiste arukusele, andekusele, ilule ning ennustas neile suurt tulevikku. Ükskõik kus ta viibis, kas toas, koridoris, tänaval või võõrusel — igal pool aina lapsed ja lapsed. Teinekord mulle näis, et ta suu on laste ülistamisest välja veninud. Kord teatris, mäletan, oli aplaus pärast vaatuse lõppu vaevalt lakanud, kui ta ühele läheduses istuvale tuttavale kukkus kileda häälega Jefimi ja Konstantini kiitma. Ümberringi pöörasid inimesed päid ja muigasid. Viisin Liida poole etenduse pealt koju.

Sel öhtul toimus meil tõsine jutuajamine. Kandsin vastutust perekonna tekke pärast ning minu kohus oli Liidat mõistusele kutsuda. Olin nõus lisakohta võtma, et poiste juurde inimene palgata. Lootsin selle läbi Liidat ta ebardlikult kitsast maailmast välja kiskuda.

Liida solvus. Ta seletas pikalt ja ebaloogiliselt, miks ei saa maimukesi võõra inimese hooleks jätta. Aga mina nägin kogu ta õiendamise varjus pesitsemas suurt hirmu. Liidale näis tõemeeli, et tema on oma elutööga maha saanud, ning talle pidi hirmus ülekohtune kuulduma, et temalt veel mingit eneserakendamist nõutakse.

Loomulikult ei saanud ta balletti tagasi minna. Päästmatult kadus endine kergus, treeninguta aastad tegid oma töö. Liida lõtvus, tüsenemisele vaatamata tundusid tal kleididki kottidena seljas rippuvat. Ainus, milles ta mõnuga rakendas oma lausa purskavat energiat, oli igas suunas laialilaotatav vaimustus lastest.

Meie tookordne jutuajamine keeras paratamatult Liida armastatud teemale. Talle paistis, et ta on mind veel vähe veennud kahe tatsava jõnglase maailma-ajaloolises tähtsuses. Liida korrutas ja korrutas. Iga tänaval vastutulnud vanamutikese juhuslikult lastele heidetud pilk sai pikad kommentaarid, igasugused ütlemissed poiste kohta paisutas Liida suursündmuseks.

Sellest hetkest tajusin, et meie abielu hakkab koost lagunema. Silmaganähtavalt kustus armastus, kui ma just polnud selleks ekslikult pidanud sugutungi. Muutusin ka poiste vastu järjest ükskõiksemaks.

Nii andsin ma Konstantinile ja Jefimile vaid isanime ja kasvatusraha, mitte rohkem.

Kuigi Liida pimedada emarmastuse jälgimisest on möödunud aastakümneid, tunnen end tõmblema hakkavat, kui juhtun isegi tagasihoidlikku järglasekiitmist kuulma.

Sellepärast ma kartsin ja meil Bellaga polegi lapsi. Mind kummitas hirm, et Liida lugu võib korduda. Leidsin Bella siiski küpses eas ja ma pole mingi elukutseline naistevahetaja, et oleksin tahtnud veel kord eksperimenteerida. Olen ehk lastevihkaja? Või koguni hüpohondrik, kes primitiivset rõõmulalinat ei kannata kuulata?

Ei tea, kuid igatahes väldin ka Jefimi ning Konstantini lastega kokkupuuteid. Just sellepärast, et minu pojad püüavad painava visadusega mind vanaisa õnne maitsma panna.

Ju on neile midagi Liidast külge hakanud.

Pole viga, minu lapselapsed ei pea lastekodus elama, küllap neile ilma minutagi hella kätt jätkub.

Miks peaksin ma nüüd, üle neljakümne aasta hiljem, ikka veel kaasa mängima rumalas näitemängus, milles kunagi, varases nooruses, juhuslikult isa osa täitsin?

(Järgneb)

* *
*

1

Tahtsin olla enesega, maanteepostiks jäin;
jätsin meelde, kuidas keegi minust mööda käis.

Kes mind kiitsid, kes mind laitsid, kes ent näitas keelt;
mõni karjus juba kaugelt, kadugu ma teelt.

Kellel aega oli küllalt, keda torkis rutt,
kes käis naerunäoga, kelle silmis trots või nutt.

Kes mind lohutasid, keda trööstida ma sain,
kuulsin vaikijaid ja rohkelt-sõnapruukijaid.

Kes end lahti kiskus mullast, keda pidas pind.
Mõni hoidis ise, mõni tiivadeta lind.

Mõni tuli kobamisi üle soo või mäe,
mõni tuli paremalt ja mõni kurakäelt.

Tahtsin olla enesega, maanteepostiks jäin;
jätsin meelde, kuidas keegi minust mööda käis.

Iseennast usutlesin, kes on minu vend;
leidsin korruga neis kõigis ära tundvat end.

2

Igäiks ennast kellekski peab
sellel väikesel Maamunal,
ja raske on öelda, kes meie seast
on tark, kes rohkem rumal.

Mõni mees eluaeg ehitab,
ega isegi tea, mida tahab.
Teine mõistmatult õlgu kehitab,
kolmas kaaslasi karjub maha.

Mõni oskab kõikjale pugeda,
piisab teisele eluga viigist.
Ausambaid on olnud, mis tugevad
pole saanud ka kõvast graniidist.

* *
*

Et säiliksid kõik haprad niidid
meis enestes ja meie vahel,
nii tihti murduvad meil piigid
meis enestes ja meie vahel...

* *
*

Ära hellitati mind,
kõike sain, mis tahtsin.
Kitsaks kasvas nii mu rind,
nüüd ma õhku ahmin.

Kui on ülesmäge tee,
kõik mu sooned taovad.
Nukralt vaatan järele,
kuidas teised kaovad.

Küllap kuskil poolel maal
ükskord istun maha,
ootan, kuni juured saan,
tahan või ei taha.

Ehkki tean, et kõrgemal
tuul kõik varem murrab,
uhkem selge taeva all
murduda ja surra.

Mesilane

Elas kord üks mesilane,
kes üpris vähe hoolis meest;
ei pidanud ta, üksildane,
suurt lugu õigest lennuteest.

Vaid päeva läbi ringi lendas,
näis nõnda kaunis iga õis,
et muu maailma, iseenda —
kõik ära unustada võis.

Jäid täitmata ta kärjekannud,
kõik teised olid usinad.
«Miks pole tilkagi sa kandnud?»
siis nõudsid seletusi nad.

Ei rääkinud ta ühtki sõna,
kui kaunis paistis iga õis.
Kes oleks uskunud? Ja võla
ta surm vaid lunastada võis.

Aasta, mis ei unune

Revolutsioonimälestusi

1. Mustvees

äärikuus 1917 mobiliseeriti minu aastakäik sõjaväkke. Õppisin Mustvee kõrgema algkooli juures 2-aastastel pedagoogilistel kursustel, seepärast sain kevadeni, s. o. kursuste lõpetamiseni, «ajapikendust». Nõnda elasin Veebruarirevolutsiooni sündmused üle Mustvees.

Mustvees oli tollal ligemale 3000 elanikku, peamiselt venelased. Nende hulgas oli väga palju vanausulisi, kelle esivanemad olid Sise-Venemaalt tagakiusamiste eest sinna põgenenud XVII sajandil. Mingeid tööstusettevõtteid siin ei olnud. Elanikud tegelesid kalapüügiga, sibula- ja sigurikasvatusega. Mustvee mehed olid tuntud osavate müürseppadena, kes käisid ehitamas kogu Eestis ja kaugemalgi maa- ja pae-kivist hooneid — elumaju, kirikuid, viinakööke, aitasid jm. Mustvee mehed olid tuntud ka kõigil Eestimaa turgudel ning laatadel, kus nad kauplesid kala, seapõrsaste ja sibulatega. Palju Mustvee mehi ja naisi töötas Petrogradi vabrikutes ja tehastes. Nagu mujalgi, oli sõda jätnud tunduvad jäljed ka mustveelaste elusse-olusse. Paljud pered leinasid sõjas langenud rindemehi. Kauplustes oli vajalikke tarbeaineid vähe või üldse mitte. Hinnad olid kohutavalt tõusnud. Eriti teravalt andis tunda toiduainete puudus.

Piiteris elavate ja töötavate mustveelaste kaudu, kes tihti omakseid külastasid, saime teada pealinna sellistest uudistest, millest ajalehtedes ei kirjutatud. Jutustati igasuguseid lugusid «isakesest» Rasputinist ja tema suhetest keisrikojaga. Aastavahetusel levisid jutud Rasputini tapmisest, tema laiba uputamisest, selle ülesleidmisest ning Tsarskoje Seloosse keisriperekonna akende alla matmisest. Jaanuaris hakkasid levima teated Piiteris toimunud tööliste streikidest. Ajalehed ilmusid ikka sagedamini valgete laikudega, s. t. tensori kärbetega. Veebruarikuul lõpus jäid ajalehed üldse tulemata. Ja siis saabusid haruldaselt erutavad ning rõõmsad uudised: Petrogradis on revolutsioon võitnud! Tsaar on kukutatud!

Niipea kui teated revolutsioonist Mustveesse jõudsid, tormasime meie, kursuslased, kelle hulgast mäletan aktiivsematena A. Tootsi ja J. Reisenbukk-Roonurme (esimene tapeti okupantide poolt Suure Isamaasõja ajal, teine istus vangilaagris, on praegu Tartus pensionär), kooli saali, kiskusime seinalt maha Nikolai II suure pildi ja viskasime kolikambrisse. Pedagoogiliste kursuste juhataja ja ühtlasi ka kõrgema algkooli inspektor V. Vassilevski, suurvene marurahvuslane ja truualamlik monarhist, jooksis saali, ähvardas ja manitses meid pilti kohale tagasi panema, sest ei olevat veel mingeid ametlikke teateid ning ainult kuulujuttude järgi

pole õigust talitada. Pilt mõistagi jäi, kuhu visatud. Kui paar päeva hiljem Mustveesse eesti ja pealinna lehed ilmusid, milles seisis, et Nikolai on tõesti troonilt kukutatud ning et Mihhailistki keisrit ei saa, nimetas Vassilevski end kohe kadetiks ja püüdis vahekorda meiega heaks teha. See polnud lihtne, kuna tekkis teisigi konflikte, näiteks jumalasõna asjus. Igal hommikul toimus kooli saalis õpilaste ja kursantide hommikupalve, mida luterlastele tavaliselt pidas Mustvee luteri kiriku köster ja kooli usuõpetaja G. Buck. Varem, kui vana Buck haige oli, sundis inspektor mind köstrit asendama. Püüdsin harilikult sellest ebaseeldivast toimingust mööda hiilida, kuna lugesin end ikkagi ateistiks. Mõnikord tuli mul seda korraldust täita lihtsalt olude sunnil. Nüüd aga, vaatamata Vassilevski manitsustele, keeldusin kategooriliselt.

Mustvees algasid rahvakoosolekud. Neid peeti enamasti kohalikus teemajas, kuidagi juhuslikult ja organiseerimata. Teemaja ruum, kus hõljus vänge tubakasuitsupilv, oli rahvast täis. Kõik rääkisid korraga, üks püüdis teisest üle karjuda. Ei suudetud kuidagi koosoleku juhatajatki valida. Hüüti üht nime, kuid see karjuti maha, siis esitati uus kandidaat, kuid tedagi tabas samasugune saatus. Kui lõpuks koosoleku juhataja valiti, algas kärarikas vaidlus selle üle, mida õieti võtta koosoleku päevakorda.

2. Jõhvis

Märtsikuu alguses sõitsin ma Mustveest tagasi oma põlisesse kodukohta Jõhvi. Jõhvi oli tol ajal väike alev, mille avarale, kuid äärmiselt porisele turuplatsile kokku jooksid Narva, Tallinna ja Tartu maantee. Turuplatsi ääres oli kümnekond kahe- ja kolmekorruselist kivimaja; ülejäänud ligemale paarsada hoonet olid enamasti ühekorruselised puust majakesed ja asusid kobaras Narva maantee ääres. Narva maanteele üsna raudtee äärde oli tuletõrjujate selts ehitanud ka oma laheda saali ja kõrge torniga pritsimaja. Jõhvi mõisas, mis asus alevi külje all raudteest lõuna pool, oli õlletehas, kus töötas paarkümmend õlletegijat ja -vedajat. Alevi elanikkonna moodustasid mitut masti käsitöölised, nagu kingsepad, rätsepad, pottsepad, puusepad, tislerid, sepad, lukksepad, sadulsepad, plekksepad, kellaspepad, päevapiltnikud, habemeajajad, voorimehed. Viimaseid oli paarikümne ringis, sest alev asus 3 versta raudteejaamast (praegu Toila jaam) eemal. Jõhvis oli kolm jahuveskit (tuule-, auru- ja vesiveski), villakraasimise ja ketramise töökoda. Alevis oli üle 30 suurema ja väiksema kaupluse, apteek, neli pagariäri. Jõhvis oli kaks kolmeklassilist (6-aastase õppeajaga) ministeeriumikooli — üks poistele, teine tütarlastele —, kus töötas kümnekond õpetajat. Kolmas, «saksa kool», suleti sõja algul. Alevis oli ka haigemaja 5—6 voodikohaga, arst ja halastajaõde.

Suur ja vägev oli alevi kroonu võimuaparaat. Jõhvis oli politseijaoskond ja vangimaja, kus tegutsesid pristav (kreisiülema abiline), urjadnik, kardavoi, pool tosinat stražnikuid ja kaks vangivahti («vangisitutajat»). Peale selle urjadnik igas politseijaoskonnale alluvas vallaski. Alevis oli rahukohus («miravoi»), ülemtalurahvakohus, talurahvaasjade komissar, notar, 4—5 aktsiisiametnikku («viinahärrad»), kes kontrollisid ümberkaudsete mõisate viinavabrikute tegevust ja kaupluste patente. Postkontoris töötasid pool tosinat ametnikku, kirjakandja ja kaks sõjatsensorit.

Kui ma märtsikuus Jõhvi saabusin, olid siin politseinikelt relvad ära

võetud ja moodustatud rahvamiilits, kuhu kuulusid esmajoones alevi majaomanikud. Minu isal, kes voorimeheametit pidas, oli ka väike maja-hütt. Nii pidi temagi miilitsakohuseid täitma. Endises politseijaoskonna kantseleis istus nüüd miilitsaülemana notar K. Väli.

Ajutine Valitsus kuulutas ühe märtsikuu päeva revolutsiooniohvrete matusepäevaks. Piiteris maeti sel päeval Marsi väljakule tsaarivõimu kukutamisel langenute põrmud. Jõhvis tähistati ka seda päeva, kuid omamoodi. Öhtul kogunes alevi ja ümbruskonna rahvas turuplatsile. «Tuntud seltskonnategelased» pidasid kõnesid, pasunakoor mängis «Marseljeesi» ja leinamarssi. Seal tuli keegi mõttele korraldada langedutele ka «hingepalve». Rahvas sammuski kiriku juurde. Et aga selle uksed olid lukus, siirduti kirikumõisa ette. Pasunakoor mängis nii kaua «Marseljeesi», kuni pastor K. Hesse välja ilmus. Ta läks rahvaga kirikusse ja palvetas seal revolutsiooniohvrete eest.

1917. a. kevad oli minule haruldaselt rõõmus ja paljutõotav. Kuigi verine maailmasõda oma hädade ja viletsustega edasi kestis, näisid inimesed siiski mõistvat ning uskuvat, et nüüd peab tulema uus ja parem elu. Raske tsaarivalitsuse ike oli langenud.

Neil suurtel ajaloolistel päevadel ei saanud ega tahtnud ma mingil tingimusel erapooletuks jääda, leige ja ükskõikne olla. Oli tung tegutseda, uue elu rajamisest aktiivselt osa võtta.

Kuidas seda teha, millest tuleks juhinduda, seda aga ei teadnud ei mina ega ka mu lähim sõber Adolf Kesler, kellega koos olin üles kasvanud, koolis käinud ja suvevaheaegadel kooliraha teeninud. Aadu oli andekas noormees. Tema peamiseks huvialaks oli maalikunst, kuigi ta poisikesepõlve luuletusigi Tallinna ajalehtede pühapäevastes lisades oli ära trükitud. Tal õnnestus suure vaevaga pääseda Tallinna V. Pätsi kunstikooli. 1917. a. jaanuaris võeti ta aga sõjaväkke ja saadeti Petrogradi 9. ratsaväe-tagavarapolku. Seal tegi ta Veebruarirevolutsiooni sündmused kaasa.

Kuid ka Aadu ei osanud kohe kindlat teed leida, kuigi ta oli Piiteri tsirkuses «Modern» toimunud miitingutest osa võtnud ja kõnesid kuulanud. Jõhvis aga ei olnud meil tol ajal mitte ühtegi poliitiliselt kirjaoskajat inimest. Ainus mees kogu alevis, kes varem töölisliikumisest osa võtnud ja selle eest isegi pikemat aega vangis istunud, oli endine Piiteri tööline Aleksei Külmallik. Partei liige ta ei olnud, kuid pooldas kindlalt enamlasti.

Mina ja Kesler pidasime end esialgu sotsialistideks. Sõnast «sotsialism» oli meil mingi ähmane ettekujutus juba varem kuuldu-loetu põhjal. Kuid sotsialiste oli tollal mitmesuguseid: sotsiaaldemokraadid, sotsialistid-revolutsionäärid, rahvasotsialistid jt. Eestis nimetas end radikaalsotsialistiks Jüri Vilms, kes «Päevalehes» vihaselt enamlasti söimas.

Petrogradis hakkas ilmuma ajaleht «Novaja Žizn». Selles avaldati Maksim Gorki kirjutusi, kes oli meie lemmikkirjanik. Lugesime «Novaja Žizni» ja «Pravdat», aga eriti agaralt tema jälgedes käivat töölisajalehte «Kiir». Viimase toimetaja öeldi olevat Jaan Anvelt, keda ma mitu aastat tagasi olin näinud ja kuulnud. J. Anveldi juhtimisel ja osavõtul lavastasid Toila näiteringi (hiljem selgus, et see oli ühtlasi ka illegaalne poliitring) liikmed Jõhvis 1909. a. H. Heijermansi kaluridraama «Lootus õnnistusele». Osalised laulsid näidendis esineva meremehelaulu asemel «Julgesti, vennad, nüüd tööle». Pealtvaatajate hulgas viibiv kohalik pristav Blumberg segas vahele ja ähvardas laulu ning kogu näitemängu ettekandmise katkestada. Kuid näitlejad laulsid siiski

laulu lõpuni. Nägin ja kuulsin, kuidas näidendi peaosaline, tollal Peterburi üliõpilane, endine Toila kooliõpetaja J. Anvelt selle kohaliku võimumehe külma rahuga vaikima sundis. Olin siis vaevalt üheteistkümneaastane poisike. Kuid sellest sündmusest jäid mulle mällu «Julgesti, vennad, nüüd tööle» sõnad ja viis ning J. Anveldi mehine kuju.

Aastatel 1912 — 1914, kui J. Anvelt Narvas advokaadina tegutses ja «Kiirt» toimetas, võttis ta kui advokaat oma kliente kord nädalas ka Jõhvis vastu. Seal oli mul võimalus temaga vestelda.

Nii etendas J. Anvelt suurt osa minu ja mu sõbra enamlasteks kujunemisel. Kui «Kiires» avaldati V. I. Lenini Aprilliteesid, siis veendusime, et leidsimegi selle, mida olime otsinud. Saime «Kiire»-meesteks. Hakkasime alevis ja selle ümbruses oma tõekspidamisi propageerima, kuid esialgu ei leidnud meie selgitustöö vastukaja. Meid toetasid küll mõned käsitöölised, nagu pottsepp K. Kiil, varem Tallinnas ja Piiteris töötanud A. Pressmann jt., aga Jõhvi ja selle ümbruse haritlased ning teenistujad (kooliõpetajad, posti- ja raudteeametnikud), kellega me olime varemalt «seltskonnategevust» arendanud — näiteringis, laulu- ja pasunakoorides mänginud ning peoõhtuid korraldanud —, ei pooldanud enamlasti.

Märtsikuu lõpus sõitsin Mustvesse ja lõpetasin seal mõne nädalaga kursused. Mingil ettekäändel mulle aga kutsetunnistust välja ei antud. Vajasin seda, et lasta end määrata või valida vakantsele kooliõpetaja-kohale. Lootsin sel teel sõjaväeteenistusest vabaks saada.

Töötasin Jõhvis mõne aja toitluskomitee volinikuna, s. t. käisin mööda ümberkaudseid mõisaid ja külasid vilja arvele võtmas, mida tollal tehti seoses viljamonopoli sisseseadmiseega.

Teatavasti võttis Tallinna Töölise ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu 1917. a. maikuus vastu otsuse tagandada Ivan Poska Eestimaa kubermangu Ajutise Valitsuse komissari kohalt. See sündmus sai mulle esimeseks poliitiliseks eksamiks. Üle kogu Eestimaa toimusid rahvakoosolekud, kus räägiti Poska ametist tagandamisest. Ka Jõhvi pritsimajas oli koosolek, kus seda küsimust arutati. Alevi kaupmehed, majaomanikud ja ametnikud kaitsesid Poskat ning protesteerisid Tallinna Nõukogu otsuse vastu, mõned nõudsid isegi nõukogu laialiajamist. Külmallik ja Kesler olid tollal vist Petrogradis. Koosolekul neid ei olnud.

Ka mina palusin sõna. Algul ei tahetud sõna anda ettekäändel, et ma pole täisealine (olin siis 18-aastane). Protesteerisin ja seletasin, et kui minuealisi mobiliseeritakse sõjaväkke ning saadetakse rindele sakslaste vastu, siis peab meil õigus olema ka koosolekul sõna võtta. See argument mõjus ja mul lubati esineda.

Kõnelesin, et Poska talitas valesti, kui ta ebademokraatlikul alusel kokkukutsutava Maapäeva valimised välja kuulutas. Eriti rõhutasin seda, et Poska ei tunnista Eestimaa ametiasutuste asjaajamises eesti keelt. Meenutasin ka seda, kuidas endine tsaariaegne mustsadalasest Tallinna politseiülem Tsitserošin pärast Veebruarirevolutsiooni tervitas Poskat tema määramise puhul Eestimaa kubermangu komissariks, nagu sellest «Päevalent» kirjutas. Mulle hüüti vahele ja ähvardati. Vähe oli neid, kes oma repliikidega mind toetasid. Vihased hääled hüüdsid: «Kotti! «Kiire»-mees kotti!»

Püüdsin edasi rääkida, kuid nägin, et kaks meest trügivadki läbi toolidade näitelava poole, käes suur kirju magamiskott. Mis teha? Vastu hakata? Aga neid oli mitu korda rohkem kui minu toetajaid. Ei, ma ei luba neil homme alevis irvitades rääkida, kuidas nad «Kiire»-mehe kotti ajasid. Ja mõni päev hiljem kirjutaksid sellest parastades ka kodanlikud

ajalehed. Ei! Hüüdsin: «Maha Ivan Poska!» ja kadusin näitelava taha ning sealt pritsimajast välja. Kuid saali jäi üliõpilane Aleksander Käbin, keda peeti minu mõttekaaslaseks ja sõbraks. Nad piirasid ta sisse ja ähvardasid kotiga. Sass lõi kartma ja seletas, et tema ei olevat enamlane, vaid hoopis esseer. Küsitagu Petrogradi üliõpilastelt järele. Nad tunnevad teda kui veendunud esseeri. Suure vaevaga rääkis Sass end enamlusest puhtaks ja hiljem saigi temast tööerakondlane ning kauaaegne Jõhvi alevivanem ning hiljem linnapea. Mina aga tundsin siis ja ka hiljem südametunnistuse piina, et ma esimest poliitilist proovikatset läbi ei teinud ning oma nahka hoidsin.

3. Rakveres

Juunis sain siiski suure vaevaga oma kutsetunnistuse kätte. Jõhvi vallavalitsus andis nüüd ametliku paberi, milles öeldi, et selle ettenäitaja omab kooliõpetajakutset, on valitud Jõhvi valla Kahula küla kooliõpetajaks ja seega vaba sõjaväeteenistusest. Sõitsin Rakveresse ja esitasin paberi maakonna sõjaväeülemaale staabikapten Skorbilinile. Viimane ütles, et tema seda ei tunnista, ja teatas mulle, et olen sõjaväeteenistusse vastu võetud.

Mind määrati maakonna sõjaväeülema kantseleisse kirjutaja õpila-seks. Seal töötas tollal 30—40 vanemat ja nooremat kirjutajat ning kirjutaja õpilast. Rakvere maakonna sõjaväevalitsus asus praegusel Tallinna tänaval. Majas, kus nüüd paikneb Rakvere Koduloomuuseum, oli tollal kasarm kantseleikirjutajatele ja konvoikomandole.

Mind pandi tööle akna alla suure laua taha, kus juba enne istus kolm ametnikku. Minu töö seisis selles, et kirjutasin ümber haiguslugusid. Alguses oli sellega peamurdmist: igal arstil oma käekiri, ja raskesti loetavad olid nad kõik. Nägin kurja vaeva, sest mul ei olnud arstiteadusest, haigustest ja nende ladinakeelsetest nimetustest aimugi. Kuid peagi harjusin ära. Asja tegi lihtsamaks ka see, et haigus oli enamasti ikka üks ja sama — skorbuut. Tõsi küll, Venemaa sõjavägi tol ajal eriti nälga ei kannatanud. Kuid toidud, peamiselt liha- ja kalakonservid ning kuivikud, olid vitamiinivaesed. Ainuüksi skorbuutki viis rivist välja palju sõjamehi. Pärast haigust sai soldat mõnekuulise puhkuse. Kui puhkus lõppes, vaadati mees arstliku komisjoni poolt läbi ja saadeti jällegi väeossa. Puhkuselt tulnud soldatite tõttu oli kirjutajate ja konvoikomando meeste toit seda tugevam. Iga päev oli arvel mitusada soldatit, kellest ühed komisjoni, teised pärast komisjoni väeosadesse saatmist ootasid. Meestel olid aga kodused moonakotid kaasas ja keegi kroonutoitu ei võtnudki. Nende arvel võis kirjutajate ja konvoikomando jaoks osta kõige paremaid toiduaineid. Vanemad kirjutajad teenisid altkäemaksudega suuri summasid, mängisid ööd läbi «atškood» ja jõid samagonni.

Hakkasin Rakveres viibides mitmesugustel rahvakoosolekutel käima. Siin oli juba kevadel loodud enamlaste parteiorganisatsioon. Tutvusin selle liikmetega, eeskätt G. Riismanniga, kes oli Petrogradis tehases töötanud ja seal osa võtnud pörandaalusest tegevusest. Ta oli nüüd kohaliku parteiorganisatsiooni asjaajaja ja tema korteris Laada tänaval asus kantselei. Käisin sageli Riismanni juures, sain sealt poliitilist kirjandust — ajakirju ja brošüüre, mis nädala lõpul Jõhvi sõites kaasa viisin ja seal müüsin või levitasin. Riismanni juures kohtusin ka Aseri partei-

organisatsiooni tegelastega — kooliõpetaja Anna Leetsmaniga ja Aseri vabriku töölise Leopold Linderiga. A. Leetsman oli siis Maapäeva liige, algul seal ainus enamlane ja ainus naine.

«Punane Anna», nagu teda naljatades hüüdsime, oli range välimuse ja käitumisega, elava ja kiire kõnega, väga energiline ning teotaheline inimene. Pärit kooliõpetaja perekonnast, suure eruditsiooniga, valdas hästi vene ja saksa keelt. Ta oli aastat kümme minust vanem ja kohtles mind algul pisut üleolevalt, hiljem aga, eriti juba pärast Oktoobrirevolutsiooni, täiesti seltsimehelikult. L. Linderiga puutusin tol ajal vaid paar korda kokku, aga mulle hakkas see sõbralikult naeratav noormees, kes väliselt kuulsat kinotähte Max Linderit meenutas, algusest peale meeldima.

Rakveres asus tol ajal 1. eesti polk. Polgu ohvitserid olid meelestatud marurahvuslikult. Nad püüdsid oma mõju all hoida ka soldateid. Kõiki, kes julgesid enamlastele poolehoidu avaldada, lubati rindele vene polkudesse saata. Rahvakoosolekutel, kuhu ka eesti polgu mehed tulid, ähvardasid nad enamlasi ja Ajutise Valitsuse arvustajaid koguni seina äärde panna. Polgukomandör polkovnik A. Tõnissonil meeldis, ratsapiits käes, mütsinokk sügavale silmile vajutatud, jalutada mööda Rakvere tänavaid ja peatada soldateid, kes teda ei tervitanud või kelle välimuses ta leidis midagi, mille pärast sai märkuse teha.

Laupäeviti lõppes töö kantseleis lõunaks. Sõitsin esimese rongiga Jõhvi (soldatil oli raudteesõit tasuta) ja esmaspäeva hommikul tulim tagasi. Nii oli mul võimalus peaaegu kaks päeva nädalas Jõhvis veeta ja sealsetest rahvakoosolekutest ning muudest nädalalõpu üritustest osa võtta.

Ühe augustikuu pühapäeva varahommikul kohtasin Jõhvi alevi turuplatsil üliõpilasvormis ning «sepikutes» (nii nimetati kollaseid saapaid) keskmist kasvu, tedretähtede ja punaste juustega noormeest. Mind nähes ta peatus ja tervitas sõbralikult: «Tere, koolivend! Sa ei taha mind ära tunda? Olen Daniel Plau. Mäletad, õppisime siinses ministeeriumikoolis ja elasime naabruses?» Tõepoolest, nüüd tundsin ära vallatu punapea, kes kaheksa aastat tagasi Jõhvi ministeeriumikooli V jao lõpetas ja seejärel minu vaatepiirilt kadus.

Surusime sõbralikult teineteise kätt ja alevist mõisa viival puiesteele pikkamisi jalutades meenutasime ühist koolipõlve ning vahepealseid aastaid. Plau jutustas, et pärast Jõhvi kooli lõpetamist oli ta siirdunud Peterburi, lõpetanud seal onu abiga gümnaasiumi ja õppivat nüüd juba kolmandat aastat Tartu ülikoolis arstiteadust.

Kui vestlus kaldus poliitikale, selgus, et mu koolivend kuulub Eesti Rahvuslikku Demokraatlikku Erakonda (endine Eduerakond) ja tema poliitiliseks «paleuseks» on Jaan Tõnisson. Ta kavatsevat Toilasse asutada selle erakonna osakonna. Ka Jõhvis tahtvat ta agiteerimiskoosoleku läbi viia.

«Ma austan väga,» ütles Plau, «oma endist õpetajat Anvelti. Ei kahtle ka põrmugi tema aususes ja otsekoheuses. Kuid need ideed, mida tema propageerib, on eluvõõrad ja meile, eestlastele, täiesti vastuvõtmatud.» Ja pöördus minu poole: «Arvatavasti loed sa peale enamlaste ajalehtede ka teisi ajalehti. Sealt näed, et eesti haritlased on enamlaste vastu. Ka tuntud eesti marksistid, nagu Martna, Rei, Ast, Steinbeck, ja ka sotsiaaldemokraat Vilde on enamlaste vastu. Meie koolivendadest ja sinu kolleegidest on minu teada ainult minu klassivend ja ühekülamees.

Julius Kippar enamlane ja töötavat isegi «Kiire» toimetuses. Ei soovita sul tema jälgedes käia.»

Võtsin kokku kogu oma poliitilise tarkuse, mille olin jõudnud mõne kuu kestel koguda, ja püüdsin koolivenda ümber veenda. Kuid asjata. Lõpuks lahkusime üpris jahedalt.

Mõni kuu hiljem, 1918. aastal, kui me Jamburgis Eesti Töörahva Ülikooli osakonda asutasime, kohtusin temaga uuesti partei Jamburgi maakonnakomitees, kus ma täitsin komitee sekretäri kohuseid. Algul sattusime mõlemad veidi segadusse, kuid peagi saime sellest üle. Plau jutustas, kuidas ta pärast minuga kohtumist oli Jaan Tõnissoni «aadetest» lahti saanud ja Tartus enamlaste parteisse astunud. Siis valitud ta täitevkomitee esimeheks. Nüüd töötavat Petrokommunis Rahvasasjade Rahvakomissariaadis Eesti osakonna juhatajana. Sel korral lahkusime teineteisest soojalt, sõbralikult, võitlusvendadena.

Veelgi hiljem, 1924. aastal, kohtusin D. Plauga Leningradis. Ta õppis sõja-poliitilises akadeemias. D. Plau teenis Punaarmees ligemale kakskümmend aastat. Temast kujunes väljapaistev sõjaasjanduse spetsialist, kelle viimane tööpost oli 13. korpuse komissari ametikoht. 1938. a. langes D. Plau isikukultuse ohvriks. 1956. a. ta rehabiliteeriti.

Kord septembrikuu algul, kui ma G. Riismanni juures A. Leetsmaniga kokku sain, küsis ta: «Seltsimees, millal sa parteisse astud?» Vastasin, et ma pole veel otsustanud. «Miks? Kahtled või?» — «Mitte põrmugi. Olen enda arvates juba mitu kuud käitunud ja tegutsenud kui enamlane. Ja kavatsen ka edaspidi nii talitada,» vastasin. «Siis on tingimata vaja see asi ära korraldada,» ütles A. Leetsman G. Riismannile. Paar-kolm päeva hiljem sain G. Riismannilt kätte oma esimese enamlaste partei liikmekaardi.

Juba alates esimestest tööpäevadest sõjaväeülema kantseleis tekkisid mul ägedad poliitilised vaidlused vanemate kolleegidega. Kogu personal oli meeletatud äärmiselt sõjakalt. Kõik need sulepiinajad, kes olid end sõja ajal siia rahulikku paika poetanud, olid valmis sõdima «võiduka lõpuni». Mina püüdsin, nii kuidas oskasin, paljastada sõja mõttetust ja kaitsta üldise ning kiire rahu tegemise vajadust. Püüdsin enamlaste seisukohti ja vaateid propageerida ka soldatite hulgas, keda sõjaväelitsuse kogunemispunktis iga päev kohtasin. Kantseleimeestest toetas mind Artur Vettik (helilooja Tuudur Vettiku vanem vend). Ta oli enne sõda Moskvast Strogonovi kunstikoolis õppinud ja sealt 1915. a. sõjaväkke mobiliseeritud, paljudest lahingutest osa võtnud, skorbuuti haigestunud, pärast tervenemist kodus Väike-Maarjas puhunud ja siis sõjaväeülema kantseleisse sattunud. Artur Vettik oli lühikest kasvut, väga vaikne ja tagasihoidlik mees. Tema oli kantseleis ainus, kes oli rindel olnud ja teadis, mis sõda tegelikult tähendab. A. Vettik oli ka enamlane, kuid väga sõnaaher ega tükkinud igapäevaga vaidlema. Saime temaga peagi lähedasteks seltsimeesteks, sõpradeks.

Septembrikuu lõpul toodi mulle ühel päeval lauale patsakas pabereid, mis vene soldatile ühest väeosast teise komandeerimisel kaasa anti. Lühidalt öeldes, sõjaväekirjutaja ametiga oli lõpp ja ülemuse käsul pidin ma oma sõjamehekarjääri jätkama Narvas paiknevas 285. jalaväetagavarapolgus ehk «Narva pasatskite polgus», nagu teda rahvasuus nimetati.

Panin dokumendid tasku, jätsin Vettiku ja mõne teise kirjutajaga hüvasti ning lahkusin. Enne Rakverest ärasõitu läksin Riismanni poole ja seal sain ootamatult kokku Leetsmaniga. Jutustasin olukorrast.

Leetsman ütles naljatades, et nüüd sain oma poliitilise meelsuse pärast kannatada. Siis aga arvas ta, et võiksin hoopiski kooliõpetajaks minna. «Siis oleksin väejooksik,» avaldasin kahtlust. «Praegu on Venemaal miljoneid väejooksikuid. Kooliõpetajad on aga sõjaväeteenistusest vabastatud. Seega oleks asi seaduse järgi korras.»

4. Jälle Jõhvis

Jätsin hüvasti ja sõitsin Rakverest Narva. Seal kohtasin raudteejaamas tuttavaid 285. polgu soldateid. Nad kõnelesid, et polgu nimekirjades on mitu tuhat meest, tegelikult aga kohal ainult mõnisada. Needki kavatsevat laiali minna. Mõeldud, tehtud. Pöörasin minagi otsa ringi ja sõitsin Jõhvi. Saingi seal tööle tütarlaste ministeeriumikooli, kus üks õpetaja polnud kohale ilmunud. Alustasin oma koolmeisteritööd vene keele, ajaloo, maateaduse ja matemaatika õpetamisega V ja VI jaos (ministeeriumikoolis nimetati õppeaastat jaoks) 15—17-aastastele tütarlastele.

Juba esimestel päevadel tekkisid arusaamatused. Kui hommikul klassi astusin ja püstitõusnud õpilasi pärast tervitust istuda palusin, hüüti irooniliselt: «Aga hommikupalve!» Nad arvasid, et verinoor õpetaja on selle ära unustanud. Seletasin rahulikult, et mina palvet ei pea, kuna olen ateist. Teatasin, et kes soovib palvetada, tehku seda kodus. See ei meeldinud minu kolleegidele eesotsas koolijuhataja Olga Neilandiga. Vaidlesime väga palju. Ka poliitilistel teemadel.

Minu kaasõpetajad, kelle haridustase oli niisama madal kui minulgi, lugesid endid siiski haritlasteks, «maasoolaks» ja suhtusid umbusaldusega enamlaste parteisse, keda ükski eesti kirjanik või neile varem tuntud intelligentne seltskonnategelane ei toetavat. Raske oli vaielda kooliõpetajate, alevi ja küla haritlastega ning kaitsta oma enamlikke vaateid. Nad püüdsid meid üle trumbata sellega, et tolleaegsed mõjukamad eesti kirjanikud, nagu näiteks Eduard Vilde, Mait Metsanurk, A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas jt., ei olnud enamlaste pooldajad. Ka 1917. a. ilmunud «Siuru» albumis olin ma väga pettunud. Ei leidnud midagi, mis mingil määral oleks kajastanud toimuvaid ajaloolisi sündmusi.

Suurema osa oma energiast kulutasin ma siiski väljaspool kooli. Jõhvis ja selle ümbruse mõisatöölise hulgas ning popsikülades kuulati enamlasti meelsasti ja toetati neid. Vene Asutava Kogu valimistel oktoobris sai Eesti enamlaste nimekiri nr. 2 peaaegu niisama palju häáli kui kõik kodanlikud ja väikekodanlikud erakonnad kokku: 8 saadikust valiti 4 enamlast. See innustas mind ja Keslerit, kellega nüüd jälle koos olime, veel energilisemalt tegutsema.

Minu töö koolis ei kestnud kaua. Õpetaja, keda asendasin, saabus kohale. Sain uue töö — toitlusemissari ameti, mis seisis selles, et käisin Jõhvi ümbruse taludes viljasalvesid mõõtmas. Olin parajasti Vasavere külas, kui kohale jõudsid teated, et Petrogradis olevat midagi suurt sündinud. Tõttasin kohe Jõhvi. Kohtusin Kesleriga. Mees oli äsja Piiterist saabunud. Ohinal jutustas ta Oktoobrirevolutsiooni sündmustest, millest oli ka ise osa võtnud.

Mida teha meil? Rakveres oli võim veel kodanliku Ajutise Valitsuse tegelaste käes. Jõhvis asus pool roodu 4. eesti polgu soldateid, keda ümberkaudsed mõisnikud ja alevi jõukamad kaupmehed olid kutsunud oma «varanduse ja julgeoleku kaitseks». Enamik soldateid olid enamlaste vastased.

5. Tallinnas

Otsustasime sõita Tallinna. Siin läksime raudteejaamast Suur-Karja tänavale Tööliste Majja. Kohtasime keskmist kasvu, punaka habemega noort hallides viltides meest. See oli Rudolf Vakman, keda teadsime tema kirjutuste kaudu «Kiires» ja «Töölises». Jutustasime talle, kes oleme ja kust tuleme, ning küsisime nõu, mida teha.

Vakman sügas kõrvatagust ega osanud esialgu midagi soovitada. Kuid veidi mõelnud, leidis ta: «Te olete ju soldatid. Minge 3. eesti polku. Seal võetakse teid vastu, saate peavarju ja ka toidule. Lähemal päeval algavad Eesti Asutava Kogu instruktorite-agitaatorite kursused sõjaväelastele. Minge kursustele, seal makstakse päevaraha ja saate ehk veidi poliitilisi teadmisi. Teie olete enamlased, kursuste juhtivad tegelased on aga esseerid. Ärge laske endid ära hullutada.»

Nii tegimegi. Läksime polgu staapi, see asus Tartu maanteel. Seal võeti meid arvele ja toidule ning mõne päeva pärast saadetigi kursustele Brookusmägi 14 (nüüdne Olevimägi; praegu asub selles majas EKP Kalinini Rajooni Komitee). Siin pidi meid tutvustatama valimiste määrustiku ja korruga ning kõikide Eesti poliitiliste parteide platvormidega. Kursused pidid olema erapooletud, kuid tegelikult oli kursuste juhtimine ja loengute korraldamine eesti esseeride käes. Kursuste juhataja oli pikk kahvatu näoga lipnik, endine Saaremaa kooliõpetaja esseer Nikolai Riuhkrand.

Pikkade ja igavate loengutega riigiõigusest, omavalitsusest ja ei tea millest kõigest piinas meid õigusteadlane Saabas (või Sabas), lühikese kasvuga täidlane prillidega mees. Pikas, ei kedagi veenvas kõnes ülistas Radikaaldemokraatlikku Parteid üks selle partei liidreid Ado Birk, kõhn näpitsprillides mees. Pikk paks blond mees, kes kõneles võrdlemisi peenikese häälega, oli Jüri Vilms. Tal oli pea mähitud valgesse sidemesse. Ta pidavat seda kandma, nii seletas ise, kui enamlaste vägivalla ohver. Haava olevat ta saanud Maapäeva laialiajamisel paar-kolm nädalat tagasi. Vilms ründas eriti raevukalt enamlasi. Meie, kursandid-enamlased, olime siin tooniandjad ning astusime südilt tema vastu välja. Tarka juttu püüdis kõnelda ka vähemlaste «patriarh», tuse hallipäine Mihkel Martna.

Kursandid süüdistasid Martnat ja ta parteikaaslasi selles, et nad ei hooli töörahva klassihuvidest, vaid jutlustavad rahva huvidest ja tegelikult kaitsevad eesti kodanlust. Martna püüdis meid uskuma panna, et tema olevat kõige vanem eesti marksist ja ühtlasi ka internationalist. Lepitavaks vahetalaks jutustas ta loo oma pagulaspõlvest.

«Kunagi korraldasid poliitilised emigrandid, keda Šveitsis oli väga paljudest maadest ja paljudest rahvustest, seal suure kontsertmiitingu. Lühikeste kõnedega esinesid rahvusvahelise kuulsusega poliitikamehed — sotsialistid. Pärast seda esinesid mitme maa muusikud ja lauljad. Kõiki kõnesid kuulasin ma suure huvia, esinevaid kunstnikke jälgisin vaimustusega. Kui aga lavale ilmus meie viiuldaja Eduard Sõrmus ja mängis lihtsat «Ema südant», hakkasid mul kõigile pingutustele vaatamata silmist pisarad voolama.»

Ka see M. Martna liigutav jutt ei suutnud talle kursantide hulgast poolehoidjaid võita. Vanahärra lahkus Brookusmäelt pahameelega.

Enamlaste partei esindajana pidas pikema kõne Hans Pöogelmann, keda tema kirjatööde, piltide ja karikatuuride järgi teadsin juba lapsepõlvest, kuid keda nägin ja kuulsin nüüd esmakordselt. Pöogelmann oli

nähtavasti väga väsinud. Ta alustas oma kõnet vaikselt, isegi pisut igavavõitu. Olin pettunud, et mees, kes nii sütitavalt kirjutada oskab, kõneleb nii ebahuvitavalt. Kuid peagi sattus Pöögelmann hoogu ja paelus oma vaimuka esinemisega kõiki kuulajaid. Kõne lõpetanud, pälvis ta koosviibijate tormilise aplausi. Pöögelmannile esitati palju küsimusi, kõige rohkem oli neid maa kohta.

Minule isiklikult polnud see küsimus kuigi selge. Mäletan, et kord sain oma sõbralt Keslerilt kõvasti tõelda: «Ise oled enamlaste partei liige, aga kaitsed esseeride mõisamaade tükeldamise programmi.» Pöögelmann aga andis, nagu mulle siis näis, ammendava vastuse. Mõisad on vaja korralikult üle võtta ja nende majandamine mõisatööliste poolt valitud komiteede hooleks jätta. Ta soovitas viimastel mõisamaid mitte tükeldada, vaid suurmajandina edasi pidada, kusjuures individuaalselt harida soovijatele anda maatükid mõisa ääremaadest.

Vestlesime Pöögelmanniga siis veel mõnegi asja üle ja ta soovitas meil tulla Suur-Karja 18, võtta sealt enne Tallinnast ärasõitu kirjandust ning suulisi nõuandeid.

Õhtuti oli meil palju vaba aega. Käisime siis Suur-Karja tänaval Tööliste Majas, nägime-kuulasime seal J. Anvelt, V. Kingisseppa, J. Sihverit ja teisi eesti töörahva juhtivaid tegelasi.

Armastasime mõlemad hullupööra teatrit ja pidasime endid Aaduga suurteks teatritegelasteks. Olime ju Jõhvi, Järve ja Toila pritsimaja lavadel mänginud O. Lutsu «Paunveret» ning «Kapsapääd», Ed. Vilde «Pisuhända», soome kirjaniku K. Halme «Möödunut» ja teisi H. Leokese kirjastusel ilmunud «näitemänge». Aadul oli õnnestunud Petrogradis mõnda head etendust vaadata, mina aga olin näinud vaid «Estonia» ja «Vanemuise» lavastusi, kui need ringreisidel viibisid. Nüüd käisime mitu korda «Estonias». Nägime «Parvepöisse», milles mängisid Paul Pinna, Betty Kuuskmann, Eduard Kurnim. Operetis «Helilooja tütar» laulsid Alfred Sällik ja Lully Virkhaus. Viimane ilmus lavale eesliga ja laulis: «Mu nimi Reesel ja siin mu eesel.» Vaatasime-kuulasime «Dollariprintsessi» ja «Corneville' kellasid» (Aadu nimetas viimast siis «Kornilovi kelladeks»).

Tallinnas viibides otsisin üles oma sugulase, tulevase maalikunstniku Paul Liivaku. Liivakute korteris kohtasin ka Eduard Viiraltit. P. Liivakut ja Ed. Viiraltit tundis hästi Kesler, kes oli nendega õppinud Tallinnas V. Pätsi kunstikoolis. Kesler oli mulle tihti kõnelnud, et Viiralt olevat väga andekas. Aadu tungival soovil näitas Viiralt meile oma töid, mida me vaimustatult vaatasime. Üldiselt jäi mulle sellest tulevast suurmeistrist tol ajal mulje kui väga tagasihoidlikust noormehest.

Peale kõige muu tundsin huvi jõumeeste esinemise vastu. Müüri-lehtedelt lugesime, et Balti jaama lähedal asuvas kinos on käimas maadlused, millest osa võtavad maailma kuulsamad jõumehed «Must Mask» ja «Varjaag». Võistlustest võtsid osa ka eesti jõumehed A. Aberg ja G. Lurich. Lapsepõlves olin neist palju lugenud ja kuulnud. Kuid näinud olin vaid Lurichi kaameleid. Ta oli saanud need Buhhaara emiirilt autasuks ja kinkinud ühele oma sugulasele Väike-Maarjas. See mees tegi nendega äri: vedas kaameleid laadalt laadale ja näitas rahvale tasu eest — 5 kop. maksis vaatamine ja 5 kop. kaameli seljas istumine.

Nüüd aga oli võimalus näha, kuidas Aberg ja Lurich maadlesid. Mõistagi läksime Aaduga seda vaatama. Suure vaevaga saime pääsmed. Kino avar ruum oli inimesi tulvil. Maadlus toimus kinoekraani ette ehitatud kõrgemal põrandal. Aberg maadles väga asjalikult, kuivalt,

käis oma vastasega ümber nagu pottsepp saviga, seljatas selle kiiresti ja lahkus lavalt lühikese kohmaka kummardusega. Lurich aga tegutses laval ekspansiivselt. Ta ärritas vastast, pildus publikule üksikuid kommenteerivaid repliike, millele see mõistagi elavalt reageeris, tegi oma kuulsat silda, ja kui vastane oli ära väsinud, asus Lurich teda murdma. Kui partner oli õlgadele pandud, pöördus ta vaatajate poole küsimusega: «Kas on moas?» (Ta kõneles oma kodukoha Väike-Maarja murrakut.) Mitmesajast kõrist rökkas vastu: «Moas, moas!»

6. Nõukogude võimu rajamas

Detsembrikuu teisel poolel kursused lõppesid. Kursuslastele anti kätte Eesti Asutava Kogu valimiste instruktorite tunnistused ja paarsada rubla päevarahasid. Meile Kesleriga anti lähetuskirjad Jõhvi. Läk-sime Tööliste Majja, võtsime seal kaasa suured pakid kirjandust ja sõit-sime Jõhvi. Sinna jõudes leidsin kodust kutse: ilmuda Virumaa TSN Täitevkomiteesse.

Sõitsin kohe Rakverre.

Neis kohtades Virumaal, kus oli rohkel arvul tööstustöölisi ja tegut-sesid enamlaste parteiorganisatsioonid, nagu Kunda ja Aseri tsemendi-tehastes, läks võim nõukogude kätte kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni. Maakonna keskuskes Rakveres ei olnud suuremaid tööstusettevõtteid ja kohalikul enamlaste parteiorganisatsioonil oli väike mõju. Seetõttu jätkas seal oma tegevust veel Ajutise Valitsuse aegne maakonnaavalitsus eesotsas tööerakondlase M. Juhkamiga. Alles novembrikuu lõpul, kui Rakverre saabusid Kunda ja Aseri punakaartlased, aeti kodanlik maa-konnaavalitsus laiali.

Viru Maakonna Tööliste, Talurahva ja Soldatite Saadikute Nõukogu asus Rohuaia tänaval, endise Rahukogu ruumides. Siit leidsingi täitev-komitee esimehe Aleksander Kippari, keda varem veidi tundsin, sekre-täri ja maakonnakomissari Anna Leetsmani ning administratiivosakonna juhataja ja maakonna Punakaardi organisatori Leopold Linderi. Pikema jututa määrati mind Viru maakonna III jaoskonna (Alutaguse ehk kaas-aegse Jõhvi rajooni) miilitsakomissariks ja Punakaardi organisatoriks. Püüdsin energiliselt vastu vaielda ja seletasin, et olen veel noor ning roheline, et mul puuduvad selleks tööks nii teadmised kui ka kogemused. Mulle öeldi, et vastavad teadmised ja kogemused kõigil puuduvad, sest sotsialistliku korra ehitamise eriteadlasi pole veel ei Venemaal ega ülepea mitte kusagil mujal. A. Kippar ja A. Leetsman lahkusid, jättes mind L. Linderi hooleks, kellelt pidin tööks juhtnööre saama. «Ainsaks juhtnööriks,» ütles Linder, «on igati kaitsta ja kindlustada töörahva võimu Alutagusel. Eelkõige on vaja Jõhvis ja selle ümbruskonna valda-des valida töörahva nõukogud ja nad tööle rakendada, Kerenski-aegsed miilitsamehed asendada nõukogude võimule ustavate miilitsatega ja igas vallas Punakaardi salk organiseerida. Järve ja Voka vallas on see juba tehtud. Vaja on mõisakomiteesid nende töös kõigiti abistada. Tuleb võidelda kuritegevuse, puskariajajate ja spekulantide vastu. Mul pole praegu rohkem aega. Eks sa helista, kui raskusi ja arusaamatusi on. Huvasti!» L. Linder ulatas mulle naeratades käe ning juhtnöörid olidki antud.

Sõitsin Jõhvi, taskus suureformaadiline paber, milles oli öeldud, et selle ettenäitaja on «Rakvere kreisi Jõhvi jaoskonna miilitsakomissar

ja Punase kaardiväe organiseerija», et «kõik asutused ja kodanikud on kohustatud selle ettenäitajale tema ametikohuste täitmisel abiks olema».

Järgmisel päeval võtsingi Kerenski-aegselt miilitsaülemalt üle kümnekond saksa karabiini ühes mõnekümne padruniga, kantselei asjaajamise, ühe kirjatoimetaja, kolm sõjainvaliidist militsionääri ja arestimaja, kus oli kaks vahialust. Üks kong oli täis konfiskeeritud samagonniparaate. Teises kongis oli umbes 50 — 60 pitseeritud puskari-pudelit — samagonniajajatelt ja selle müüjatelt tsaariaegse politsei ning Ajutise Valitsuse miilitsa poolt konfiskeeritud puskariproovid.

Peab ütlema, et minu ajal kasvas see kollektsioon tublisti. Samagonniajamine oli väga tulutoov ja seotud vähese riskiga. Miilits või punakaartlased tabasid puskariajaja, konfiskeerisid aparaadi ja «märju-kese» ning koostasid protokollid. Süüdistusmaterjalid saadeti rahvakohtusse, asitõendid jäid kohtuni miilitsasse. Rahvakohut aga alles hakati looma ja seetõttu ei jõutudki puskariajajaid karistada.

Meenutan paari juhtumit oma miilitsatööst. Juba teisel või kolmandal päeval telefoneeris Erra valla vanemmilitsionäär, et seal olevat eesti polgu soldat ära tapetud.

«Kas tapjad on areteeritud?» küsisin ma.

«Ei ole,» vastati.

«Kas kedagi kahtlustate?» pärisin edasi.

«Ei tea kedagi kahtlustada,» sain vastuseks. «Millal teie kohale sõidate?» küsis miilitsamees.

Sellest järeldasin, et pean kohale sõitma. Leppisime kokku, millal Püssi raudteejaamas homme kohtume. Pärast seda küsisin endalt, mida mina kui miilitsakomissar seal homme tegema pean. Kust alustada? Nõu küsida aga ei olnud kellelki.

Ja siis meenus, et kantselei asjaajamise üleandmisel näitas mu eelkäija mingisugust instruksioonibrošüüri. Otsisin selle lauasahtlist üles ja nägin, et see oli tsaariaegne juhend politseipristavitele. Lugesin sealt, et mõrva puhul peab politseipristav koos kohtu-uuriija ja maakonnaarstiga koostama ülevaatusakti surnukeha välimuse, haava jm. kohta. Kohtu-uuriija asus aga Narvas. Helistasin sinna, kuid ei saanud mingit vastust. Siis helistasin Rakverre, et arsti kätte saada, kuid samuti tagajärjeta. Tuli üksinda sõita. Lugesin veel kord brošüüri läbi, pistsin selle portfelli, läksin raudteejaama ja sõitsin Püssi. Raudteejaamas ma aga ei näinud säärase välimusega meest, nagu mulle telefoni teel oli kirjeldatud.

Ootasin. Möödus umbes tund aega. Siis ilmus jaama platvormile karakullmütsiga ja «linnunahkses» (nii nimetati tol ajal oravanahast kasukat) mees. Ta oli üleni märg, haises samagonnist ja palus vabandust, et hilines. Ta olevat teel läinud sisse ühte tallu, kus oli korstnast suitsu tõusnud. Arvanud, et seal aetakse samagonni. See osutunudki tõeks. Laual olnud suur anum valmis vedelikuga. Kuid enne, kui ta seda nuusutada jõudnud, olevat perenaine anuma talle kaela kalkanud. Hoidsin vaevaga naeru tagasi.

Läksime surnut otsima. Leidsime selle paar versta raudteejaamast ühe rehe või heinaküüni seinä äärest. Tegin ülevaatusakti ja koostasin akti, millele kahekesi alla kirjutasime. Käskisin miilitsamehel tapja otsimist jätkata ja laiba maha matta.

Jõhvi arestimajas istusid kaks vahialust. Üks neist oli samagonniajaja, kelle kohta koostasin protokollid. Vabastasin ta kuni kohtuni. Teine vahialune oli minu eakaaslane, endise Jõhvi kiriku kellalööja kuues või

seitsmes poeg Voldemar Kembo. Teda olid areteerinud eesti polgu soldatid. Kembot süüdistati varguses. Mingisuguseid kindlamaid süütõendeid aga ei olnud. Kuulasin ta üle ja tahtsin ka vabastada. Kuid eesti polgu soldatid protesteerisid, nõudes Kembo saatmist Rakvere maakonna vangimajasse ning tema süüasja üleandmist sealsele kohtu-uurijale. Tuli järele anda. Kogusin kokku materjalid Kembo kohta ja kirjutasin saatekirja valmis. Öhtul tuli eesti polgu soldat, Viljandi mulk, kantseleisse, et võtta paberid Kembo kohta ja ta öise rongiga Rakverre toimetada. Kantselei asjaajaja Marta Eljas palus saatjat seni oodata, kuni ümbrik kinni pitseeritakse. Soldat aga sõnas: «Mis sellest pitseerida. Küllap paberid tuuakse hommikul niisama tagasi, kui seda tehti hiljuti Paaveli poisi puhul.» Mul võttis südame alt külmaks. Mõni aeg enne minu Jõhvi tulekut olid eesti polgu soldatid «põgenemise katsel» raudteejaama lähedal lepavõsastikus ühe Albert Paaveli nimelise noormehe maha lasknud. Ja nüüd tahetakse sama teha Kemboga. Ei, seda ei tohi sündida! Mul ei ole meeles, millise ettekäände ma välkkiirelt välja mõtlesin, et Kembot mitte soldatile üle anda. Samal ööl saatsin Kembo kahe miilitsamehe saatel Rakverre. Kartsin, et kui Kembo Jõhvi jätan, siis soldatid ta ikka tapavad.

V. Kembo sõdis 1919/20. aastal 2. Viljandi Punase Kütipolgu ridades. Tema hilisem saatust on mulle teadmata.

Jõhvi alevi ja ta ümbruse töörahas — mõisatöölised ja külakehvikud — toetas enamikus nõukogude võimu. Kaupmehed, mõisnikud ja jõukad kohaomanikud olid aga meie ägedateks vastasteks.

Mäletan, et ainult mõned üksikud Jõhvi ümbruse rahvakooliõpetajad olid tol ajal enamlaste partei liikmed või selle aktiivsed poolehoidjad, nagu näiteks V. Simm Valastest (tapeti sakslaste poolt okupatsiooni ajal Tallinnas 1918. a.), V. Prei (langes 1919. a. Punaarmee komandörina), R. Siitas Järvelt (oli Kodusõjas Punaarmee komandör, hiljem õpetaja Leningradi oblastis), K. Pajupuu Vokast (töötas õpetajana Nõukogude Liidus).

Peagi viisime läbi tööraha saadikute nõukogu valimised, kuhu pääsesid kaks enamlaste partei liiget: A. Kesler, kes oli Petrogradis parteisse astunud, ja mina. Nõukogu ülejäänud liikmed olid meie partei poolehoidjad. Nõukogu esimesel koosolekul valisime esimeheks Kesleri ja ühtlasi leppisime kokku, et kõik täitevkomitee dokumendid väljastatakse esimees Kesleri ja minu kui sekretäri allkirjaga.

Jõhvi ümbruse mõisnikud olid juba 1917. aasta suvel ja sügisel Tallinna või mujale põgenenud. Mõisavalitsejad aga ei julgenud nõukogude võimu kohalike organite loomisele avalikult vastu seista. Enamikus mõisates valiti mõisatöölise komiteed, kes mõisate ülevõtmisega ise toime tulid. Mõne mõisa ülevõtmist tulid abistama Tallinnast selleks otstarbeks instrueeritud punakaartlased. Mäetaguse, Pagari ja Kiikla mõis võeti üle kohalesõitnud punakaartlaste kaasabil. Püssi mõisas olid kontrrevolutsionärid tapnud punakaartlased M. Aitsami, J. Kalmuse ja R. Imbergi. See oli Virumaal ainus nõukogudevastane terroriakt.

Jõhvi alevi elanike toitulustamine oli kohaliku tööraha nõukogu üheks peamiseks päevamureks. Ümberkaudsete valdade tööraha nõukogude ja mõisakomiteede abil läks korda seda küsimust kui mitte täiesti lahendada, siis vähemalt suurel määral leevendada.

Toiduainete väljavedu Eestist oli eraisikutel üle lubatud normi keelatud. Piiteris valitses tollal terav toiduainete puudus. Hinnad olid väga kõrgeks tõusnud. Seda olukorda kasutasid igasugused sahkerdajad, kes

keelule vaatamata Eestist toiduaineid üles ostsid ja igal viisil Petrogradi püüdsid toimetada. Spekulantide tabamiseks tuli Jõhvi jaamas raudteerongse kinni pidada. Toiduained konfiskeerisime. Jaanuaris läks korda metsateel kinni püüda ja konfiskeerida terve spekulantide killavoor — 10—12 rege lihaga.

Suuri raskusi oli mõnikord hangeldajate isiku kindlakstegemisega. Tavaliselt olid nad varustatud fiktiivsete dokumentidega, mitmesuguste tegelike ja olematute asutuste ning organisatsioonide poolt väljaantud paberitega. Kuid peale spekulantide söitsid Eestisse ka paljud Piiteri töölised ja teenistujad ning ostsid siin endile toiduaineid või vahetasid neid oma isiklike asjade vastu. Töölisel ei olnud tihti mingisuguseid komandeerimisdokumente ette näidata, spekulandid aga olid soldatimundris ja dokumentide järgi endised rindemehed.

Hangeldajate kinnipidamisest ja nende poolt üle normi veetavate toiduainete konfiskeerimisest võtsid peale miilitsatöötajate ja punakaartlaste osa ka Jõhvis asuvad eesti polgu soldatid. Siin tuli ilmsiks nende meeste poliitiline hoiak. Petrogradi tööliselt, kellel juhtus olema mõni nael liha või võid üle kehtiva määra, olid nad valmis seda otsekohe konfiskeerima. Kuid eesti soost spekulanti, kes näitas ette ilmselt fiktiivse dokumendi, mis tõendas, et ta on mingisuguse kahtlase asutuse volinik või haavatud soldat, olid nad valmis kogu toidukoormaga läbi laskma. Sel põhjusel tekkis meie vahel alatasa kokkupõrkeid. Püüdsin neile asja selgitada ja neid veenda, kuid sellest ei tulnud midagi välja.

Kui jaanuarikuus Tallinnas ja mujal hakati organiseerima uut sõjaväge, tegi Jõhvi Täitevkomitee eesti polgu soldatitele ettepaneku demobiliseeruda. Kuid nad keeldusid kategooriliselt laiali minemast. Soldatid segasid vahele nõukogude võimu korraldustesse, levitasid igasuguseid kuulujutte ja olid meile otse ristiks kaelas. Neid oleks pidanud relvastatud jõuga desarmeerima ja laiali ajama. Selline jõud, kes seda oleks teinud, meil aga puudus.

Jõhvi alevis läks korda organiseerida väike Punakaardi salk. Ka Kohtla-Järvel, Vokas ja mõnes teises vallas olid relvastatud Punakaardi salgad. Neid kokku oli aga liiga vähe selleks, et maailmasõjast osavõtnud vanu soldateid, kellest paljud olid allohvitserid ja Georgi risti kavalierid, desarmeerida ning neid jõuga alistuma sundida. Ja nii me siis tegutsesimegi, alatasa selja taha vaadates, kas sealt ehk ootamatult hoopigi ei tule.

Tollal saadi vähe juhtnööre, kuidas üht või teist küsimust lahendada, kuidas ühel või teisel juhul talitada. Enamik praktilisi küsimusi tuli otsustada enamlaste vaistuga, lähtudes parteipoliitika üldistest seisukohtadest.

Kogu meie pulbitsevate tegevusele, lähematele kavatsustele ja tulevikuplaanidele tegi järsu lõpu peaaegu ootamatult alanud saksa okupatsioon.

7. Okupantide pealetung

Ärevad teated sellest, et Saksa väejuhatuse olevat 1917. aasta detsembris sõlmitud vaherahu katkestanud ja et sakslased on uuesti alustanud sõjategevust, jõudsid pärast 20. veebruari ka Jõhvi. Kuid keegi meist ei tahtnud uskuda, et regulaarväed on alustanud juba pealetungi.

24. veebruari varahommikul teatas mulle Virumaa Täitevkomitee esimees A. Kippar Rakverest telefoni teel, et eile, s. o. 23. veebruaril,

olnud Keila lähedal Tallinna punakaartlaste ja läänest pealetungivate saksa vägede vahel lahing, mis lõppenud meie kaotusega. Ta teatas, et Tallinnas kehtib veel nõukogude võim, kuid on karta igasuguseid vaenulikke provokatsioone ja võib-olla isegi otseseid väljaastumisi. Vaja on kõigeiks valmis olla. Jõhvis ja valdades tuleb mobiliseerida Punakaart ja nõukogude aktiiv.

Meie Kesleriga otsustasime kohe alevi nõukogu koosoleku kokku kut-suda. Telefonijaama panin punakaartlaste kõnede kontrollijaks. Helista-sime ümberkaudsetesse valdadesse, informeerisime vallanõukogusid Tallinna sündmustest ja soovitasime neil vastupanuks valmis olla. Ale-vis oli tol momendil peale kohaliku nõukogu liikmete veel kümnekond punakaartlast, kes olid relvastatud saksa karabiinidega. Alevisse panime valvesse kolmemehelise patrulli. Öhtupoolikul toimus nõukogu koosolek, kus arutasime tekkinud olukorda ja otsustasime, mida ette võtta.

Istusime koos hilisõhtuni. Öösel püüdsin veel kord saada sidet Rak-verega, kuid see ei läinud korda. Hommiku eel läksin koju, et veidi puhata. Paari tunni pärast äratas mind keegi. Silmi avades nägin voodi ees teravate pruunide silmadega, väikeste mustade vurrudega alla kesk-mist kasvu sinelis mees, peas suur papaaha. Vööll rippus tal puust kabuur-riis mauser ja seljas oli karabiin. See oli Jaan Tõnisson — vana enam-lane, Narva miilitsakomissar ja Punakaardi ülem. Ta saabus Narvast meid abistama, et pealetungivatele sakslastele ja eesti valgetele vastu-panu osutada. Temaga koos tuli ligi sajameheline Punakaardi salk kahe kuulipildujaga. Informeerisin Tõnissoni olukorrast. Leppisime temaga sealsamas kokku, et Jõhvis asuvatelt eesti polgu soldatitelt tuleb kiires korras relvad ära võtta ja nad ise laiali saata.

Narvast tulnud punakaartlaste salga majutasime pritsimajja ning korraldasime neile seal toitlustamise. Hobupostijaam, kus asus ka tele-foonikeskjaam (praegu on seal ETKVL-i kauplus), sai nüüd meie Puna-kaardi staabi asukohaks. Tõnisson tugevdas oma salga meestega meie Punakaardi patrulli. Peale selle laskis ta pritsimaja torni üles seada kuulipildujad ja Tallinna ning Tartu maanteele välja panna valvepos-tid. Teinud vajalikud korraldused oma abile R. Kiidemanile, läksin J. Tõnissoniga Narva maanteele R. Obrami majja, kus asusid eesti polgu soldatid.

Ma tegin nende komandöri kohustetäitjale, endisele veltveeblile (ohvitsere Jõhvis enam ei olnud), ettepaneku kõik soldatid ühte ruumi kokku kutsuda. J. Tõnisson esitas soldatitele nõudmise, et nad otsekohe püssid ning padrunid ära annaksid ja ise koju läheksid. Tõusis kära ja meid ähvardati maha lasta. Üks endine vanem allohvitser, Georgi risti kavalier, kisendas hüsteeriliselt: «Ma olin selle püssiga kolm aastat kae-vikus ja ma ei anna seda mitte kellelegi!» Tõnisson vastas selle peale väga rahulikult: «Meil pole aega pikaks vaidluseks. Tehke, kuidas soo-vite! Meid on kaks korda rohkem kui teid, meil on kaks kuulipildujat. Vaadake, nende torud on suunatud majale, kus me praegu oleme. Panen ette hiljemalt tunni pärast kõik püssid ja padrunid pritsimajjasse tuua. Vastasel korral võtame nad teilt ära väevõimuga, ja siis juba mitte ainult püssid, vaid ka mõne mehe vabaduse.»

Jälle tõusis kära. Meie aga kordasime uuesti oma ultimaatumit ja lahkusime. Ei möödunudki tundi, kui salk soldateid, igaühel kolm-neli püssi rihmaga õlal ja padrunitaskud vööll, pritsimaja poole astus, seal oma püssid-padrunid einelauaruumi maha pani ja kiiresti lahkus.

Kui paar tundi hiljem Järve valla punakaartlased Jõhvi saabusid, et siit püsse saada, selgus, et kõik püssid olid ära rikutud — löökraud maha taotud. Ruttasime majja, kus soldatid olid asunud, kuid siit ei leidnud me enam kedagi. Nad olid kõik kiires korras «demobiliseerunud».

Otsustasime ka Jõhvi kodanlastelt relvad ära korjata. Saatsime nõukogu liikmed ühes punakaartlastega nende juurde, kellel teadsime relvi olevat. Ise läksin apteegi ja rohukaupluse omaniku A. Beekmanni juurde, kellel peale revolvri oli veel kolmeraudne jahipüss. Revolver ja padrunid anti mulle üle rahulikult, kuid «Zauerit» ja padrunitaskut üle andes lausub see paks mees pisarsilmil: «Teate, jäägril on oma püssist niisama raske lahkuda kui armastatud abikaasast.» Lubasin «jäägrile», et kui ärevad ajad mööduvad, saab ta oma püssi tagasi.

Jõhvist läbi liikusid päeval ja öösel Tartu ja Tallinna poolt tulevad jala-, ratsa-, suurtüki-, tehnika- ja teised vana Vene armee väeosad. Nad peatusid turuplatsil, et hobuseid sööta, puhata ja keha kinnitada. Püüdsime miitinguid organiseerida. Agiteerisime taganevaid sõjaväelasi vastupanu osutama. Seletasime neile, et vastasel korral võivad sakslased ka Piiterit ning Moskvat ähvardada ja kogu Venemaa vallutada.

Kuid meie vaev ei kandnud vilja. Seda põgenevat sõjaväemassi ei suutnud mingi jõud peatada, sest kojuigatsus oli suur. Paar väeosa nõustusid siiski vastupanu avaldama. Ühele neist näitasime kätte positsiooni Tallinna maanteel. Teine väeosa pidi positsiooni sisse võtma Tartu maanteel. Kuid sõdimishimu jätkus neil ainult mõneks tunniks. Videviku tulekul jätkasid mõlemad väeosad oma teekonda itta.

Üks taganeva väeosa komandör müütab ohvitserisadulaga ratsahobust. Otsin selle 25 rubla eest. Ratsu oli mulle neil päevil suureks abiks alevi ja raudteejaama vahelistel sõitudel.

26. veebruaril jõudsid Rakverest Jõhvi Viru Maakonna Nõukogu Täitevkomitee ühes Kunda ja Aseri nõukogude aktiivi ja punakaartlastega ning ka Rakveres paiknenud 49. korpuse staabi ja väeosade riismed. 22. veebruaril Tartust Petrogradi evakueerunud punakaartlastest ja Putilovi tehase töolistest Petrogradis formeeritud Tartu-Putilovi väesalk saabus 27. veebruaril kahurite ja kuulipildujatega relvastatult Jõhvi jaama. Siin oli taganenud punakaartlasi ja nõukogude tegelasi ka Viljandimaalt eesotsas Jaan Sihveriga, samuti ka Järvamaalt ja teistest maakondadest.

Jõhvi raudteejaama hoones toimus nõupidamine, millest võtsid osa kõik siia kogunenud väeosade ning nõukogude esindajad. Otsustati Jõhvi alevit kui strateegilise tähtsusega maanteesõlme kaitsta nii kaua, kuni jõuab kohale abivägi pealetungiva vaenlase tagasilöömiseks. Kuulipildujaga relvastatud paarikümmemeheline valvetõke pandi välja Sompa jaama. Tallinna ja Tartu maanteel võtsid punakaartlased positsioonid sisse.

Ööl vastu 27. veebruari ründasid sakslased Sompa pooljaama. Meie väesalk avas saksa sõjaväerongile ägeda püssi- ja kuulipildujatule. Sakslased tõmbasid rongi tagasi ja saatsid välja ahelikud, mis liikusid kummalgi pool raudteed. Ründavad saksa väed olid arvuliselt mitu korda suuremad Punakaardi väesalgast, kes võitles selles ebavõrdses lahingus mehiselt ja vapralt, viimse padruniti, kuni sakslased ta ümber piirasid. Mõned mehed said surma. Kahel Narva punakaartlasel läks korda piiramisrõngast välja pääseda ja Jõhvi kurb teade tuua. Kaks-

teist punakaartlast Putilovi tehasesst ja Narvast langesid sakslaste kätte vangi. Järgmisel päeval saime teada, et sakslased on vangid rongiga Rakverre viinud ja seal raudteejaama paplite otsa üles poonud.

Jõhvi jaamast saadeti sakslastele vastu soomusrong Tartu-Putilovi ja Narva Punakaardi salgaga, kes suurtüki- ja kuulipildujatulega saksa väed Sompast välja löid ja neid Kohtla jaamani taganema sundisid.

Kuid järgmise päeva varahommikul ründasid ülekaalukad saksa väeüksused uuesti meie positsioone. Olime sunnitud Sompa jaama maha jätma.

8. Taganemine

1. märtsi hommikul algas vastastikune tulevahetus meie Punakaardi salkade ja saksa regulaarvägede vahel. Saksa kahurid seisid platvormvagunitel Sompa männiku vahel raudteel (pool versta Sompa pooljaamast Jõhvi pool). Meie kahurid asusid Jõhvi mõisa ja alevi vahelise puiestee taga raudteel.

Koos A. Kesleriga ratsutasime Jõhvi—Sompma maanteele, et sealt paremini näha vastase jõude ja nende asetust. Oli selge päikesepaisteline ilm. Sakslaste patareid tulistasid ägedasti meie ahelikke. Nende mürsud lõhkesid ja tõstsid lund ning jäätunud mullakamakaid üles. Meie poolt lastud mürskude lõhkemise jälgi polnud näha. Ei tea, mis selle põhjuseks oli, kas viletsad mürsud või meie oskamatud suurtükiväelased, igatahes ei tekitanud meie kahurituli pealetungivatele sakslastele kuigi suurt kahju. Sakslaste tuli sundis aga meie punakaartlaste aheliku alevisse tagasi tõmbuma.

Õhtupoolikul hakkasime kiiresti valmis seadma nelja tugevat kahehoburege kergete kahurite ja mürskude väljavedamiseks. Lumi oli väga sügav ja kahureid oli ratastel raske vedada. Selle ülesandega olingi hobupostijaama õuel ametis, kui kohale kappas A. Kesler ja hüüdis: «Sakslaste ahelikud lähenevad Sompma poolt!» Hüppasin sadulasse ning ratsutasime kiiresti Tartu maanteele. Tõepoolest, meist vähem kui kilomeetri kaugusel liikus mõlemal pool raudteed mööda lumega kaetud välju saksa soldatite ahelik sinihallides sinelites, sama karva kiiivid peas. Punakaartlased tulistasid sakslasi, kuid meie tuli ei olnud nii tugev ja tabav, et oleks suutnud vastaste edasiliikumist takistada.

Meie omad hakkasid kiiresti taganema. Kui me postijaama juurde tagasi ratsutasime, lendasid sinna kuulid juba Tallinna maantee poolt, mida mööda saksa väesalk oli alevisse tunginud. Ei jäänud muud üle kui kiiresti taanduda.

Alevi keskusest verst maad Narva poole asus miilitsakomissariaadi ja Punakaardi kantselei. Hüppasin hobuse seljast maha ja söötsin majja. Uks oli lahti, sees kedagi ei olnud. Mis teha dokumentidega? Kaasa võtta? Pole mõtet. Ära põletada? Pole aega. Otsustasin kõik maha jätta. Salajasi dokumente tol ajal kantseleis ei olnud. Ainult punakaartlaste nimekirjad tõmbasin kaante vahelt ja pistsin tasku.

Kirjutuslualul lebas Jõhvi apteekrilt äravõetud kolmeraudne «Zauer» koos padrunitaskuga. Riputaks õige selle toreda püssi ühes padrunitaskuga sadula külge! käis korraks mõte peast läbi. Siis aga meenus mulle kurvanäoline püssiperemees. Et mitte anda põhjust jutuks, nagu oleksime kelleltki midagi röövinud, lõin käega, ruttasin kantseleist välja, hüppasin sadulasse ning kihutasin Narva suunas.

Saksa ahelik oli juba alevist läbi jõudnud ja tulistas üksikuid tagane-

vaid punakaartlasi. Jõudsin Keslerile järele. Tema kõrval sammus jalamees, püss seljas. See oli Jõhvi mõisakomitee liige ja Jõhvi Vallanõukogu Täitevkomitee esimees Alfred Pressmann. Liikusime algul maanteel. Kuulid aga vihisesid meist mööda üha lähemalt ja lähemalt. Sellepärast tuli kõrgelt maanteelt kõrvale minna ja tee äärt mööda Jõhvi raudteejaama jõuda.

Jaamas pidasime veel paar tundi vastu, püüdes kahuri-, kuulipildujaning püssitulega tagasi tõrjuda alevi poolt jaamale lähenevaid sakslasi. Vastastikune tulistamine muutus aina ägedamaks. Saksa mürsud lõhkesid Jõhvi jaama lähedal metsas, üks aga purustas jaamas pumbamaja.

Meie staap otsustas taganeda Vaivarasse, et seal uuesti lahingupositsioonid sisse võtta kaevikute, mis aastail 1915—1916 Petrogradi kaitseks Soome lahest Peipsi järveni olid ehitatud. Hobused rongile paigutanud, hüppasime ise ešloni viimasesse vagunisse.

Et sakslaste edasiliikumist veidigi pidurdada, õhkisime paari püroksüülinilaenguga Jõhvi ja Oru jaama vahel raudteesilla.

Vaivara jaamas meie ešlonid peatusid. Oli juba hämarik. Käisime ühe vaguni juurest teise juurde, et keelitada punakaartlasi kaitsekraavidesse asuma. Mehed väljusid vaguneist, kuid mitte kõik. Algas miiting. Soldatid polnud nõus võitlema. Toodi ettekäändeks, et kaevikud on lund täis, labidaid ei ole, väljas on pime. Ei aidanud hurjutamised ega üleskutsed, mida julge, energiline ja külmavereline Anna Leetsman eriti agaralt meestele hüüdis. Miiting lõppes sellega, et mehed pugesisid vagunitesse tagasi ja sõit läks Narva poole.

Kõikjal Narva jaama teedel seisid rongid, mis olid täis soldateid, madruseid, punakaartlasi. Meie ešlon saabus viimasena läänest. Niipea kui rong peatus, piirasid meid ümber madrused, kes Kroonlinnast ja Petrogradist rahvakomissar P. Döbenko juhatusel olid Narva saabunud, et siit sakslastele vastu minna. Meremehed külvavad meid küsimustega üle: Millised väeosad peale tungivad? Kuhu te nad maha jätsite? Jutustasime madrustele, mida teadsime. Nad olid üpris sõjakalt meelestatud ja lubasid sakslased vähemalt Rakverre tagasi paisata.

L. Linderi, A. Kesleri ja minu viisid madrused P. Döbenko staabi vagunisse. Jutustasime siin veel kord olukorrast. Otsustati kohe välja saata luuresalk, kuhu kuulusid neli madrust kuulipildujaga ja meie kolmekesi. Asusime vedurile ja sõitsime vaikselt ning tuledeta läbi Soldina, Korfi, Vaivara ja Oru jaama.

Ettevaatlikult lähenesime sillale, mille olime taganemisel purustanud. Nägime seal liikuvaid tulesid ja askeldavaid inimkogusid. Jäime neist umbes pool versta eemale peatuma. Ja siis avasid madrused kuulipildujast, meie aga püssidest tule. Kogud kadusid sillalt. Madrused käskisid vedurijuhil tagasi sõita. Hommiku eel jõudsimme uuesti Narva.

2. märtsil peeti Narva kinoteatris «Skating-Ring» Virumaa (peamiselt Kunda ja Aseri tehaste) ning teiste maakondade Narva taandunud punakaartlaste koosolek. Otsustati moodustada Rakvere partisanisalk, kelle komandöriks valiti Kunda tehase tööline, Punakaardi ülem, endine allohvitser Mihkel Lõbu. Rakvere partisanisalgale tehti ülesandeks võtta sisse kaitsepositsioon Narva—Tallinna maanteel.

Enne meid oli 2. märtsi hommikul Tallinna maanteed mööda välja läinud Narvas paiknenud Tšernigovi husaaripolgu allüksus, kes sakslaste kuulipildujatule alla oli sattunud ja kaotusi kandes Narva taganenud. Rakvere väesalk asus paar-kolm versta Narvast eemal Tallinna maanteel positsioonile.

2. märtsil kestsid Vaivara ja Korfi jaama vahel päev läbi ägedad lahingud pealetungivate sakslastega. Sakslased olid jõudnud silla ära parandada. Hommikul sõitsid nende rongid juba Vaivarasse. Narvast läksid neile vastu Balti laevastiku madrused ning Petrogradi ja Narva Punakaardi salgad. Kogu päev kestis äge lahing Vaivara mägede all. Öhtuks olid meie väeosad suurte kaotuste tõttu sunnitud taganema.

3. märtsi hommikul käisid lahingud juba Narva lähistel. Siin võitlesid visalt nii Petrogradi ja Narva punakaartlased kui ka Balti mere laevastiku madrused. Mehiselt kaitses oma positsioone ka Rakvere partisanisalk. Mina oma ratsul pidasin sidet Narva raekojas asuva staabi ja Rakvere partisanisalga vahel.

Lõuna paiku ilmus Tallinna poolt maanteele saksa jalgratturite salk. Meie mehed lasksid nad poole versta kaugusele sõita ja avasid siis nende pihta püssitule. Mõned jalgratturid said surma, mõned haavata, ülejäänud aga haarasid oma rattad ja kadusid põõsastesse. Surnud ja haavatud sakslastelt saime dokumente. Toimetasin need otsekohe Narva staapi. Maanteel vedeles ka kümnekond sakslaste poolt mahajäetud jalgratast, mis mehed sõjasaagina kaasa viisid.

Päike oli juba loojumas, kui ma Rakvere salga juurest tulles ratsu Narva raekoja trepivõre külge sidusin. Tormasin raekotta, kus asusid Narva Nõukogu Täitevkomitee ja staap. Siin valitses segadus. Inimesed askeldasid ja käratsesid. Juhuslikult kohtasin J. Tõnissoni, kes tulist kurja vandudes seletas, et olevat otsustatud Narvast taganeda ja et P. Döbenko olevat madrustega juba lahkunud.

Jooksin raekojust välja, et kiiresti hobuse selga hüpata ja kõigest sellest Rakvere väesalgale teatada, aga võta näpust! Ratsut polnud enam kusagil näha. Keegi oli vahepeal juhust kasutanud ja minu hobusega minema läinud. Hakkasin Tallinna maanteed mööda jalgsi astuma. Ootamatult tuli ühest põiktänavast nähtavale sõiduvõimees.

Istusin peale ja käskisin teda Tallinna maanteed mööda edasi kihutada. Õnneks polnudki see sõit kuigi pikk. Linna piiril kohtasin Rakvere salga mehi, kellele taganemisest oli juba teatatud. Mehed läksid raudteejaama, et seal oma vagunid üles otsida.

Võtsin saani oma endise koolivenna, agronoom August Jalaka, kes ühes teiste Rakvere partisanisalga meestega, püss seljas, mulle vastu tuli. Võimees viis meid üle puusilla kilomeetrit 3—4 Narvast Jamburgi poole, siis aga keeldus kategooriliselt edasi sõitmast. Andsime talle paar «kerenskit» ja hakkasime jalgsi Jamburgi poole astuma.

Maanteel voogas rahvamurd. Läksid sõjaväelased — soldatid, madrused, punakaartlased. Liikuisid töölisel, mehed, naised, lapsed. Küll jalgsi, küll ratsa või regedel, osa isegi vankritel.

Öösel jõudsimme Dubrovkasse ja lootsime mõnes taluhoones ööbida, et hommikul jälle teekonda jätkata, kuid kõik majad olid juba rahvast täis. Vaatamata väsimusele ja tühjale kõhule tuli edasi sammuda.

Varahommikul jõudsimme Jamburgi. Raudteejaamas oli igasugust rahvast. Kõigil jaamateedel seisis rongid. Käisime ühe ešeloni juurest teise juurde, et leida oma väesalka. Lõpuks leidsimegi Rakvere Punakaardi ešeloni. Rakvere salga varahoidja Tõnis Kilvits (Aseri tööline) andis mulle ja Jalakale paar karpit konserve ning kuivikuid, mida söime suure isuga. Puhkama heita polnud aega. Kustutanud pisut nälga, läksime uuesti jaamaesisele, kus tunglesid madrused, soldatid, punakaartlased.

Jaama lähedal raudtee ääres seisis kobaras suur salk madruseid. Neile lähenedes silmasin P. Döbenkot. Hobuse seljas istudes andis ta

madrustele mingisuguseid korraldusi. Kohtusin ka A. Leetsmani, L. Linderi ja A. Kesleriga. Keegi neist ei teadnud öelda, mida tegema peab ja milline on üldse olukord. Arvati, et sakslased Narvast edasi ei tungi. Samas tuli aga teade, et Narva ja Jamburgi vahel Dubrovka lähedal olevat meie punakaartlastel olnud sakslastega tulevahetus.

Õhtu eel hakkasid P. Dõbenko madruste ešelonid Petrogradi poole liikuma. See tekitas mahajääjate hulgas paanikat. Mõned mehed viskasid püssid ja kraamikotid selga ning hakkasid jalgsi Petrogradi poole sammuma. Teised aga nõudsid, et nende ešelonid kiiremini liikuma hakkaksid. Narva punakaartlaste veduri juurde kogunes suur salk mehi, kes käratsedes nõudsid, et vedurijuht ešloni viivitamatult Petrogradi viiks. Vedurijuht püüdis käratsejatele midagi selgeks teha, need aga ähvardasid teda mahalaskmisega.

Nüüd hüppas A. Kesler vedurile, tõmbas revolvri välja ja sundis oma tugeva häälega käratsejad vaikima. «Saage ometi aru, mehed, veduril ei ole vett. Vaja on vedur lahti haakida, pumbamaja juurde viia, vett võtta ja siis on võimalik edasi sõita.» Meeste meeled rahunesid. Vedur haagiti lahti ja saadeti vett võtma.

Peagi jõudis kätte õhtu. Olin surmani väsinud ja otsisin vaid vagunit, mille nurka võiksin pikali heita. Korraga kõmatas kusagil lähedal suur plahvatus. Algas segadus. Keegi hüüdis: «Sakslased on Jamburgis!» Jooksin jaama, et selgusele jõuda, milles asi seisab. Jaama ooteruum oli tühi. Puhvetilaual olid heeringapasteedi-võileivad sinnapaika jäetud. Kõik olid kuhugi pagenud. Kuid siiski... Ooteruumi nurgas põrandal istusid rahulikult neli hiinlast ja jõid teed. Pöördusin nende poole, nad vastasid mulle aga omas keeles, millest ma sõnagi aru ei saanud.

Astusin platvormile, kus nägin Johannes Mahmastali, üht Narva Punakaardi organisaatorit. Ta oli tulist viha täis ja kirus neid põikpäid, kes olid Luuga silla õhku lasknud, ilma et oleksid eelnevalt hoiatanud Jamburgi raudteejaamas olevaid väeosasid ja põgenikke.

«Tähendab, mitte sakslased, vaid meie ise lasksime silla õhku,» imestasin mina.

«Selle käsu andis Dõbenko, et sakslastele teed ära lõigata. Narva sil-lad jäid ju terveks,» lausus Mahmastal ja ruttas minema. Ka mina tõt-tasin nüüd tagasi ešelonide juurde. Ühes reisivagunis leidsin vaba koha. Pikema kaalutluseta ronisin üles, panin jope pea alla ja jäin kohe magama, kuna ma viimase nädala kestel olin ööpäevas ainult mõne tunni tukastada saanud.

Hommikul leidsin, et olin sattunud ühte kupeesse Narva Täitevkomitee sekretäri A. Seidelbergiga. Siin olid veel A. Kesler, sõjaväearst Brükman, velsker V. Timosko (hiljem filosoof) ja mõned teised tuttavad seltsimehed.

Rong seisis Voiskovitsa jaamas. Seal oli ka meie Rakvere partisaani-salga ešelon. Mehed teadsid rääkida, et sakslased pole Narvast edasi tulnudki. Aga meie taganesime Gatšina alla. Missugune häbi! Peagi sai teatavaks, et meie ešelonid on saanud korralduse tagasi minna. Kolm punakaartlast koos ühe telegrafistiga pandi dresiinile. Nad sõitsid järg-misse jaama, kust telegrafist teatas, et sakslasi teel näha ei olnud. Nüüd algas meie tagasilikumine. Õhtul jõudsime Jamburgi.

Siin selgus olukord juba täielikult: Brest-Litovskis kirjutatud 3. märtsil kell 5 pärast lõunat alla rahulepingule, mille kohaselt Nõu-kogude Venemaa ja Saksamaa vaheline piir pidi nüüd olema Narva ja

Jamburgi linna vahel. Eesti jäi rahulepingu põhjal saksa okupatsiooni alla! See oli meile rängaks kaotuseks.

Teisel hommikul peeti Jamburgi raudteejaama lähedal suur koosolek, millest võtsid osa Eestist taganenud Virumaa ja teiste maakondade nõukogude töötajad ning punakaartlased. Koosolekul kõnelesid A. Leetsman, L. Linder ja teised. Ägedalt arutati meie taganemise põhjusi ja seda, mida teha tuleb.

Pikema kõnega esines Jaan Sihver. Ta jutustas neist põhjustest, mis sundisid nõukogude võimu Eestist taganema, ja näitas, missuguseks oleks kujunenud olukord siis, kui Brest-Litovskis oleks toimitud nii, nagu seda algusest peale nõudis V. I. Lenin. Eesti poleks siis okupantide tallermaaks saanud. J. Sihver seletas koosolijatele, miks Nõukogude Vene valitsus siiski oli sunnitud Brest-Litovski rahulepingule alla kirjutama. Ta rõhutas, et Saksamaal ei jää revolutsioon tulemata, et see on paratamatu ja läheneb. Sellepärast ei tohi keegi meist pead norgu lasta ega käsi rüpes hoida, vaid igaüks peab ennast kodumaa vabastamiseks ette valmistama.

Kõnet lõpetades ütles J. Sihver, et töörahva võimu kõige tähtsamaks ülesandeks käesoleval momendil on oma relvastatud jõudude loomine ja et meie, eesti töörahva pojad, peame selle kõige tähtsama ülesande täitmisest aktiivselt osa võtma. Igaüks, kes suudab sõjariista kanda, peab astuma Punaarmeele. Kõlasid kiiduavaldused.

Hakkasime looma regulaarset Punaarmeed.

Kirjutus tervikuna avaldatakse lähemal ajal ilmuvas mälestuskogumikus «Koidikul».

* *
*

Õhtu õue juhtis võigud,
väsinult väratil lõõtsutas:
«Viimaks sai ometi õhtule
pika päeva pingutustest...»
Võttis ohjad hõbedased,
sadulad savipunased,
kuljused kumedalt kaikuvad.
Viis kõik päeva tagatuppa
videviku valitseda.
Võigud viis talli tagaje
kuldseid kaeru krõhvitsema.
Võigud sõid kuu kaerapõllul
tähtede teri terasest.
Hüppasid üle siis hangedest,
pärnadest päratu pikkadest,
kaugesse kaarde kadusid.

Õhtu kutsub neid tagasi.
Selleks see kajagi kõliseb:
«Suksu, suk-su, ptruu!»

* *
*

Kioskist küsin:
«Vabandage, ehk
on teil müüa veel
eilne ajaleht?»
Ajalehe saan,
kuid kes mulle kostaks,
kust võiks eilset päeva
tagasi veel osta?

Johannes Semperilt on palju saadud

ajoonilinnas, eemal kultuurikeskusest Tallinnast või Tartust, tutvus koolinoor nimeka kirjamehega reeglipäraselt ikka tema loomingu kaudu. Eriti just noil sõjajärgseil neljakümnendail aastail, kui meie maal veel televisiooni ei olnud ja liikluski oli märksa raskem. Nüüd muidugi on teised lood. Nüüd võib koolijuts kirjamehega tutvust teha ka siis, kui tal veel selgustki pole, mida see mees öieti kirjutanud on. Tollel varasemal ajal olid omad eelisedki: inimene on tema töö; tahad tunda inimest, õpi tundma tema tööd; kirjaniku puhul on see kätke- tud ta raamatutesse.

Johannes Semperiga tutvusime meie, Viljandi II Keskkooli õpilased, aga just nii, et enne oli looming ja pärast tuli autor. Kooliraamatukogu oli tookord rikas väärtteostest — sõjatules hukkus küll koolimaja, raamatukogu aga suudeti õigeaegselt evakueerida.

Olime tollal juba selles eas, kus tekkis huvi nendegi raamatute vastu, mis polnud röövliromaanid, kriminaal- ega seiklusraamatud, ja mis üldsegi polnud juturaamatud. Tekkis huvi luule vastu, hakkas meeltes ja mõtetes vastu kajatama poeedi poolt värssidesse kätketud elamuspilt, hakkas aimatavaks saama mõnigi kirjanduse põhitõdedest. Ja kui nüüd taas lugeda Johannes Semperi luuleraamatuid, on enamasti iga luuletus lähedane, tuttav ja toob enesega kaasa nonde esmase lugemise aegade rõõmsat elevust, erksate, kulumata meelte värskust.

See on nii nüüd. Aga tookord muutus maailm avaramaks, rikkamaks, inimene hakkas tähendama midagi muud ja enamat kui mina ise — ei muidugi mitte ainult ühe kirjaniku teostega tutvumise tulemusena. Aga Semperi looming kuulus kindlalt selle hulka, mis haris, kasvatas, avardas silmaringi. Hea kirjanduse lugemine purustas samuti mõnegi pettekujutluse, mõnegi iidolite-süsteemi, asendas egotsentrilise ilma- kujutluse millegi õigema ja tegelikkusele vastavamaga. Neid ego- tsentrilise kuningaks-olemise uhkuse säravaid tiibu kärpsid muidugi kõige rohkem populaarteaduslikud raamatud. See aga oli ühtaegu nii hea kui halb. Sest «ego-kuninga» troonilt-lükkamine võib heita verisulis inimese meeleheite ja pessimismi kuristikku. Milleks üldse elada, kui inimene olla ei tähendagi midagi suuremat, kõrgemat, jumal-olemist. Kas elul on siis mõtet või eesmärkigi?

On hea, terve ja tugeva luule suur tähendus, et ta õpetab lihtsate inimlike tundmuste väärtust, jagab teistelegi inimene-olemise rõõme, rõõme väikestest asjadest. Troonilt oligi võib-olla selleks vaja langeda,

et saada inimeseks. Inimene-olemise rõõmud aga ongi need, mida on täis Semperi luuleraamatud — need varasemadki ja varem kättesaadud.

On peaaegu võimatu kindlaks määrata, kuipalju on andnud esmane lugemine, kuipalju täiendanud hilisem, et mõista tema luuletaja- ja kirjanikunatuuri. Igatahes juba algul võis tekkida tähelepanek, et see luule erineb paljudest oma selguse, lõpetatuse poolest: mõte, tundmus-kujund on otsekui kristalliseerunud, omandanud läbipaistvuse; see on otsekui lihvitud kristall, mis murrab valgust rangelt kindlates suundades ja nurkade all, milles ei ole liigset, tuhmi või segavat.

Selgus, tasakaal, rahulikkus — need olid ka esmakordse vahetu kohutumise üldmuljed. Ühel neljakümne kas seitsmenda või kaheksanda aasta talvel tuli kooli teade, et Tallinnast on sõitnud kohale kirjanik Semper ja õhtul esineb parteikomitee loengutesaalis. Eks me, ärksamad kirjandusringlased, siis sinna läksimegi. Aastate takka on üldjoontes meele, et juttu oli kirjanduse teedest meie ühiskonnas, samuti et Johannes Semper rääkis asjalikult, ilma säravate efektideta, ilma kõnemehe-oraatori väljendusmaneerideta, rahulikult, tasakaalukalt.

Alles aastate jooksul tuli teadmine, et rahugi on mitmesugust: enesesse kapseldunud, ennast välise maailmaga ainult kõige hädavajalikumalt siduda laskev rahu, ja teine — maailma tundmaõppinu ja mõtestanu, ühiskonna liikumisest ja tormidest osavõtnu rahu. See viimane on väärtuslikum — ta ei tugine pettekujutlusele, et inimene saab ennast ühiskonnast eraldada. See on kirjanik Semperile omane rahulikkus.

Agas aeg, jah, aeg pole kunagi olnud rahulik, kollisioonideta, konfliktideta, vastuoludeta — veel vähem oli ta seda tollal, sõja järel. Sest üks läinud mööda aasta-paar, ja me lugesime lehtedest vapustavaid asju — kahjuritest, kodanlikest natsionalistidest, vaenulikest elementidest, kelle hulka oli arvatud mõnigi tuttav nimi. Selguse olukordadesse tõi aeg — taas ümberhinnangud ja väärhinnangute tagasivõtmine. Kui ei oleks olnud noid viiekümnendate alguse sündmusi, küllap oleks Johannes Sempergi suutnud rohkem anda. Ja ikkagi väärrib märkimist, et need polnud käed-rüpes-istumise aastad, tühja pilguga lakkevaatamise aastad. Sest viiekümne viiendasse — tasakaalutusest tasakaalu otsimise ja taastamahakkamise aastasse — ei tulnud Semper ju tühjade kätega: vahepeal oli küpsenud ning valmis saanud uus romaan. «Punased nelgid» — mitte vähem poliitiline, mitte vähem sotsiaalne kui varasemad teosed, esmaajoones romaan «Kivi kivi peale» ja sõja-aastate võitluslaulud.

Mis viga on soodsates olukordades midagi teha, luua. Raskustega võideldes, raskuste kiuste töötada ja midagi hinnatavat korda saata nõuab muidugi rahulikku tasakaalu, tugevat keskendumisvõimet, mehisust. Küllap selles ongi tasakaaluka, kaine, asjaliku natuuri olulisemaid väärtusi ühiskondlikus aspektis. Küllap siin ongi midagi, mida eeskujuks võtta.

Muidugi on see jutt n.-ö. saamise aspektist, sellest aspektist, mida Semperilt kui kirjanikult ja isiksuselt on eeskujuks võetud, on saadud. Agas paraku nii see ongi, et enne kui anda, tuleb saada, ja saadu omakorda assimileerida, et taas kellelgi midagi saada oleks.

Johannes Semperilt on palju saadud — eeskuju, silmaringi avardumist, vaimse kultuuri mustmullakihte. On saadud ja saadakse veelgi.

Kümnevõistleja kunstialadel

n inimesi, kes oma erialal on erakordselt tugevad spetsialistid. See pole aga alati takistanud mõnda neist olemast naaberlade suhtes võrdlemisi «värvipimedad».

Johannes Semper on kõikidel kunstialadel omamoodi kümnevõistleja, kellel naaberkunstide tundmine on eriti kõrge. Jätame kõrvale kirjanduse oma kõikides mõeldavates žanrides. Ei teaks nimetada ühtki kunstiliiki, olgu see muusika, kujutav kunst, teater või arhitektuur, kus J. Semper ei oskaks oma seisukohta võtta ja seda ka kaitsta. Egas asjata olnud ta meie esimesi kultuuriministreid.

Kui tänapäeval oleks vanade kreeklaste kombel ka kirjanikul-filosoofil oma «kogudus», siis oleks J. Semperil kindlasti oma «kunstiklubi», omad «jüngrid» kõikidelt kunstialadelt. Kujutlen hulka harmooniliselt arenenud kunstnikke, kes oskavad avaralt läheneda ka naaberladele ja sealt võtta mõndagi, millega rikastada oma eriala.

Õppetöö vahetundidel oleks see meister võimeline igat õpilast edasi arendama veel erihuvide kohaselt — olgu see siis males, bridžis, kas või kalastamiskunstis. Ta õpetaks rõõmu tundma elust, noorusest, loodusest ja kõikidest tema küpsetest viljadest.

Tahaks lugeda selle meistri arvukaid kõiteid teedest, mille kaudu ta tänaseni on jõudnud — tema otsinguist, rõõmsatest leidudest. Ootaksin nagu vastuseid tuhandetele küsimustele à la «Meie sõbrad, meie tuttavad».

Saatuse lahkkel loal on allakirjutanul olnud J. Semperiga rohkeid kokkupuuteid. Ja mitme aasta jooksul, õige mitmes liinis. Oleme sõjapäevil koos olnud tagalas — rongides, hotellides, komisjonides, malelahinguis, ja lahendust otsimas laulule «Jää kestma, Kalevite kange rahvas». Kõikjal on J. Semper osutunud mõnusaks kaaslaseks. Ta ei võta enda alla palju ruumi ja tal pole «teravaid küünarnukke». Oskab suurepäraselt mõista, läbi näha, kui vaja, ka «ära kuulata», vaikselt naerda — ka vaikida.

Aga ka vaikimine on tema juures kõnelemine.

Jäägu temaga alatiseks kiusatus noor olla.

Head tervist uute köidete kirjutamiseks.

A. Bach

Koreograafiakooli õpilane (Monotüüpia) 1961

Johannes Semperiga meenutamas

issejuhatuseks.

Mu uudistavad silmad jäävad takjatena igale poole kinni, sest ma pole siin juba mõnda aega käinud. Aga nagu alati on sohvalaual kõrged uudiskirjanduse virnad.

Avastan endiste maalide asemel kaks teist — Adamson-Ericu vaikelu ja maastiku, värvipeened ja vaimsed. Siin on üldse kõik vaimne, välja arvatud läbitilkunud lagi, ja seda juba jälle, pärast nii korduvaid remonte. Aga Semper ei lase end sellest üldse enam häirida, suhtub sesse täieliku muretuse ja käegaloomisega.

Kui me talle aastavahetusel õnne ja muud tarvilikku soovisime, vastas ta: «Teie soov uueks aastaks meil uut katust saada tegi palju rõõmu, aga see ei lähe täide...»

Täna on Semper voodis. Kõrge palavik oli ta kallal mitu päeva tublisti hungveipingitanud ja Semper meenutab, et:

«Südamas oli täielik kaos.»

Ta räägib oma isiklikest asjadest alati niimoodi — kerge lõbususe ja üleolekuga.

«Kas nüüd pole enam häda midagi?»

«Mitte midagi!» hüüab ta rõõmsasti. «Olen kole rahutu ja tahtsin juba täna üles tõusta.»

«Aga ei lasta?»

«Ei lasta jah.»

«Täna esitasid kirjanikud teid Ülemnõukogu saadikukandidaadiks.»

«Jah, ma tean. Mulle helistati.»

«Kuidas te sellele vaatate, et teid uuesti valiti?»

Semper ütleb, et see on suur au.

Ta oli varemalt Tudulinna, Avinurme, Lohusuu ja selle kandi rahvasaadik. Normaliseeris Tudulinna ja Kohtla-Järve vahelist bussiliiklust, lahendas arstiabi ja elektrifitseerimise küsimusi, nõudles maanteelõikude parandamist ja töölisasulate kultuuritingimuste parandamist ning lahendas sea- ja lambapidamise konflikti nõnda, et inimestel ikka omast käest liha patta panna ja sukavarrastele tööd oleks.

Semper ning sea- ja lambapidamise konflikt... Meenutagem, et Semperit on peetud ka esteediks ja et ta oli kaunite kunstide minister!

«Aga kuidas teile rahvasaadiku ülesanded meeldisid?»

«Hästi,» kinnitab Semper. «Mulle meeldis.»

Sissejuhatusele tuleb siinkohal punkt panna, sest meie jutuaajamine läheb tagasi kolmekümnendate aastate atmosfääri ja probleemidesse.

Tol ajal oli Semper «Loomingu» toimetaja, korrektor ja jooksupois ühes isikus. Ja tema kontoriks oli enamasti «Werner» kohvik, kus toimus kaastöö hankimine ja laekumine, heakskiitmine ja autorile tagastamine.

«Ei mingit toimetamise ametlikkust ega aruandmist! Alles trükist ilmumise järel võidi teose pärast kohtulikule vastutusele võtta ja trahvi määrata.»

Semper täpsustab:

«Autorit trahviti, mitte toimetajat!»

«On teil näiteid tuua?»

Semper toob näited. Ikka: 40 päeva aresti või 200 krooni rahatrahvi, 2 kuud vanglat või 1000 krooni! . . .

Temas kõneleb toimetaja, minus autor, mulle ei meeldi autori trahvimine mitte sugugi. Olen hoopis teise kohtlemisega harjunud — toimetaja sekeldagu ja seletagu sinu pärast. Sina aga võid halvemal juhul oma käsikirja tagasi saada ja asuda uue jõuga uusi kirjutama. Aga jumal hoidku ka toimetajat, sest kes siis tema töö ära teeb?

Ma mõistan järsku, kui raske on esitada Semperile küsimusi sellest ajajärgust, mis on pingeline ja keeruline. Oleks hoopis lihtsam Semperit kujutada, ja võib-olla tunduks see mõnelegi suurvaimulikumana, kui ta oleks olnud seelikukütt ning minu käes oleks praegu patakas kirju tema althõlma-naistele. Aga niisugust allikat mul pole, mu käsutuses on hoopis mõningad Semperi kirjad sõber Barbarusele, kus ta kurdab oma kirjanduse- ja toimetajamuresid. Et tal on tegemist igapäevaste ultimaatumite, nõuandluste, ettekirjutuste ja soovidega «Loomingu» sisu ja laadi kohta. Ta peab vajalikuks veel mõne teise ajakirja loomist, «kus võiks ja peaks veidi valla laskma oma opositsiooni-tujud, mida nii palju on vahepeal kaane alla kogund . . . Kordan veel, «Looming» ripub praegu niidi otsas, üks vääratus ja hagijad nurga tagant on jaol . . .»

Ma tahan kuulda otse Semperi enda suust, mispärast «Looming» ripus niidi otsas? Mis oli kaane alla kogunenud? Ja rääkigu hagijatest ka, palun. Oleks huvitav teada, kuidas kolmekümnendate aastate demo- ja autokraatia mõõgad ristusid.

»Oh, paljud üksikasjad on mul juba meelest ära läinud ja mulle endalegi uudiseks,» ütleb Semper. Need on, jah, nii ammusündinud asjad, mida me meenutame . . .

«Kirjandust ohustas labase maitse ja kroonuvaimu pealetung, mis nõudis ainuüksi positiivsete eluavalduste käsitlemist ja klassisõja ülistamist. Negatiivse kujutamist kirjanduses tõlgitseti kui tahet riiki õõnestada või siis võeti seda kui antipaatiavaldust võimule,» ütleb Semper.

Tema seisukoht oli juba siis täiesti selge — et rahvusluse suurim hädaohut peitub ta tasapügamises ja et kroonukirjanduse hulgas võib harva leida püsiva väärtusega teoseid. Ta leidis, et see kirjandus, mis pole valmistatud otse nõude peale, saab kujuneda rahulikult ja küpsemalt.

«Te taotlesite vaimset partisanlust,» ütlen, kasutades Semperi enda sõnu 1935. aasta «Üliõpilaslehest». «Mismoodi sellele vaadati kõrgemal pool?»

«1937. aastal näiteks kutsuti mind telefonogrammiga haridusminister Jaaksoni jutule. See oli ägedaloomuline sõjaväelane, noomis mind ja lubas «Loomingu» kinni panna või siis abirahast ilma jätta, kui ajakiri peaks ka edaspidi valitsust kritiseerima.»

Semper muhatab.

«Nähtavasti alarmeris siseminister Eenpalu, kes oli võimeline «Loomingut» lugema, selles Jaaksonit.»

«Mis neid siis vihastas?»

«Annisti ülevaade «Loomingus» soome kirjanduse uudistest, kus ta refereeris muu hulgas ka «Suomalainen Suomi» sõjakat artiklit «Eesti-Ingeri hädahüüd» ning avaldas oma kriitilist suhtumist ingerlaste ümberrahvustamise küsimusse.»

«Ja aasta varem olite te Kanni juurde välja kutsutud?»

Jaaksoni eelkäija, haridusminister Kann polnud sõjaväelane, kes käsib lõuad pidada ja edasi teenida. Tema oli kristlik demokraat.

«Tema juures käisin ma Barbaruse Nõukogude Liidu reisikirja pärast. Kann ei laskunud küll detailidesse, aga talle ei meeldinud reisikirja tendents.»

Semper räägib kõigest sest lõbususega nagu möödunud asjadest ikka. Kui ta oma mälu ei usalda, aitab teda väike märkmik.

«Aga vahel kutsuti kohvile ja kasutati veenmist,» ütleb ta.

«Või isegi?»

«Jah. Kord, kui kirjanikud olid Toompeale kutsutud kirjandusauhindu vastu võtma, pakkus siseminister Eenpalu kohvi. Ta pidas kauakestva lauakõne ja rääkis vabadusest, isikust ja mõistusest. Ta ütles, et kõige suurem õnn olevat dogma, usku kritiseeriv mõistus aga õnnetus.»

Kui seda ajajärku nüüd tagantjärele vaadata, näeme, et rahulolematud olid kõik. Võimuga oldi rahulolematud ja võim oli rahulolematu rahulolematuse pärast.

Juba 1935. aastal ütles propagandatalituse juhataja Oidermaa Tartu raadiostuudio kaudu, et kirjanduses ilmneb laostavaid sugemeid, rahulolematuse-meeleolu, umbusku autoriteedi ja põlgust pieteedi vastu. Ta kartis väga, et niisugune kirjandus mõjub rahva hingeelule, ja valitsuse kohus on eesti rahvast kaitsta tema vaimset tervist ähvardavate ohtude eest.

Küll on ikka kardetud ja hoolt kantud selle käputäie rahva vaimse tervise pärast! Eenpalu näiteks kartis, et materialism hävitab vaimu, ja pidas soovitavaks tungi idealismi poole. Sealjuures nõudis ta, et rahva geenius kandjad (s. o. ta ise, riigivanem ja sõjavägede ülemjuhataja) rippugu iga koolimaja seinalt!

Vahepeal ilmub Aurora Semper uksele ja küsib oma veetleval moel, kas me kohvi ei taha. Tahame, aga pärastpoole. Me oleme ikka alles siseminister Eenpalu kohvi man . . .

«Kirjarahvas tegi riigiisadele palju muret,» ütlen.

«Muidugi. Haridusminister Jaakson oli kogu aeg valvel. Ta hoiatas isegi ette, et Eesti Kirjanduse Seltsil ei tuleks mõttesse välja anda Heine elulugu ja Stendhali teost «Punane ja must.»»

«Ma ei mõista.»

«Arvan, et Jaakson polnud Heine luulet lugenud, seda aga, mida Heine loominguga Saksamaal tehti, teadis ta väga hästi.»

«Aga «Punane ja must?»»

«Pealkiri ei meeldinud. Arvatavasti selle esimene sõna . . .»

Oma kirjades Barbarusele kirjutab Semper kolmest päevast, mille kestel ta oli läbi elanud otsekui kõige suurema gaasirünnaku, kus tuli pähe tõmmata torbik, et taluda truualamluse mürki, «kuna vahepeal oli kroonu oma tsensuurlikku tendentsi näidanud, ning kus sa sellega, et väiksemad vennad seda kohe järele ei ahviks!».

Jutt on tema käimisest raamatukogudele sunduslike raamatute nimekirja koostava komisjoni koosolekul, kuhu oli kõrgemalt poolt ümber-

otsustamiseks tagasi antud 11 teost. Need olid Barbaruse «Tulipunkt», Tammsaare, Kärneri, Talviku teosed.

Valitute hulka jäid peamiselt vambolad ja tasujad. Semper oli soovitanud omalt poolt sellesse nimestikku võtta ka veel teose «Inimesed ja ta söödikud», et bukett täielik oleks. Aga see ei läinud läbi.

«Mäletate, et kurtsite Barbarusele hagijate üle? Kas selle all tuleb mõelda «rahvuskirjanikke», «ronieestlasi» ja «tööeestlasi?»»

«Jah, just. Rahvuskirjanikkude Liit koosnes suurte pretensioonidega diletantidest, «ronieestlaste» all tuleb mõelda neid kirjanikke, kes kroonuametisse tüürisid, et selle hõlmas isiklikke kasusid taga ajada ja «Loomingule» survet avaldada, intriige õhutada ja kaebusi sepitseda. Ning «tööeestlaste» all neid, kes oma sulega teenisid «rahvusterviku» kindlustamist.»

1936. aasta kirjas sõbrale kurdab Semper:

«... õhku on vähe, umbne on, kitsas vaimset ja otse füüsiliselt, ses meie suletud «ülesehitavas» maailmas... Olen vist harjunud vabamate hingamisvõimalustega, väljavaadetega, perspektiividega. Tahaks olla sõltumatu kõigist mollidest ja rokkadest, tahaks ennast kasvõi korraks välja kisendada.»

Jah, võib arvata, et «Loomingut» polnud kerge toimetada, ja eriti veel, kui lugeda neid tema kirjaridu: «Vaatevabadust austama pidades olen sageli sunnitud olnud sisse panema artikleid ja muudki, mis risti vastupidised on minu enda omadega olnud. Jah, sel on ju teatud sallivus, õilis andeksand oma vastastele, kes sind söövad ja närivad, kuid lõppude lõpuks just see paratamatu kompromiss on mul kogu selle 5—6 aasta pikkuse toimetamise juures olnud kõige suuremaks moraalseks enesevägistamiseks.»

«Aga «Loomingul» oli ometi ka tugi — tema sõbrad?»

«Jah. «Loominguga» olid Tuglas, Suits, Alle, Barbarus ja mitmed veel.»

«Teie avaldasite «Loomingus» ankeete?»

«Te mõtlete «Meie kultuurpoliitilisest välisorientatsioonist» 1934. aastal ning «Positiivsusest ja negatiivsusest kirjanduses» 1937. aastal?»

«Jah. Tuleb neid võtta kui vaimse rahulolematuse avaldusvormi?»

«Kindlasti. Esimese puhul tahtsin ma kirjandusest välja tõrjuda saksa orientatsiooni ja midagi muud vastu anda, ergutada teisigi mõtlema ja otsima väljendust, mis vastaks meie rahva oludele ja tema vaimsele struktuurile. Soovisin, et prantsuse, vene ja inglise kultuuri tundmaõppimine aitaks meid teadlikuks saada sellest, et ka eesti kultuur peab olema sõltumatu ja ühe kultuuri mõjust vaba.»

Püüdsin «Loomingu» veergudel võimalikult laiemalt informatsiooni pakkuda laiast maailmast, fašismivastasest võitlusest ja mõtete liikumisest loominguvabaduse ümber. Toimetusel käis tosin ajakirja Saksa-, Prantsus-, Inglismaalt, Austriast, Šveitsist ja mujalt. Peale selle võis kasutada ka neid informatsiooniallikaid, mida pakkus ülikooli raamatukogu.

Teated Saksamaa kohta tegid murelikuks. Hitlerism oli helgeid päid tasalülitanud. Kirjanik ja kirjastaja, PEN-klubi laekur Elster teatas ootamatult kõigile PEN-klubidele, et Saksamaal valitseb «Recht und Ordnung», ning kinnitas, et hirmuteated, mis maailmas levivad, ei västa tõe. Ma ei mõistnud, mis temaga lahti on. Oli ju Elster möödunud aastal ise protesteerinud antifašist Ossietzky protsessi vastu!

Kui Saksamaal tõepoolest «Recht und Ordnung» valitses, miks siis

kriitik ja reisikirjanik Kerr oli põgenenud Pariisi, Mannid Austriasse, Renn oli vahistatud, kogu Saksa ajakirjandusel, välja arvatud natside oma, suu lukku pandud ja sõltumatu saksa kirjanike häälekandja «Die literarische Welt» üle võetud?

Ka Eestis oli oodata kõige halvemat. Osa kirjanikke tegutses juba vapside sõiduvees ja nende «Võitluse» lipu all. Seepärast ma lootsin «Loomingu» ankeedi kaudu — «kultuurpoliitilisest välisorientatsioonist» — kujundada hoiakut ja seisukohta natsliku Saksamaa vastu ning anda ühtlasi ka vastulöögi meie kodukasvanud hitlerlastele.

Siis aga haaras Päts võimu enda kätte ja kehtestas kaitseseisukorra. Algas Pätsu isikuvõim, «vaikiv olek» riigis.»

Semperil oli selle kohta oma väljendus, mida ta kasutas — Porkuni tarkus.

«Mispärast Porkuni tarkus?» küsin.

«Porkunis asus kurtummade kool,» vastab Semper.

Diktatuur, mida ta oli kartnud, andis end õige pea tunda. See tõi kaasiseministri võimupiiride laiendamise, hakati rahva vaimu suunama ja painutama ametliku ideoloogia alla.

«Mida kirjanduselt nõuti?»

«Elulähedust või õigemini kohanemisvõimet. Positiivsete eluavalduste käsitlust.»

«Kas selle peale ilmuski «Loomingus» too teine ankeet: «Mida arvate positiivsusest ja negatiivsusest meie tänapäeva kirjanduses?»»

«Jah.»

«Kas vastajaid oli palju?»

«Väga palju.»

Programmiline, dikteeriva positivismi vastu ütlesid oma sõna Tammsaare ja Barbarus, Linde, Annist, Tammlaan, E. Krusten, Hint ja teised. Positiivsuse nõudmises nähti hirmu elutõe ees. Märgitigi, et see tähendab ärkamisajale järgnenud epigoonluse taassündi à la Jaak Järv või Martin Lipp. Tammsaare kirjutas, et küsimuse selline asetus tähendab loobumist kunstist, laskumist päevakaja või ajalehe tasemele, kohanemist silmapilgu huvidele.

Aurora Semper tuleb jälle uksele.

«Kas nüüd võib kohvi tuua?»

«Võib küll.»

Ning kolmekümnendate aastate asemele astub tänane veebruaripäev.

Me räägime Richteri äsjasest kontserdist Tallinnas, jaapani noorest viiuldajast Jokko Satost, Šostakovitši-Jevtušenko kantaadist, miniseelikust, apelsinikoogist ja meie viimaseaegseist ilmunud ning käsikirjalistest romaanidest. Ja nõnda me oleme jällegi kirjanduse juurde tagasi jõudnud.

Ju see nii peabki olema. Johannes Semperile on kirjandus alati ta elu olnud ja elu — kirjandus. Täna sed meenutused hõlmasid kõigest viitkuut aastat, ent Semperiga on seotud viiskümmend viis aastat eesti kirjandust ja kultuurielu.

Semper „Murrangu“ ja „Tarapita“ päevil

Johannes Semper tuli meie kirjandusse esimese ja teise aastakümne vahetusel romantilis-sümbolistliku värsiga, kus püüti sõnasse haarata tunnete ülipeeni varjundeid mingi üleva nukruse ja leebe ironia vahemaal. Samu jooni võis märgata ka tema esimestes proosakatsetustes. Peterburi romaani-germaani filoloogia üliõpilasele andsid luuleinspiratsiooni kirjandus ja teater, muusika ja ballett, kust laenati kujundeid ja interpreteeriti neid oma loomingulises fantaasias. Nii sündiski Esimese maailmasõja eel- ja järelaegadel suurem osa luulest, mis aastal 1917 koondatuna ilmus lugeja ette «Pierrot'» kaante vahel, «Siuru» kirjanduslike tähistega all. See oli kirjandus, kus kunsti pühapäevakõrgustest hoiti rangelt eemal argipäevane tõelisus ja ühiskondlik probleem kui luulesfääri mittekuuluv kare elukülg. Nii võiski juhtuda, et kui Semper siurulasena oli oma mina ühe poolega elukauge tundleja, siis teise poolega ta tegutses sotsialistliku ajakirjanikuna, sotsialistide-revolutsionääride partei tegelasena, kellele vägagi korda läksid ühiskonna uuenemise probleemid ja kes kaasa elas proletaarsete revolutsiooni ideedele. Nõnda oli Semper nagu topelteluga siurulane.

Aga juba Semperi esimesel loominguperioodil on tunda nagu sisemisi tõukeid, mis annavad märku avarama esteetilise programmi vajadusest ning nõuavad tee vabastamist kontrastiderohke tõelisuse kunstiliseks peegelduseks. Kõigest paigalolevast lahtikiskumise motiivid on eelsignaaliiks nihkumistele kirjanduslikus maitstes. «Liikumata tundide» rahu ei rahulda täiesti eluahnat ja elamustenäljast loomust. Siurulaste endi hulgas oli Semper üks esimesi, kes väljendas tulpimust eluürrilise kunstikäsituse suhtes ja irooniliselt laetud kujundiga «armastuse lääge kohv täiskuu koorega» andis hinnangu oma senisele maitsele, asetas kirjandusliku raskuspunkti subjektiivsest ilutsemisest juba väljapoole, nõudes maiseimat ja teravamalt kirjanduslikku stiili. Revolutsioonieegade keerises olid juba idanema hakanud uue algmed, mis mitmesuguste mõjutuste ristluses väljenduma pääsevad ka Semperi teisel loominguperioodil, mille alguse võime asetada 1919. aasta ümbrusse. Juba 1920 kirjutab Semper sõnaselge veendumusega: «Nüüd ei vaimusta mind enam lüüriline sümbolism... aja rulli üle veerdes on läinud ka äärmise pehme lürismi harrastus, asemelle tulles jõhkramate toonide ja dissonantside iha. Vaimustab neist sümbolistidest vast veel E. Verhaeren, vaimustab uue aja rütm Becheris, Duhamelis, Meidneris.»¹

Muidugi ei olnud Semper ainuke, kes kahekümnendate aastate algul tundis vajadust laiema esteetilise programmi järele, kus kunstipeegeldusse oleksid mahatunud vastuolulise tõelisuse karedamad küljed. Ekspressionistlikus häälestuses esilekerkinud ajalaul, eetilise asumine esteetilise kõrvale, Kivika isukas deklaratsioon toitva karbonaadi järele, Visnapuu sülitus aedroosidele, Kärneri põlgus

¹ Naata Nael, Kunsti maitsemisest ja arusaamisest. «Postimees» 9. XII 1920.

«siirupi ja salmikute mee» vastu — taolised märgid olid ühtlasi hauamärgid «Siuru» estetismile, kuigi leidis ka neid, kes viimast veel elustada katsusid. Sisuliselt üleskerkinud elulähedusnõue aga konkretiseerus juba siin erinevatel maailmavaatelistel alustel ja erinevates suundades. Kui ühelt poolt protest estetismi vastu jäi uljaks vehklemiseks, ülevoolava noorusenergia väljendusaktiks ja viis sageli estetismi *à rebours*, siis teises liinis püüti siin joonduda kodanliku riigi positiivsust nõudva programmiga. Selle kõrval aga hakkasid ühiskondlikud pettumused omalt poolt koolutama kirjanduslikku mõtet elule lähedasemaks, mis väljendus opositsioonis tõusikluse ja ühiskondliku korrupsiooni vastu ning mõnes liinis ka kodanluse kui klassi vastu.

Kahekümnendate aastate alguse kirjanduslikus elus on üheks huvitavamaks leheküljeks katsed uuteks rühmitumisteks pärast «Siurut» ja uute kirjanduslike ühiseväljaannete tekkimine. Kirjandusliku väljendustarbe kõrval tähendas see ühtlasi vajadust maailmavaatelse süsteemi järele, millele rajada kirjanduslik sõna. Samuti peegeldab see lehekülg eredalt kirjanduslike vaadete võitlust kodanliku vabariigi algusaastail.

Üheks tähelepanuväärseks sündmuseks selles ajalõigus oli kuukirja «Murrang» väljaandmine ja sellele järgnenud kirjanduslik rühmitus «Tarapita» oma samanimelise häälekandjaga. Semperi osatäitmine nii «Murrangus» kui «Tarapitas», mida me järgnevalt vaatleme, on kõigiti tähelepanuväärne. See peegeldab progressiivsemaid püüdlusi selleaegses kirjanduslikus protsessis ning ühtlasi näitab kirjaniku enda maailmavaatelist kujunemisjoont kahekümnendate aastate algul.

Semperi kirjad Tuglasele peegeldavad juba 1919. a. lõpul hästi neid vaateid ja meeolusid, mis olid seotud lähemate kirjanduslike kavatsustega. Nii kirjutab Semper 18. XII 1919: «Mul ei ole midagi vastu uue albumi väljaandmisele, eriti veel kui see ilmale sünnib protestivaimust. Aga idiotismile vastu astuda ühe passiivse albumiga oleks liig allaandlik, ja kui meie Siuru IV endises stiilis välja annaksime, ei oleks see mitte kõrvahoop lollpäadele, vaid see oleks meie poolt näidata tahtmine, et me ikka veel kuidagi lilletseme.» Semper avaldab soovi, et uus väljaanne «trotslikkuse, võitlushimu, satiiri, piitsahoopide, ironia, groteski ja viha pääle oleks üles ehitatud, see on: mitte ükskõik pole, mis keegi albumi paneb, vaid see peab elevuselt üks olema: mädamuna seltskonnale näkku. Mul enesel oleks seda liiki luuletusi, võiksin artikligi kirjutada sapis ja rusikahoolibise...» Sealjuures kommenteerib Semper, et album ei tarvitsevat sugugi pilkenumbriks kujuneda, võivat ka positiivset pakkuda, kui ainult «selle alussambad aga puhtad oleksid seltskonna mädast ja virtsast, estetismist, ilutsemisest ja sentimentalismist. Ühe sõnaga, oleksin väga nõus niisugust sihilikku albumi välja andma ja selle eest aktiivsemalt töötama. Aga ka ainult niisuguse albumi eest». Nagu näeme, on Semper juba a. 1919 kirjanduslikult väga karedaks muutunud. Omalt poolt annab selleks hoogu sama aasta sügisel peetud esimene kirjanike kongress, kus ka Semper valitakse keskkomiteesse. Ta protesteerib kirjanikele valitsuse poolt «saiaraha» andmise vastu ning avaldab hiljem nõrdimust, kui mõned kirjanikud siiski nõustusid selle vastuvõtmisega.

Kirjanike kongressil soovitab Semper kontakti võtta Põhjamaade kirjanike liiduga ning korraldada eesti-soome kirjanike ühiskongress, nähtavasti innustatuna sama aasta mais Kopenhaagenis peetud Põhjamaade kirjanike kongressist, millest osa võttis G. Suits, kuna Semperil passitakistuse tõttu sõit katki jäi. Samal eesti kirjanike kongressil aga soovitab Semper meie kirjanikkonnal ühineda ka rahvusvahelise kirjanikekoondisega «Clarté», mis sündis 1919. aastal Prantsusmaal endise rindesõduri H. Barbusse'i algatusel, oli sisuliselt lähedane III Internatsionaalile, mõistis hukka sõja ja barbaarsuse ning nendes seotes ka Nõukogude Venemaale suunatud interventsiooni. «Clarté» liikmetest kuulusid mitmed kommunistlikesse parteidesse, rühmitust hindas kõrgelt Lenin kui imperialismi-

vastast võitlustuumikut ning selle väljaannetesse tegid kaastööd Gorki ja Luna-tšarski. «Clarté'sse» koondusid rahvusvaheliselt tuntud kirjanikud ja kirjandusloolased, nagu A. France, G. Brandes, G. Duhamel, U. Sinclair, H. G. Wells, St. Zweig, B. Ibañez, B. Shaw, J. Romain, T. Hardy, S. Lagerlöf jpt. Praegusest ajaperspektiivist vaadatuna kaotas küll «Clarté» hiljem oma ühiskondlikult võitleva iseloomu ja muutus kitsamalt kirjanduslikuks koondiseks. Kuid on märkimisväärne, et 1935. aastal Pariisis toimunud rahvusvahelisel kirjanike kongressil — kokku kutsutud jälle peamiselt H. Barbusse'i algatusel rahvusvahelise kultuuri kaitseks fašismi vastu — tekkis taas soov elustada kahekümnendate aastate võitlev «Clarté».

Semper, kes oma ajakirjanikusulega oli võidelnud sõja ja vägivalga vastu ja kes juba kodanliku vabariigi algusaegadel kartis eraldumist rahvusvahelisest vaimsest elust, leidis just «Clarté's» palju vastavat oma vaimsetele vajadustele. Kuna see oli meie kirjanduselus aeg, mil endised koondised kärisesid õmblustest ja plaanitsema hakati uusi sünteese, arendas Semper omalt poolt mõtet luua ka eesti kirjanduse pinnal midagi analoogilist «Clarté'le». Semperi liitlaseks oli J. Barbarus, kes tutvustas kirjanikele «Clarté» väljaandeid ja kes samuti otsis neil aegadel kirjanduslikult midagi vastavamalt kaasaja arengutendentsidele.

Juba 1919. a. novembris tutvustab Semper meie perioodikas «Clarté'd» seoses informatsiooniga Prantsuse kirjanduselust: «On signinud hulk rühmi. Kõige päält Henri Barbusse'i ja Anatole France'iga eesotsas rahvusvaheline vaimutöölise (kirjanikkude, kunstnikkude, teadlaste) rühm «Clarté», mille ideaaliks on tugevaks vaimliseks liiduks ühendada kõigi maade vaimutegelased ja nii moodustada tööliste internatsionaali kõrvale vaimlike internatsionaali.» Semper mainib, et «Clarté» büroo asub Pariisis, rue Feydeau 12, ja et selle rühmaga on kontakti astunud ka eesti kirjanikkude keskkomitee.² Kontakt tõenäoliselt ei kujunenud kuigi tihedaks, kuid kahtlemata oli «Clarté» üheks innustavaks eeskujuks niihästi kuukirjale «Murrang», mis hakkas ilmuma 1921. a. märtsis ja jõudis välja anda kuus numbrit, kui ka sellele järgnenud «Tarapitale», mis samanimelise kirjanikerühmituse väljaandena alustas ilmumist 1921. a. septembris ja jõudis 1922. a. seitsmenda numbrini. Nii «Murrangu» ilmumisajal kui ka «Tarapita» tegutsemisperioodil oli Semper juba Berliinis, kuhu ta 1921. a. algul õppima siirdus Friedrich Wilhelmi nimelisse (praegu W. Humboldti) ülikooli. Kuid tihe side kodumaa vaimueluga, eriti esimestel Berliini-aastatel, võimaldas tal oma osa anda nii «Murrangule» kui «Tarapitale» ning avaldada opositsioonimeelsust kodanliku orientatsiooni suhtes.

Kuukiri «Murrang» hakkas ilmuma «Varraku» kirjastusel, tahtis jätkata pahempoolse kallakuga «Vaba Sõna» traditsioone ning lubas võtta oma programmi kõige uuendusliku avaldamise. Kui kirjanduslik-poliitilises ajakirjas töötati siin jätta mõtteavaldustele võimalikult lai liikumisvabadus, alates sotsialismi programmi miinimumi tunnistamisest kuni ideelise kommunismi avaldusteni. Kindel rajajoon taheti tõmmata ainult paremalt poolt, alates tööerakonna pahema tiivaga. B. Linde ajakirja väljaandjana rõhutas juba esimese numbriga saatesõnas neid sihtjooni ja ütleski, et ajakirjale on üheks eeskujuks olnud «Clarté». «Murrang» töötas vastu astuda toorele kaukavõimule, tagurlusele ja närususele, kutsudes «kaastööle ja koostööle kõiki neid, kes meie jõhkra aja käiguga alla vett kaasa ei taha ujuda. Ainult surnukehad lähevad vooluga kaasa!»³ Ajakirja materjale hakkas koguma Semper, Berliini siirdumise tõttu läksid need ülesanded A. Allele. Oma kuues numbris avaldas «Murrang» mitmesuguseid kirjanduslikke ja ühiskondlik-poliitilise vaateveeruga materjale, käsitles küsimusi tihti küll eri ja mõnikord

² «Ilo» 1919, nr. 1, lk. [58].

³ B. Linde, Saateks. «Murrang» 1921, nr. 1, lk. 1—3.

vastandlikestki aspektidest, kuid ilmselt eelistades opositsioonilise intelligenti kaastööd. Ajakirja toimetuses figureerisid G. Suits, A. Alle, P. Ruubel, B. Linde, kaastöölisena avaldas selle veergudel A. H. Tammsaare oma protesti usuõpetuse õpetamise vastu koolides, siin leidis koha J. Sütiste (tookord veel Schütz) oma «Punasele mälestusele» ja «Verisele ajale». G. Suits juhatas ajakirja sisse oma päevakajaliselt teravaks ihutud värssidega nagu «Lippude vahetusel» ja «Rängast ringist». Siin avaldas J. Oks oma kurjad süüdistused elu vastu, M. Under oma ränkaskas «Inimese». A. Alle «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» ning J. Barbaruse raevutsevad värsid rõhutasid ajakirja opositsioonilist tooni. Ajakirja käremeelsuse kraadist annab ettekujutuse rubriigi «Punglast ja Kunglast» ajakriitika, kus väga kurjalt sarjatakse kaasaegseid väärnähtusi ja näiteks kindral Laidonerile heidetakse ette künismi, kui ta «oma seisukoha ära määras 26 väljasaadet ametiühislase mahatapmise kuritöös. Kindral Laidoneri sõnad olid: «Väga hää, et need 26 sääli maha tapeti: vähemalt paariks kuuks sai rahu majja...»» Ajakiri lisab, et siia ei olevat enam midagi juurde panna ega ära võtta, sest siin olevat koos «kõik meie demokraatlike korra käsusõnad». ⁴

Semper kui revolutsiooniaegne sotsialistlik ajakirjanik liitub «Murrangu» pahempoolse opositsioonilise joonega, mida eriti väljendab esimeses numbris avaldatud juhtartikkel «Kokkuvõtted». Artikli ideeliseks põhihoovuseks on protest sõja vastu, mis on Semperi opositsioonilise aktiivsuse üks tähtsam põhijoon. Semper nuhtleb sõjakat patriotismi, süüdistab kirjanikke, kes jäid kinni «militarismi liimpaberille», ja küsib: «Palju oli neid, kes üle nägid? Neid oli, kuid nende suud suleti, nad pidid maalt põgenema (Romain Rolland), nad istusid kinni (Liebknecht), neid tehti vagaks. Sest see oli kahjulik ollus suure isamaa eest võitluses! Selle vastu, mustuhat lehte villis igale ühele sisse oma maa õiglust, patriotismi, teiste maade vihkamist.» ⁵ Semperi artikli põhjas on ilmselt värskeid Berliini meeoleolusid ja muljeid, kuid igal võimalikul juhul tõmbab ta parallele ka kodumaiste nähtustega. «Clarté» vaimus löikab artikkel valusasti toorkordsesse tänapäeva: «Sellal kui Prantsusmaa humansemad inimesed manifesti välja saadavad kooli militariseerimise vastu, annab üks meie sõjaministreist ringkirja, korjatagu kokku sõjaepisoodid, tehtagu neist raamatud ja broshüürid, need mingi siis igasse kooli, iga õpilase laua pääle, et need militaristlikun vaimun üles kasvaksid.» ⁶

Sõjavastases võitluses asetab Semper suure rõhu kirjanikele, kes peavad välja tulema oma teokarbist, kohvikulaua tagant ning kaasa aitama võitluses humanismi eest. Ta ei nõustu sugugi arvamusega, nagu oleksid ekspressionistid Saksa maal ainult sellepärast inimsust kuulutama hakanud, et sakslased sõjaliselt kaotasid. Siin polnud tegemist moraalse kassiahastusega, vaid ikkagi sügavama sõjavastase põhimõttega, nagu see mitmete saksa kirjanike juures juba sõja algusest peale väljendus. Naeruvääristades «ülipatriotismi militaristlikun kiivrin», igasugust endakiitmist ja teiste rahvaste halvustamist, joondub Semper siin selle internatsionalistliku kodanlusevastase mõttejoonega, mida väljendas «Clarté», kuid jääb veel eemale H. Barbusse'i radikaalsema poliitilise programmi vajaduse mõistmisest. Semper heidab vaenukinda sõjale üldse, ükskõik milliste ideaalide nimel seda ka ei peetaks ja milliste eesmärkide nimel ei ülistataks, kui ta ütleb: «Venelased ristisid Eesti-Vene sõja proletaarlaste vabastamise sõjaks, siin pool piiri suggereeriti sõda «vabadussõjaks». Kes julges olla teisen arvamisen, see oli a priori isamaa vaenlane.» ⁷

⁴ «Murrang» 1921, nr. 3/4, lk. 80.

⁵ Johannes Semper, Kokkuvõtted. «Murrang» 1921, nr. 1, lk. 40.

⁶ Sealsamas, lk. 42—43.

⁷ Sealsamas, lk. 43.

Otsustavalt muutunud on Semperi suhtumine kirjandusse, millelt ta nüüd nõuab võitlevat joont parema elu nimel. Nuheldes idüllitsevat tõelisusekaugelt luulet, läheb ta poleemilises ägeduses ilmselt liiale ja hakkab hoope andma lüürikale üldse, nimetades seda «silmapilgu pehmeks loomaks», «molluskiks», kel puuduvat betoonist selgroog, ja hoiatab: lüürika ohtus on halb tundemärk! Ilmselt mõistab Semper siin lüürikat kitsalt, kuhu nagu ei mahuks aja suured küsimused ja probleemid. Kui palju lüürikasse siiski mahtus, kui ajalähedane, täis terast see võis olla, seda näitas Semperile ta enda luulepraktika juba kolmekümnendatel aastatel ja hiljem Suure Isamaasõja võitlusaegadel.

«Murrangu» päevadel püüdleb Semperis kõik monumentaalsuse, elulahtisuse poole. Välja kammerlikkusest, väikekodanlikust rahulolust taeva alla, mis oleks täis «ideede plahvatusi»: «Kui ei ole ideid, mõtteid, probleeme, kui miski suurem jõud ei küta loovaid ajusid, siis leiab, iseenesest mõista, kirjanik end varsti keset tühja välja, kus ta oma tühjade stiiliformelitega müra võib teha.»

Nendel aegadel astub ka Semperi lüüriline kangeline tubasest soojusest lageda taeva alla. Algul ta nagu tunneb külmavärinaid tõelisuse tuulte käes, kuid peagi leiab siit toitu ootamatus külluses. «Murrangu» veergudel arendab Semper luuležanris suurlinna temaatikat, inspireeritud Moskva-mälestustest ja peatselt ka Berliinist kui kolmandast suurlinnast, mis oma elurütmi haaras Tartu literaadi. Semper tunnetab küll varakult suurlinnade kahepalgelist iseloomu, siin käivad nagu paaris loov ja ühtlasi aheldav energia. Kuid ikkagi on nähtav, kuidas tema suurlinnadega ei assotsieeru mitte niivõrd surevad sügised kui just kevaded oma lootusrikaste lagunemiste ja energiapaisudega.

«Murrang» kui terav opositsiooniline ajakiri, hoolimata oma materjalide kirevusest, langes ootuspärase kriitika alla, ning nendes seostes ka Semperi ülesastumine. Nii ei meeldinud K. A. Hindreyle Semperi sõjavastane tendents. Ta püüdis seda naeruvääristada meenutusega, et Semper «ennast ikka sinna laskis valida soldatite ja rahva poolt, kus vaja ei olnud sõdida. Ja sealt oli siis hea konstateerida, kuidas kõikide rahvaste vaimlised juhid militaristlikeks läksid. Semper kui rahuaate mees — ainult enamlaste sõjakuse vastu ei ole ta sõnakestki lausunud — mõistab hukka kõikide luuletajate ja kirjameeste patriotismi...»⁸ Ka G. Suitsu ajakriitilised värsid polnud Hindrey silmis suurem asi luule.

«Murrangu» baasilt kasvas välja kitsam kirjanikekoondis «Tarapita» oma häälekandjaga. 1921. a. õppevaheaja sügissuvel vedab Semper kodumail. 2. augustil kirjutab ta Tuglasele: «Kas ei oleks aeg eemalle jätta kõik need isiklikkused, mis õhuna asjale nagu tahaksid halba teha ja kas ei oleks võimalik luua 10-liikmeline yhing... Barbarus ka arvab, et isiklikud sümpaatiad ja antipaatiad ei tohi ära varjata üldist õhupuhastamise ülesannet...» Septembri algul peetud koosolekul otsustati ajakiri «Tarapita» omal jõul välja anda, kuna raske oli leida opositsioonilisele väljaandele kirjastajat. Vastastikuse tagatise alusel tehti pangalaen, honorar otsustati määrata madal ja leidus neidki, kes sellest üldse loobusid — nagu Barbarus. Septembri teisel poolel ilmunud «Tarapita» esimese numbriga avaproklaatsioonile-manifestile oli alla kirjutanud vastne kümnekoondis: Adson, Alle, Barbarus, Kivikas, Kärner, Semper, Suits, Tassa, Tuglas, Under. «Tarapita» toimetajaks sai Tuglas, kes peatselt kurdab, et uus ajakiri neelavat tohutult materjali, sest read olevat pikad kui nälja-aastad. Kohe esimese numbril ilmumise järel kirjutab entusiastlik Tuglas Adsonile: «Niisiis, «Tarapita» on väljas. Myysin kohe Werneris 40 eks. maha, ja ainult sellep. nii vähe, et see syndis õhtupoolikul, kui on vähem publikumi. Homme teen veel.» Tuglasele, kes toimetamistööd tegi tasuta ja kes ajakirja saatusele n.-ü. ihu ja hingega kaasa elas, langebki «Tarapita» eluloos praktiliselt kandvaim osa.

⁸ KAH [K. A. Hindrey], «Murrang» nr. 1. «Päevaleht» 11. IV 1921.

Kümne tarapiitlase ühiseks vaenlaseks sai tõusik, väikekodanlane ja ärimees ja eesmärgiks kirjandusele ja kunstile eksisteerimisõiguste kättevõitlemine. Kui osa tarapiitlastest selle ühise programmiga piirduski, siis käreдам tiib püüdis vaadata ühiskondlikult kaugemale ja sügavamale. Nii esinesid rühmituse liikmete tegevuses erineva ulatusega ideelised sihiasetused. Tuglas toimetajana teebki järgnevalt suuri jõupingutusi, et koondada tarapiitlasi mingi üldnimetaja alla ja kaitsta neid kodanliku ajakirjanduse rünnakute vastu.

«Tarapita» osa tervikuna meie kirjanduslikus protsessis kahekümnendate aastate algul on käsitletud H. Peep paljude õigete rõhuasetustega. Üksikasjalikumalt vaatlemata on aga veel mitmete tarapiitlaste osatäitmised, mis andsid rühmitusele oma spetsiifilist ilmet.

Milline oli Semperi osa «Tarapitas»? Võib ütelda, et see oli kaalukas, oma opositsioonis ideeliselt mõnestki teisest kaugemale ulatuv, hoolimata sellest, et siingi olid oma sisemised vastuolud ja et Semper suurema osa «Tarapita» tegutsemis-perioodist kodumaalt eemal olles kaasa tegi, mis omalt poolt ka jälgi jättis. «Tarapita» sünnibki ilmale Semperi kirjutatud manifestiga, millel on lõikavad servad, terav ajakriitiline hoiak. Toimetajana kirjutab diplomaatlik Tuglas Adsonile 14. sept. 1921: «Arvatavasti näib Asmi [=Semperi — E. S.] kirjutet deklaratsioon Sulle ja Printsessile [=M. Underile — E. S.] liig poliitiline, võib olla, et see nii on. Kuid sarnast asja on yldse raske kirjutada.» Barbarus kiidab manifesti heaks oma kirjas Semperile 20. sept. 1921: «Manifest on väga suure potentsiaaliga; kuidas suudad Sa arvata, et mina alla kirjutamast keelduksin? Kirjutan mõlema käega + oma südamesulega alla: olen nõus, tublisti öeldud.»

Manifesti toon on avameelne ja lõöv. See on pingutunud teravaks protestihüüdeks kaasaegse elu aadressil ja kutsub üles vaimse kultuuri kaitsele: «Milla! oleme sisse hinganud nii lämmatavat õhku kui nyd — tõusikluse joovastuspäivil? Ummiku on lykat meie vaimline kultuur. Lämpuman edasiviivad jõud. Halvat tööliste liikumine. Haritlasest saand ärimees, võimumees, ametnik. Noorsoo käärivad mahlad juhatakse vaimu aladelt sporti, sõjatsevva skoutismi. Tugevast sääremarjast on kyllalt kultuuriks. Vaimlist palet ei olegi ega taheta. Ideaalija ideedelage kodanlus tunneb instinktiivselt loovan vaimun vaenlast oma võimule.» Manifesti autor nimetab kaasaegset elu irooniliselt «vaba ja iseseisva tõusikluse mesinädalaiks» ning kutsub üles võitlema «sahkerdamiste, marodeerimiste, nõörimiste ja rõhumise» pilgari vastu. Seega seoses kirjanduspoliitilise suunaotsimisega haaratakse ühtlasi ühiskondlikesse küsimustesse. Semperile püsivalt omane vastumeelsus sõja ja vägivalda vastu väljendub kaasaja iseloomustamises ajana, «mil veel ära mädanend pole sõjan ja terroriten tapetute ja veelgi tapetavate laibad». «Tarapita» juhtkirjanikuna kutsub Semper üles võitlema «raba vastu, kuhu oleme määrat kõngema», kusjuures rünnak on ilmselt suunatud kodanluse kui klassi vastu, kelle üheks produktiks on tõusik ja väikekodanlane oma «aktsiatega tapetseeritud» peaajuga.

Manifestis avaldatud mõtteid arendab Semper edasi mitmes artiklis, nagu «Kaks talutajat», «Teed ja tähised», kus paljude elu ebakohtade algpõhjusena nähakse ikkagi «praeguse seltskonna paha juurikat». Kirjaniku osaks ei ole nüüd enam pühapäevavarõõmude pakkumine, vaid ellu sihinäitajana sekkumine. Üheks talutajaks peab Semper nüüd esteetilise kõrval ka eetilist ega loe sündsaks kirjaniku taandumist eksiili, eemaldumist teravatest ühiskonnaprobleemidest. Kui ühelt poolt leiame Semperi ülesastumistes küll veel ekspressionistlikku sõnapaisutust, karjatatavat fraasi inimsuse järele, mis ekspressionistidele hakkas muutuma šablooniks, siis teiselt poolt väljendub siin järjekindlalt äranägemine, et ainult ühiskondlike põhialuste muutmisega on võimalik kõrvaldada aja paiseid. Semper kutsub korduvalt vaatama sügavamale, «kogu selle allakäigu juurte ja juurekeste manu. Siis vahest näeme, et meie yhiskond yksi pole kõdunemisele määrat.

vaid iga yhiskond, mis teise kurnamisele, ylekohtule rajat». Seega Semperi idee-line sihiasetus tarapiitlasena ulatub kaugemale võitlusest kunsti eluõiguse eest ja kirjanike majandusliku olukorra parandamise püüdest, ulatub opositsioonini kodanluse kui klassi vastu.

Semperi «Tarapita»-aegne artikkel, sageli esseistlikku laadi, on täis protesti mitmesuguste kaasaegse tegelikkuse nähtuste vastu. Ta nuhtleb pahempoolsete töölisorganisatsioonide ja noorsooühingute sulgemist, nõuab demokraatlikku vaadetevabadust ja rõhutab korduvalt, et ainult iseseisva kriitilise mõtlemisega noorsugu on tulevikku väärt. Korruptsioonile ja tõusiklusele vastandab Semper kriitilise vaimuse, mis sisaldab tungi tõe järele ja mille üheks tagajärjeks on «ylekohtu ja vastuolude nägemine, millele meie yhiskond on rajat». Taolised seisukohavõtud läbivad leitmotiividena Semperi arutlusi.

Juba «Tarapita» päevadel elavneb Semperi protest kirjandusliku umbrohu vastu. See küsimus kerkib tema kirjanduslikes sõnavõttudes ikka ja jälle esile ning teravneb hiljem, kolmekümnendatel aastatel veelgi. Samas liinis ründab ta kirjanduslikku keskpärasust, mis sageli kirjandusliku omapära sildi all püüab endale eluõigust. Berliinist saadetud «Kirjas «Tarapitale»» avaldab Semper sügavat pahameelt, kui ta kodumaalt saadetud raamatupakist leidnud igat sorti jõulualbumeid ning kõige krooniks raamatu «283 naise mees Landru, tema elulugu ja kohtuprotsess». Poleemilises pahameeles jagab Semper teinekord ka üleliigseid hoope, näiteks Lutsule, Mändmetsale ja Petersonile, kelle tööd polnud kaugeltki küll täisküpsed, kuid väljendasid mõndagi uut selleaegses kirjanduslikus protsessis.

Tänapäevases ajaperspektiivist vaadatuna tundub muidugi liialdatuna ka spordile heldemini jagatavatest toetussummadest ajendatud pahameelest ärganud rünnak spordiliikumise vastu, mille puhul Semper drastiliselt väidab, et «terve kehaga paarib tihti loomloll vaim». Kuid siiski juba «Tarapita» perioodil teeb Semper siin peatselt korrektiive, arvab, et omast kohast võib sport isegi kasulik olla, kuid selle reservatsiooniga, et spordi kultiveerimine ei sünniks vaimse arengu arvel.

«Tarapita» peegeldab ka Semperi tõusvat huvi Aleksander Bloki vastu. Juba «Ilo» veergudel oli ta tutvustanud Bloki revolutsioonipoemi «Kaksteist». Bloki surma puhul 7. aug. 1921 kirjutab Semper kiiresti nekroloogi, nii et see jõuab «Tarapita» esimesse numbrisse. Ilmselt huvitab Semperit Bloki maailmavaateline murrang, sümbolistliku Bloki kasvamine revolutsioonipoemi autoriks. Nekroloogis rõhutataksegi, kuidas Blok «Kauni Daami» ülistamise juurest on jõudnud tõsielu keskele. Nekroloog peegeldab Semperi enda selleaegseid nii kirjanduslikke kui ka ühiskondlikke ihalusi ja kahtlemisi. Isiklikult läbituntud toonis ütleb Semper Bloki kohta: «Vene symbolistide sean kõndis ta kaua, käe kõrval «Tundmatu Naine», vaatas yles tähtedesse, unistas kaugustest ja laulis ootamispaatost «Kaunille Daamile». Maa ja keha oli talle võõras. Realsem oli astraalne keha, tähed, sinised lummutused.» Sellele lisab Semper nagu omaenda südamest: «Ja äkki märkab, et tundmatu naine käe kõrval on papist pruut, keda on kaasan vedand. Ja et Pierrot' rinnast tilkuv veri on jöhvikmarja mahl! Elu on teisiti!» Et elu on teisiti, seda elas ka Semper ise neil ajal sügavasti läbi ja pöördus oma Pierrot' juurest karedale tõelisusele lähemale. Kasvava kiindumusega suhtub Semper Bloki «Kaheteistkümmesse», mis ilmubki Semperi eestikeelses tõlkes 25. septembril 1921 «Päevalehe» erilehes «Kirjandus — Kunst — Teadus», seega erakordselt kiiresti pärast Bloki surma. Bloki tutvustamine eesti lugejale kahekümnendate aastate algul, mil lähedase mineviku heitlused olid värskest silme ees, oli julge samm. Semperi tõlge, mis ilmus ka Petrogradis 1922 väikese brošüürina (küll ilma tõlkija nimeta), jäi eesti lugejale kauaks Blokki tutvustama.

Semperi «Tarapita»-aegsest protesteerivast vaimususest kõnelevad ajakirja veer-
gudel avaldatud luuletused, nagu «Grotesk», «Nälg», «Ääsi kuman» ja «Raudne
nägemus», mis kujunesid ühtlasi värsikogu «Maa- ja mereveersed rytmid» tuumi-
kuks. Murdejoon endise ja uue vahel on Semperil teravam kui näiteks Underil
või Visnapuul, kelle noorusluule rõõmud ja kurbused olid ikkagi maalähedasema
inspiratsiooniga. Semperi üleminek sümbolismi mahedatest pooltoonidest ja lite-
ratuursest elamuste allikast ajalaulu uue kujundi juurde on küllaltki järsk. Sot-
siaalse motiivi sissetungile on eeskujuks olnud muuseas saksa ekspressionism,
ajendiks aga ka kodumaa tegelikkus oma vastuoludega ning rahvusvahelised sün-
teesiotsingud inimsuse tähistele all. Semperilgi on ekspressionistlikku kujutluste
paisutust, ta püüab luuletusele anda sisemist survet ja suruda nappi vormi plah-
vatavat energiat. Käärdumine tihedama ja karedama kujundi poole tähendab
Semperil ühtlasi luulevärava avamist ühiskondlikule tõelisusele. «Tarapita» veer-
gudele ilmub Semperi ajalaulust eriti see osa, kus mõtte põhjas on sotsiaalne
protest. Nii peegeldab teravates kontrastides «Grotesk» võimumeeste omavoli,
«Näljast» kostavad sotsiaalse ülekohtu kõlad ja luuletuse «Ääsi kuman» visioon
ütleb välja proletaarlase homse võidu. Nende luuletustega toetas Semper omalt
poolt tarapiitlaste radikaalset tiiba, asus kontravaimulisena ajakriitilisele posit-
sioonile nagu oma artikliteski.

Semperi tegevuses tarapiitlasena tunneme ühelt poolt püsivalt «Clarté» lähedust,
teiselt poolt kaasaegse Berliini vaimseid kontuure. Kirjavahetuses ja artiklites
vihjab Semper sageli «Clarté'le», innustudes eriti «Clarté» sõjavastasest hoiakust
ja internatsionalistlikust mõttest. Kirjutuses «Kaks talutajat» teatab Semper
taas, et «selle rahvusvahelise liiduga oleme meiegi ideeliselt sugulased», ja rõhu-
tab seejuures eriti «Clarté» sõjavastasust: «Paljud kirjanikest ei painutanud pääd
patriootliku joovastustuju alla, vaid kyynitasid oma käed vennalikult yle kaevi-
kute...» 24. veebr. 1922 kirjutab Semper Berliinist Tuglasele: «Sain Pariisist yhe
numbri «Clarté'd»; ta on nyd ajakirjaks muutund, sisult ja formaadilt ning suu-
ruselt täiesti «Tarapita». Võiks talle kindlasti «T» numbrid saata vahetuseks,
oleks väga soovitav ja kasulik. Soovitan seda teha.» Kokkuvõttes ei saanud
«Tarapitast» küll «Clarté» kaaluga väljaannet, kuigi mitmed suundumised ja ees-
märgid olid ühised.

Tundub, nagu vaataks Semper «Clarté» prilli läbi ka kaasaegset Berliini, s. o.
Berliini aastail 1921—1922. Revolutsioonijärgne Berliin oma erakordsete majan-
dussuhetega ja teravate ideeliste sisevõitlustega oli sel ajal üheks rahvusvaheli-
seks keskuseks, kus vaeti maailma saatust väga mitmesugustel kaaludel. Mida
keegi sel ajal Berliinist enda jaoks leidis, see iseloomustab ühtlasi leidjat. Esi-
mestel Berliini-aastatel on Semper ühiskondlikult väga erksalt häälestatud ja
lähedane revolutsiooni ideaalidele, alles hiljem taandub ta nagu Barbaruski ühis-
kondlik-poliitiliselt tasandilt rohkem kunstiküsimuste valdkonda. Berliin ütleb
Semperile kohe, et Saksamaa revolutsioon polnud haaranud kuigi sügavale ja
valitsemas on ikkagi rahakukru võimumehed: «valitseb Stinnes oma kokkuostet
90 ajalehega, mis avalikku arvamist loovad ning juhivad temale tarvilises vai-
mus.»⁹ Berliini vaimuelus ta kirevusest hoolimata märkab Semper reaktsioonilisi
jooni ja tõmbab siin paralleele kodumaaga: «Või nagu meie omagi vabariigis
praegusel ajal kirjanikkude ja kunstnikkude meeolus suur pettumus valitseb
kõige kultuuri tõusu suhtes.» Nii arvab Semper oma esimese Berliini-aasta suvel,
mil «Tarapita» rühmitust plaanitsema hakati.

Berliini ühiskondlikud kontuurid meenutavad Semperile taas «Clarté'd» ja eriti
«Clarté» kõige radikaalsemat külge. Ta ütleb välja mõtte, et «venduse kuulutu-

⁹ Läbilõige Saksamaa praegusest vaimuelust. «Kirjandus — Kunst — Teadus»,
«Päevalehe» erileht, 25. VII 1921 jj.

sega ei saa venna-kurnamist vähendada, surmanuhtlus ja sõjad ei kao inimsuse jutlustusega», ning osutab «Clarté» kõige võitlevamale tiivale: «Nii mõnedki kirjanikud on teinud sellest järelduse. Eriti käib see küll mõne silmapaistva prantsuse kirjaniku kohta, nagu Anatole France, H. Barbusse, R. Rolland, kes veendunud on selles, et vaimne revolutsioon üksi ei suuda puhastada Euroopa ummikusse jooksnud vaimuelu. Nad on oma rahvusvahelise vaimutööliste ühisuse «Clarté» sidunud 3. internatsionaaliga ja usuvad pääsmist ainult proletaarsest revolutsioonist.» Semper märgib kahetsustundega, et saksa kirjanikest on samale teele asunud ainult üksikud literaadid; teistel süveneb elukäsitlus, mis paneb kõik lootused sisemisele vaimsele uuestisünnile. Semper ilmselt suhtub sellesse kui idealistlikku elukäsitluse ja peab vajalikuks aktiivset võitlust tagurluse vastu. Ta arutleb: «Kui sisemist uuenemist nõuti revolutsiooni päivil, siis pidi see saama ajale vastavas sihis; kes osa tahtis saada uuest ilmast, pidi olema revolutsionäär kõige tagurluse vastu nii eneses kui väljaspool ennast. Aga nüüd on need lõkkesid kustunud... opositsioon välise rõhumise vastu kaotanud oma tugevuse.»

Saksa selleaegse kirjanduse kohta teeb Semper pessimistliku kokkuvõtte. Teda häirib revolutsioonilise vaimu taltumine, ei vaimusta teda lüürilised «naiused silmapilgu-tundmuste avaldused», kust asjata on otsida võimsamat ideelist hoovust ja ulatuslikumat maailmavaatelist sünteesi. Ta peab «lüürilist uputust» vaimse lahtumise tundemärgiks. Semper ütleb saksa kirjanike kohta: «Puudus suuremal hulgal kirjanikkudest tõsioludele rajat ühiskondlik maailmavaade, ning selle tõttu ei võinudki nende poliitiline vaimustus muud olla kui möödaminev aja kaja... Püsivamaks ja tagajärjekamaks menuks oleks tarvitsenud kindlamat, põhjalikumaid ideid. See aga puudus.»

Semper oli meil saksa ekspressionismi üks esimesi tutvustajaid ja tema enda kaastöö «Tarapitas» kannab mõnetigi ekspressionismi tundemärke. Kuid juba esimestel Berliini-aastatel hakkab Semper hoopis kriitilisemalt ekspressionismisse suhtuma. Ta näeb teraselt, et mis ekspressionismis uut oli, see hakkas sel ajal juba muutuma šablooniks, maneeriks, millel polnud enam sisulist kaalu. Ta rõhutab tähelepanelikult, et uut elu kunstis ei saa sünnitada ainult stiili muutmisega (stiili all mõtleb ta siin ilmselt tehnikat), välise vormi muutmisega, ja küsib: «Mis aitas see, et Otto Flake oma romaanides tihti kommad lauseist välja kiskus, vaim ei raksatanud ometi mitte mõistuslikest skeemidest läbi.» Ekspressionistide kirjavahemärkideta raamatud, nende valgusefektidega esinemised koosolekutel ja äärmuslikud sõnapaisutused näivad nüüd Semperile välise dekoratiivsusena, pigemini tormitsemise kui tormina. Ekspressionistide «Sturmi» balhilt tulles ta resümeerib: «välja tulles karastab õine ja kevadine karge õhk.» Ekspressionismi mõttepõhjas hakkab Semper ikka enam nägema idealistlikku elukäsitlust, mis loodab parandust elule ainult vaadete muutmisest. Ta ütlebki sõnaselgelt, et ekspressionistid loodavad elu muutuvat ainult vaimse uuestisünni kaudu.

Dialoogid kahekümnendate aastate alguse Berliiniga näitavad, millise vaimuse Semper kaasa võttis «Tarapitasse». Tõsi küll, siin olid oma vastuolud ja kõikumised, oli murdekohti maailmavaatelises otsimisjoones. Kord läheneb Semper «Clarté» radikaalsemale vaimusele, nähes revolutsioonilises aktiivsuses väljapääsu ühiskondlikust ummikust. Kord kaugeneb ta sellest abstraktsemate lootuste juurde ja kuulutab inimsust ilma konkreetsema tegevusprogrammita. Küllalt sageli vihjab Semper kõdunemismärkidele kaasaegses kodanlikus kultuuris, aga samal ajal suhtub ka skepsisega noore Nõukogudemaa ühiskonnapraktikasse ja sellel tasandil proletaarse kultuuri loomisse. Kuid ikkagi on ilmne, kuidas esimestel Berliini-aastatel ja seega ka «Tarapita» eluajal tiheneb Semperis opositsioon kodanluse kui klassi vastu, ja ta ei varja oma vastumeelsust, kui näeb «junkurlikult tagurlikku vana ühiskonna kõntsa» Saksamaa tüürile asumast. Berliini

sotsiaalsed kontrastid õhutasid omalt poolt opositsioonimeelsust, ergutasid ründa tagurlust ja kaukavõimu meilegi oludes. Lääne kapitalistlik suurlinn näitas Semperile oma mitmesugust nägu. Unter den Lindeni luksuselu särav naeratus ei suutnud unustama petta Berliini teisi ilmeid, eriti lähedase mineviku sõjagramisse. Elades Berliini kivises südames, kurdab Semper korduvalt suurlinna hingeahistava mehhaniseerituse üle, mis inimest tahab pisendada vindikeseks. Teisest küljest haarab teda vastuoludes kääriava suurlinna energiapais. «Tarapita» esimese numbril ilmudes oli Semper juba mõndagi Berliinis näinud, ja pole kahtlust, et ta siit hoogu sai ka sotsiaalseks protestiks.

«Tarapita» eelviimases numbris küsib Semper, missugust teed Eesti oma arenmises peaks minema, kas lääne või ida teed, «või peitub ta ysan midagi omapäras?». Nende probleemide juurde lubatakse tulla järgmistes numbrites, kuid siis oli «Tarapita» aeg juba lõppenud ja uued tegurid tulid käiku nii Semperi enda vaimses kujunemises kui ka meie kirjanduslikus elus üldse. Küsimuse sellises asetuses aga võib taas ära tunda kaasaegse Berliini vaimseid heitlusi, kui kriisist väljapääsu otsiti ida-orientatsioonis või siis hoopiski primitivismis. Ka levisid sel ajal Berliinis mitmesugused usulised liikumised, mis reaktsiooniõhus-tikus küllaltki vastukaja leidsid ja mida meilegi importima hakati. Sellele astub Semper vastu väga resoluutselt ja osutab korduvalt taoliste liikumiste ärilistele juurtele.

Just «Tarapita» aegadel mõtiskleb Semper palju elu ja kunsti vahekordade üle. Siitpeale jääb tema püsivaks veendumuseks, et tõelise ja suure kunsti aluseks on ikkagi elu ise, siit saab kunst oma jõu ja tähendusrikkuse. Kunst tohib ja peab end vahele segama elunähtustesse ning võitlema progressi eest. Kahekümnendate aastate algust peab Semper ilmselt taoliseks ohtlikuks perioodiks, kus kunst ja kirjandus peavad appi tulema võitluses mahakiskuvate tendentside vastu, mitte aga elukauges romantikas ilutsema. Semper ütlebki sõnaselgelt, et väärtuslikumaks tuleb lugeda kirjanikku, «kelle mina ei sisalda ainult oma enese kitsaid piire, vaid endasse mahutab ka teisi inimesi, kogu aja, yhiskondlikud võitlused ja ideed, kosmilised rytmid».

Kuid seejuures on just Semperile iseloomulik, kui ta hoiatab, et «kunstiteose abinõustamisega» tuleb väga ettevaatlik olla. Ka kirjandus peab olema enne-kõike kunst (see on eeldus, mitte lõppsiht!), alles siis on tal jõudu ja võimu kaasa aidata ühiskondlikus võitluses. Seega otsib Semper juba siin õiget tasa-kaalu objektiivse tegelikkuse ja kirjaniku subjektiivse loova energia vahel. Selles valguses tuleks ka Semperi manifesti fraasi «igayks oma ette oman vaimlisen loomingun» mitte tõlgitseda sõnasõnaliselt, vaid kontekstis, kus tegelikkuse peegeldust ei mõisteta lihtsustatult ega arvata siit välja kirjaniku subjektiivset loovat ja vormivat energiat.

«Tarapita» rühmituses oli Semperil kaalukas ja tooniandev osa, ta esindas koos Barbarusega «Tarapita» kõige radikaalsemat külge. Ei olnud juhus, et just Semperile langes osaks «Tarapita» manifesti kirjutamine, kus ta ka nii teravat tooni tarvitas, et seda võis pidada põrandapealsetes legaalsetes tingimustes juba võimaluste viimaseks piiriks. Tarapiitlasena asetabki Semper pearõhu kritiseerivale ja nõudvale artiklile, mida ta peab paremaks õhupuhastamise vahendiks kui lüürikat. Hinnates «Tarapitad» tervikuna, kümnekoondise kõiki plusse ja miinuseid kokkuarvestavalt, võime julgesti rõhutada selle kaalukamalt edasiviivat osa tookordsete ajatingimuste võimalustes.

«Tarapita» äratas kodanlikus ajakirjanduses ootuspärast opositsiooni, kus mitmed kõige valusamad löögid langesid Semperile, kelle ülesastumistes ära tunti kodanluse kui klassi vastu suunatud teravik. Nii heitis E. Laaman Semperile ette vaimustumist «Clarté'st», mis Laamani arvates olevat vene inspiratsioonidest

sündinud. Muidugi oli taoline arvamus liialdus ning võis tekkida «Clarté» põhi-
aluste mittetundmisest. «Tarapita» vastu astus kodanliku ajakirjanduse ühis-
rinne, teda süüdistati noorsoo rikkumises ning selleski, et Viljandi koolinoorsoo
kongressil võeti vastu skautide liikumist eitav resolutsioon. Kirjas Tuglasele
Berliinist 10. jaan. 1922 avaldabki Semper oma vaimustust nimetatud noorsoo-
kongressi puhul, mida ta peab üheks rõõmustavaks märgiks kodumaises
elus.

Semperi kirjanduslikus eluloos on raske leida teist rühmitust, millesse ta nii
kiindunud oli kui «Tarapitasse». Kahekümnendate aastate teise poole ja hilise-
mategi aastate rühmitumiskatsetest kitsamatel alustel, kui oli Eesti Kirjanike
Liit, jäi Semper tugevalt eemale ja suhtus nendesse loult. «Tarapita» olukorra
üle, mis ka majanduslikult oli küllalt keerukas, muretseb Semper pidevalt ja
teatab näiteks Tuglasele Berliinist, et ta on kõigea nõus: honorari vähendami-
sega, ridade lühendamisega, hinna tõstmisega, tiraaži kärpimisega. Eriti muret-
ses Semper, et «Tarapita» ei langeks pisinäakluste nivooni ja säilitaks oma idee-
liselt opositsioonilise joone.

Isegi siis, kui «Looming» juba teoks sai, jäi Semper arvamuse juurde, et ka
«Tarapita» peaks edasi ilmuma. Kuna «Looming» oli mõeldud kogu kirjanikkon-
nale, kartis Semper põhjendatult, et ajakiri võib jääda ilma teravama ideelise
ilmeta, s. o. väljaandeks, kuhu «igauks oma sirtsu võib lasta». Ka «Loomingule»
hakkas Semper küll kaastööd saatma, kuid juba 1924. a. 2. aprillil kirjutas ta
Tuglasele Naapolist tarapiitlikus vaimus: «Aeg on tõesti paras midagi soolast ja
vägevat neile vastu vahtimist virutada! Tõesti välja anda üks album või almanak
kõlblusvastasust, ametliku meelsuse vastast, keeueuenduslikku, kah jalustraba-
vat omakorda. Sest kui me «Loomingut» niiviisi kohitsetult peame serveerima, siis
tytab see lõpuks ära.»

«Tarapita» lehekülg meie kirjandusloos on veel uurimuslikult käsitlemata konk-
reetse tervikuna, kus ülevaade iga tarapiitlase osatähtsusest ja seostest oma ajaga
lisaks kogupildile iseloomustavaid jooni ning selgitaks ka mitmeid reaalseid ja
näilisi vasturääkivusi selles küsimustekompleksis. Pärast «Tarapitad», kaheküm-
nendate aastate teisel poolel, jäi ka Semper vaiksemaks ja taandus kirjandusspet-
siifilisemate probleemide ringi. Mõnikord tunduski vahemaa endise protesteeriva
ning tugeva fraasiga tarapiitlase ja hilisema reserveeritud ning tasasema Sem-
peri vahel küllaltki suurena. Kuid liialdust kartmata võiks ütelda, et vana pärm
hakkas taas käärima kolmekümnendate aastate pinevas situatsioonis, mil Semperi
ühiskondlikud huvid ilmselt elavnesid ja ta asus kaitsma demokraatlikku mõtet
fašismi rünnakute vastu. Brošüüri «Vastutusrikkal ajal» protesteerivas Semperis
on ilmselt endise tarapiitlase karakterijooni.

Tarapiitlasi meenutati ka 1940. a. sündmustes uue aja lävel. Mõnedki mõtted,
mis olid väljendunud «Tarapita» manifestis, leidsid nüüd uues tegelikkuses ja
uutes edasiarendustes kõlapinda. Nii meenutati Semperi manifesti tervitustes
uuele ajale vastses «Rahva Hääles»: «Kõik need ideed, mis tol korral olid mani-
festis eos, on nüüd leidnud palju laiemat programmi uue valitsuse deklaratsioonis.
Kes oleks võinud tookord ennustada, et neid ideid tuleb kord teostama hakata just
tarapiitlastel enestel, kelledest praegu kaks on uues valitsuses — peaminister
dr. J. Barbarus-Vares ja haridusminister J. Semper.»¹⁰ Ilmselt oli põhjust nõnda
meenutada, sest Barbarus ja Semper olid «Tarapita» eesrindlikumad jõud, kes võit-
luses vaimseid väärtusi mahatallava tõusikluse vastu ühitasid unistasid tõeliselt
demokraatlikele alustele rajatud ühiskonnakorrast.

Muidugi jäi ka kõige radikaalsematel tarapiitlastel mõndagi pooleli, mõneski

¹⁰ Kirjanike tervitusi. «Rahva Häälel» 25. VI 1940.

küsimuses polnud kaugemale ulatuvat selgust ning vaevalt küll Barbarus ja Sempergi suutsid ajaloo käiku ta täies konkreetsuses ning ootamatustes ette kujutada. Kuid tuleb nõustuda H. Peebuga, kes õigesti on ütelnud, et me ei hinda kultuuriloolist tegelast ja seega ka kirjanikku mitte selle järgi, mis ta veel andmata jättis praegusest ajaperspektiivist vaadates, vaid seda uut, mis ta andis võrreldes eelkäijatega.

Semperi enda loomingulises arenguloos tähendab «Tarapita» periood otsustavat astumist elule lähemale, mis võimaldas tal eriti järgmisel loominguperioodil jõuda kirjanduslikult täisküpsuseni.

Ei kesvadest ega linnastest

Vaareid 1966. a. luulesse

sja ees, teist taga, nagu meil juba kombeks, alustaksin mingi kohatu võrdlusega.

Artiklis «Literaturnaja Rossiale» kõrvutas Eesti NSV Kirjanike Liidu sekretär Rudolf Sirge kaasaegset eesti kirjandust Võrtsjärve kolhoosi saakidega, mis tänu Kalev Raave silmapaistvale juhtimisele on väga silmapaistvad.

Ilmselt peab see võrdlus aitama vene lugejaid mõista, kui võrd ohtralt otra lõigatakse eesti vaimupõllult ning mis vägevaid linnaseid neist annab leotada.

Laul mu ees on 20 mullust luuletuskogu. Tõsi, kaks meist valikkogud, veel kahte kiputi ristima «poolkogudeks», ent nii või teisiti on seda enam kui kunagi. Ja siiski lubatagu mul möödunud aasta luuleloomingut mitte võrrelda Võrtsjärve kolhoosi kuulsate kesvadega, millest kõlbab lõikuspühaks vaaritada pilgarirüüpi. Niisiis — ei kesvadest ega linnastest.

* * *

Luule on oma olemuselt rahutu, alati liikuv objekt. Objekt vaatleja seisukohalt. Võtta aastat mingi kindla punktina, mis aitaks aimata suundade tõenäolisust, oleks ennatlik (isegi nii koduse, reast reani läbiloetud eesti luule puhul). Soov leida lokaalse poeesia kohta ja liikumist ahvatleb meid mõnikord tegema võrdlevaid määranguid suurrahvaste või rohkem tuntud naabrite analoogiatega. Ent ka see moodus pakub pigem võimalusi lihtsustavaks endapeibutuseks. Me valime meile sobivaid analoogiaid (niigi piiratud materjalist, mida tunneme), vaatleme ideede liikumist mehaaniliselt, väljaspool keskkonda, kus see toimub (kompareerides peamiselt väliseid, eriti silmatorkavaid tunnuseid). Just taolisel meetodil on kõige mugavam toetada või taunida koduseid tendentse, mille kohta meil niigi juba oli arglikult küpsemas isiklik valmiskontseptsioon.

Seetõttu püüaksin vältida eelseletatut ja piirduksin pistelise sondeerimisega itta, läände ja põhja.

Alustaksin idast, kuid ilma Pavlovi tingrefleksita. Ilmselt rikkas vene luules toimub suuri süvenemisi. Voznessenski ja Jevtušenko tunduvad selle foonil vaid lüürika lipukandjatena, viimane isegi teatud reservatsiooniga (sellel paljukirjutaval autoril juhtub tõsiseid maitsemõõnu, vt. luuletuskogu «Sidekaater» 1966. a.). Tundub, et estraadlik populaarsus ja massitiraadid pole kriitika silmis enam kuigi võrd soliidseks kriteeriumiks. Luule autoriteetsema grupi etteotsa on tõusnud küpsed süvalüürika meistrid, varem mõnd aega vaikinud Leonid Martõnov ja Jaroslav Smeljakov. Noorematest Iskander Faizulin, Olžas Suleimanov, Oleg Tšuhontsev. Endiselt on orbiidis kitarriballaadid, nende autoreist-esitajaist arvestatakse praegu juba tõsiselt vähemalt Novella Matvejevat ja Bulat Okudžavat. Uus vene lüürika on viimasel ajal äratanud globaalset huvi. Ta on muutunud üldinimlikumaks, kaotamata seejuures talle alati nii omast sotsiaalset paatost. Andrei Voznessenski iseloomustab seda suunda järgmiste ridadega:

Все прогрессы реакционны,
Если рушится человек.

Lausa läänes, s. t. Ühendriikides, on biitnike-luule ilmselt jooksnud kuivale. Isegi taoline tähelennuline anne nagu Allen Ginsberg. Luules debüteerinud siirduvad kiiresti proosasse (John Updike) või leiavad pehme toittepinnase lyrics-maker'itena teatrite ja TV konveieril. Näib, et kõige tõsisem poeesiaharrastus koondub ülikoolide ümber, kes seda ka kirjastavad. Iseloomulikuks ajastu kokteiliks on kujunenud protestilaulud. Need sünteesivad endas folkloori ja pop-kunsti. Kuuldud heliplaatide järgi on see akuutne progressiivse löögiga satiir, mis on tappev oma rahuliku üleolekuga, mõnikord aga matkitud nõretava riigitruudusega. Sisse lauldud heas mõttes diletantlikult, nii et kuulajal tekib vahenditu tunne — just nagu mina ise! ja küllap ongi protestilaulud praegu ameerika nonkonformistliku luule kõige rahvalikum levivorm.

Inglismaal juhtus mullu ime — jagati riiklikke kirjanduspreemiaid. Kultuuriministrinna ulatas esimese Edgell Rickwordile, heldene aeg, satiirilisele luuletajale?! Mitte C. Northcote Parkinsonile, kelle bürokraatia tekkeanalüüsid kogu maailm võttis vastu lausa Newtoni seaduste tasemel. Ka mitte postuumselt Dylan Thomasele, kaasaega enim mõjutanud inglise poeedile. Tekkis kahtlus. Tutvumisel selgus, et Rickword on vanema põlvkonna tüse satiirik, peamiselt sõjavastane ja urbanismi kontraste harutav, ent üldilmelt täiesti krestomaatlik. Mis omakorda tõestab reeglit, et ka Inglismaal imesid ei juhtu.

Meie põhjanaabri luuletendentsid on küllaltki sigrimigrilised. Olla moodne pop-runoilija ning seejuures säilitada sitket soome sisu pole põrmugi «magus elu». Põhjanaanabrite auks tuleb tunnistada, et nad püüavad oma kodumaa elunähtusi näha laia maailma aspektist, kaasaegse filosoofia ning teadusliku progressi valguses. Einoleinoliku plahvatusega (viis-kuus raamatut korraga) avas ukse Paavo Haavikko. Prevaleerib kodanikulüürika varjamatult poliitilise hoiakuga, liberaaldemokraatlik või ülimalt pahempoolne. Värskes luules on arvukalt noori tiivasirutajaid — maestroks aga jääb endiselt Arvo Turtiainen. Populaarseks on saanud Pentti Saarikoski ja eriti möödunud aastast Arvo Salo oma «Lapua ooperi» ja protestilauludega. Tahaksin veel kord toonitada, et soome luule reageerib kõigile maamuna sõlmprobleemidele (mitte üksnes Vietnami sõda) hoopis erksamalt kui meie siinpool lahte.

Ja nüüd, pärast neid pistelisi sondeeringuid, vaadake mis enda vaka alla — mihukesed 20 küünlast põlevad...?

* * *

Eelkõige veel üks reservatsioon — ilmunisaasta ei kajasta meil raamatu sünniaega ning verivärske luulekogu näitab praktiliselt autori olemust minimaalselt kaheaastase hilinemisega. Kuivõrd me teame-tunneme nende vahepealset loomingut perioodikast, oleks õiglasem aasta-ülevaadetes analüüsida ka jooksvat luulet — kui mitte just arengusuundade mõistmiseks, siis vähemalt, et lühendada distantsi. Pakun seda töömahukat ja vaevarikast moodust tulevikuks, juhul kui kirjastamistsükkel ei kiirene (hästiinformeeritud optimistid ei julge esialgu järske muudatusi töötada). Meie trükibaas ei vasta aja nõuetele, kaadri ettevalmistuse tase nõuab resolootset lahendust, paberi defitsiit annab aga ka tunda. Suhteliselt madala kaanehinna juures on tiraažid tervikuna tõusnud ja toobiga mõõdetud nivoos. Eriti torkab see silma viimase lahja kasseti puhul. Ilmselt jääb debüüdi trükiarv (16 000!) neile noortele isiklikuks rekordiks üsna kauaks või üldse (välja arvatud proosamees Jüri Tuulik). Mõistagi peaks raamatukaubandus

püüdma diferentseerida tiraaže, taotlema optimaalseid tellimusi. Ent nii võf teisiti, uudisloomingu letile ei jää. Ostjad sageli ei vaevu isegi pilku heitma kaante vahele, et kas leheküljed on ikka sisse köidetud, rääkimata sirvimisest, et veenduda, «kas pörsas kotis üldse teeb häält». Ei ainelist ega vaimset respekti raamatu vastu. Aga see-eest oleme maailmas esikohal (raamatute ostmise koguses peakohta) ja mõistagi loeme seda kultuuritaseme tähtsaimaks näitajaks.

* * *

Betti Alveri «Tähetundi» jätkus mõneks tunniks. Enam kui kolmkümmend aastat selekteerunud aegade ja arvamuste kiuste, läbinisti tuumakas, helde ja tõrges, nõnda tuleb Alver tagasi oma kohale eesti luules, kus ilma temata oli tõsine tühimik. Ta tuleb kuidagi väga loomulikult, ilma märtrihoiakuta (mida kibestus võiks jätta). Kui juba kellelgi, siis just Alveril oleks ehk moraalset õigust endale seda lubada. «Varamu»-aegse elulähedus-positivismi päraponnistustest kuni vulgaarsotsioloogiliste hoopideni — ta on püstipäiselt kõike talunud. Ka halvimat poeedi jaoks — absoluutset mahavaikimist, ja viimset võimalust — kirjutada vaid laekasse. Kas rõhutada või leevendada neid asjaolusid, naljakas, tänapäeval annavad nad «Tähetunnile» mõrkja eelise — siit ei leia juhu- ega tarbeluulet. Mõnigi Alveri eakaaslane, asudes praegu koostama oma eluloomingu valikut, märkaks kohkumusega, kui palju kunagist viljakat värsirühklust ja kõlisevat retoorikat on varisenud olematuks. Ent Alveri ääretu nõudlikkus enda vastu säästis ajahambast tuhmumata tunnetuse igast läbitud etapist, isegi sünge hitlerliku okupatsiooni aastaist.

Mitme pealekasvanud põlvkonna jaoks on Betti Alveri «Tähetund» lausa tundmatuks maaks, avastuseks, luule pidupäevaks. Veelgi hämmastavam — see raamat jätab terviklikult uudse mulje ka siis, kui arbutate esilauliku põhiloominguga varem tuttav olla. Ilmselt liituvad viimase aja vähesed, ent kaalukalt paljutülevad luuletused teose olemusse niivõrd loomulikult, et ajaline distantis nagu kaoks. Erinevatesse aastakümnetesse dateeritud luulest kasvab mingi väga ühtne, jagamatu autoriisiksus. Sellest vaatenurgast jäävad ehk põeemid rohkem eraldi, oma aja lasteks. Ju peegeldub neis enam olustikku, ent Alveri spontaanne pajatamislust, tüüpide, kujundite ja riimide pillerkaar jätvavad nad püsivalt meie vähese eepika paremikku, deklamaatorite ja publiku rõõmuks, kes nii kangesti armastavad tulevärki.

Oleks üsnagi lootusetu püüda «Tähetundi» ülevaate raamides kuigivõrd sügavamalt analüüsida. Rikas teos väärib kirjandusteadlaste detailsemaid uuringuid ning, tahaksin loota, mitte üksnes kaalutlev-kiretuid (nagu minu väga subjektiivse arvamuse järgi oli «Loomingu» juubeliartikkel). On ju Alver ise nii ekspressiivne, kompromissitu, oma loomingu jäätult põlev — raske on temalt leida inertset rida. Ja kas üldse poleks mõttekas nõuda retsensentidelt mingit loomuvastavust vaadeldava autori vaimse temperamendiga? Meil Eestis, kus ikka veel peale Tuglase polevat ühtki professionaalset kriitikut (ehkki meil on sadakond kutselist kirjandusteadlast ja -tegelast), vohab tüütavalt jäik ning ilmetu arvustusekeel, apaatselt pinisev nagu südatalvel ärganud kantseleikärbsel.

Pean seda kohatut nüket kohaseks eriti just «Tähetundi» käes hoides, veel ja veel kord lugedes «Tuulde räägitud». Kui tähtis on meie ajal rääkida täiel häälel kodanikujulgusest ja vastutusest, inimlikust uhkusest, mida keegi meilt võtta ei saa, kui me ise seda ei loovuta ega aita teiste oma tallata.

Ei ole pühadusi, mille nimel
võid mõnitada inimest.

Pühi siis nii pisarad kui pori
sa inimese näolt!
Jää iseendaks! Vihka valet!
Ja mäleta:
ma pole mängukann.

* * *

Iga luuletaja koostab oma kogu ise, vaeb ja valib, et näidata end parimast küljest. Kasette koostab Oskar Kruus. Ju ka tema püüab näidata noori parimast küljest. Huvitav, miks nad järjest muutuvad aina ühekülgsemaks? Viimane täiesti omanäoline debüüt oli Suumanilt. Andekas vahenditu imetleja Viivi Luik astus kasseti, võiks öelda, rikkudes händikäpi reegleid — ta ei vajanud edumaad. Helgi Muller soovivat näib soovivat jääda noorpoetessiks veel kümmekonnaks kirjastushooajaks. Tuleb täiesti ausalt välja ütelda — kassetis ilmumist ei maksa kujutleda pehme maandumisena Kuule. Ei mingit hinnaalandust järgmiseks raamatuks! Trükitud visiitkaardi taha tekkigu isik!

Mullune kolmikarp (kaanel 1965) pakub meile Leelo Tungla «Kummaliselt kiivitajad kurtsid» ja Ingvar Luhaäär «Toominga atmosfääri». Mõlemad on nõrgakesed. See on õpilasluule. Keskkoolide almanahhide paremiku tasemel.

Tütarlaps laulab: «Iseend otsima lähen / võib-olla üle su tee», «liig palju taevast mu üle», «Mul on vahulilled silmad», «Juustes on mul meritähed, kulnud täis on mererohtu». Siis tulevad samblalõhnaline laul, kollase liblika suvi, merevaiku kui tardunud mett, lumikellukesed vana pärna all. Leelo Tungal läheb kogu aeg kuhugi (tavaliselt ära, et riimida — s ä r a b), ent see pidev minemine jääb staatiliseks. Põgenemist loodusesse (peenema sõnaga eskapismi) ma ei näe ja Tungla looduseimetlus on lalisev. Eesti rohket feminiinset luulet Leelo Tungal oma praeguse tasemega vaid lahjendab, kohati paroodiamaiguliselt; küll aga rikkastab meie estraadirepertuaari uute vahulillede lademega. Oma laulu ei ole ta esialgu leidnud.

Perioodikast on Ingvar Luhaäär jätnud mulje (pigem küll proosas). Omaette kaante vahel see kahvatab kuidagi väga koolipoisilikuks ja isegi grafomaanlikuks (vt. näit. lk. 39). Või on see ehk sissejuurdunud infantiilsus (esimene luuletus trükiti tal neljateistkümneaastaselt)? Lüürilisemas laadis ja pateetikasse laskudes tõuseb tal silmatorkavalt pinnale sile sõna, raamatulik, otsitud kujund. «Toominga atmosfäär» ei visanda isegi tavalist võtke-mind-sellisenä kreedit. Ja siiski tahaks uskuda, et Luhaääril on mõneti silma, võib-olla epigrammist?

Suur liinibuss liigub läbi Eesti
nagu ümbernurgajutt.

Kui paari aasta eest Andres Ehini groteskid kassetist välja jäid (sest trükkiküpsid oli tal lihtsalt vähe), polnud see karuteene, vaid, kui soovite, «teenus». Kitsi sulega tuumakalt Ehinilt võib lähemas tulevikus oodata huvitavat, jälgejäätvat esikkogu. Kiiremas korras vajaks mõistvat asjalikku trükkitoimetamist Artur Alliksaare luulepärand. Loomulikeks debüüdipretendentideks peaksid õige varsti olema ka Albert Koeney ja Nikolai Baturin? Teise kogu jaoks näib nõudlikult pinda otsivat Linda Ruud. Hinnaalanduslikul, kombetaite-kassetil pole mõtet. Küll aga ootaks avalikkus iga-aastasi üliõpilasalmanahhe. Lausa kummaline, et Alma Mater, meie kirjanduse akadeemiline вяня (tõlkimatu termin Puškini «One-ginist»), neid senini käima pole pannud.

Omaette probleemiks on pikad, vaevalised ja väsinud debüüdid. Kui on ilmselt ja ette selge, et raamat ei jäta endast kirjanduslikku jälge (peale autoripoolse trüki-rahulduse, mida meie ühiskonnas pole võimalik pakkuda kirjutajale oma kulu ja kirjadega), siis tuleks neid «habemega algajaid» ka kohelda resoluutselt, vähimagi vennaarmuta. Pretensioonika andetuse heatahtlik nivelleerimine mingiks talutavaks keskpärasuseks võib mõõnaaegadel tunduda taktikaliselt otstarbekas, ent peagi need «omad vitsad peksavad», sest nii või teisiti — me sooritasime kuriteo kunsti vastu. Hiljem tuleb need värsiraamatud «paigutada» kirjanduslukku, õigustada nende olemasolu, tõestada juhuse seaduspärasust. Nagu Thackeray'l «Edevuse laadas» on öeldud: «inimese sünni kui absoluutne juhuslikkus... aga mis hirmsat energiat kulutatakse tagantjärele, et õigustada seda vägitegudega kuni surmani».

Ka J u h a n S a a r e «Kured ja laevad» liigitaksin väsinud debütide kilda. Oleksin variser, hüüatades — nüüd läks tal nokk lahti, ootame värsket lisa. Väga kitsalt-subjektiivselt võttes näen ma mõnd Saare luuletust, mis võiks olla talle lähtepunktiks, kui ta peaks edasi liikuma. Vormiloid, kuid elamuslikult siiras «Merel on väsinud kured» ja «Hüvastijätt»: «Aitäh, lauskmaa rahvas lahke! / Külalalt kaua teie lauas...» Võib-olla need? Aga kindlasti mitte «Mööda teed» (lk. 71): «Mööda teed / Mööda teed / Mööda põldudevahelist teed / Mööda põldudevahelist lõhnavat teed» — aina mööda ja mööda, nii et pole isegi kahju.

Oo sõnu, sõnu, ütle mata palju!
 Neid öeldud on ja öeldaksegi veel.
 Üks uttu kaob, kuid teine jääb kui kalju.
 On sõnarikas meie emakeel.

Võib-olla vaim mul pole enam virge,
 jalg astund üle keskea künnivao —
 mus pole tulist kõnetooli kirge,
 ei leia kuulsust sealt, ei leia au.

M a n i v a l d K e s a m a a valis need värsid «Päikeselaiu» lakatekstiks. See on tema kuues täiskasvanutele määratud luuletuskogu. Üle keskea künnivao astunud inimeste mõlgutused, kuidas käib nende käsi või jalg loomingu pinnal, pole meil harulduseks. Nopiksin paar näidet Vaarandilt: «Teane, et vägevaks tormina huilgeks / pole mul kopsude mahtu. / Siiski ma armastan tormi ja põlgan / kaldalepaisatud vahtu» («Lihtsad asjad»); «Ma ise pole äge, / vaid tihti nukker ja loid. / Kuid siiski ägedaile / kuulub mu poolehoid» («Värsse lugedes»). Veel meenutaksin Merilaasi mõrkjat raudrohuteed: «Veersekk on täis! / Veersekk on täis! / Ösu on ösutud — viimne kui vakamaa, / värtnal veel viimne heie... Kõhe? / Kui teised on saanud hakkama, / saame ka meie.» Nagu näete, füüsiline vananemine ei tarvitse sugugi kattuda vaimse eidestumisega. Potentsiaalset ämma kehastab meil Helgi Muller hoopis edukamalt. Ilmselt ei peitu konks ka Kesamaa puhul mitte vaimu virguses või kõnetooli-kires. Lausa patt oleks väita, et tal puudub tahtmine kirja panna oma elunägemist, mälestusi, reisimuljeid. Ta raiub neid paberile üpriski sirgjooneliselt, vastava retoorikaga, mis on rakendatud tõdede-väidete teenistusse. Tema tunne ei haara kaasa, kuigi see on siiras. Kujufiluselt vähereljeefne, võrdlemisi lihtsakoeline, tundub ta pöörduvat mingi keskmise lugeja poole, keda praktiliselt pole olemas. Patriotlikud kavatsused kuhjab ta pateetikaga üle, ent ajakroonikad ei paku informatsiooni, sest kõik on seal tõesti tüüpiline kõige tüüpilisemas olukorras. Oletan, et Kesamaa püsivamaks pärisosaks jäävad tema lapidaarsemad luuletused ja laulutekstid — muusika sallib, koguni vajab teatud loomulikke naiivsust ja märgatavat konstruktsiooni.

Kas mõjus küllaltki plekikõlalise «Trompetisoolo» kriitika või muud asjaolud, kuid «Reporter värsikaameraga» paneb uskuma, et Arvi Siig on kasvanud. Foto ümbrispaberil teeb teda pigem kasvult lühemaks ja kampsunimuster rõhub sobivalt kogu eklektilisust, sestap terviklikku muljet «Reporter» ei jäta, heas mõttes reportaazliku küll. Tsüklis «Portree õitsva sireliga» tõusevad ehk üle Siia «Trompetisoolo» taseme vaid «Eakaaslased» ja «Üliõpilaskohvikus». Üllatab juba «Linn süütab tuled»... Tõsi küll, Jevtušenkolt nii tuttava varieeritud kordusega:

Memm Antsul koristajaks kaupluses «AURORA».

Ta tihti murelikult suitsetab «Aurorat»

— — — — —
Tal seljas jopp on messingpannaldega,
ta nagu vallutaja kannab seda,
ta nagu vallutaja mõista annab seda,
et rahul pannelde ja iseendaga.

Ent kahe poisikese elamusteringi reprodutseerib Siig üpris väljapeetult kuni lõpuni.

Nad õhtust linna vaatavad kui filmi,
mis

alla kuutteist aastat

keelatud.

Sama kiitus kehtib ka «Einelauas», «Õised maanteed on sügisel pimedad», «Valges kuues hallipäine kelner» ja «Umbtänav» kohta. Siial näib olevat soont põgusaks, napi joonega visandiks, löövaks puändiks. Didaktilisel pinnal ta libastub (vt. «Bembi» (pro Bambi), «Viru nurgal», «Ühe auto autobiograafia», «Nägemus»). Põrmugi paha pole luuletus «Kartusest»:

...närin sullepea plastmassist vart ma,
justkui kartes,

et äkki on tõesti nüüd aeg,

kus

ei tohigi

midagi

karta.

Arvi Siig näikse olevat leidnud oma teema, vaatenurga ja lugeja. Tal on sotsiaalset pilku, kohati väga tundlikku — «Valged pilved». Teda peksavad endiselt mõningane pretensioonikus (vt. proosapalad «Variatsioon teemal «Tehas» + «Mõttematk»), nõrk lüüriline tajutaju («Kajakad» jt.) ja eriti — meelevaldsed suhted eesti lauseehitusega (muide, selles on ta võrdseks paarimeheks Rimmelile). Küllaltki nahkse riimi huvides paisatakse segi loomulik lauseloogika — see pole isegi enam kubisev inversioon, vaid meenutab pigem karvupidikistud tõlget. Rõhutaksin, et ma ei laida seejuures sugugi vene värskema luule mõjutusi, mis on Siiale ilmselt kasuks tulnud:

Nii sööklas «Lootus»,

sööklas «Lootus»

sööb inimkonna enamus.

Oma kolmandate värsikogude keskpärasuses astuvad rahumeeli lugeja ette **Lehte Hainsalu** («Rukis loob pead») ja **Tõnis Lehtmets** («Kodumurul»).

Kastetilgake särab,
rõõmsalt kullendab tee.
Vahest nende pärast
laseb vilet poeet?

(«Mahlalaskmise päev»)

Seisan ja kuulatan aeva:
rukis loob pead...
Küll on ses rõõmu ja vaeva —
luua endale pead!

(«Rukis loob pead»)

Neil mõlemal oleks ju nagu öelda maailma kõigist asjust, ent see tasane, sordiini alt tulev lalin ei eruta ja tormid vaibuvad koduõuele, teelehtede vahele. Kui värssidel puudub üldistusjõud, kui ei sünni uut kvaliteeti — kunstitõde, siis ei hakka meid põrmugi huvitama poeedi isiksus ega tema elamustering. Tervik on alati midagi hoopis enam kui koostisosade summa. Kunstis on autor tervikust lahutamatu — seetõttu ta meid erutabki, mängib meiega, ärritab, võlub. Ta muutub isiksuseks, kes, nagu öeldakse, «loob kliimat».

Ja an Krossi saab pidada «kliimaloojaks» juba aastaid — ka «Lauljatega laevavööridel» jätkab ta visalt oma ärksat missiooni. Kross on pidulik avastuste pakkuja, esteetiliste sügavuste loodija, helde fantaasia ja muheleva suuga didaktik.

Tema retked on hoogne sõit homsesse päeva, olgu merekaardiks iidne legend või Laktionovi «ideeliselt paremustatud» maal. Ta kutsub meid teekaaslasteks, ent mitte ballastiks: maha tuleb jätta tardumus, eelarvamuste roostes käsipidurid, ennastõigustava vanameelsuse protekteeritud kummid — nendega võib veel sõita, kuid enam tõesti ei võideta võidusõite.

Julgen arvata, et **Ja an Kross** on üpriski mõjutanud nüüdisaegset eesti luulet. Ma ei mõtle matkivaid ponnistusi, mis hajuvad talendi kiiluvees. Ka mitte rõhutatud suunda intellektuaalsusele — sõltub see ju absoluutselt autorist. Miskipärast haakub Krossi mõju omal ajal nii kitsalt mõõdetud mõistega — «võitlev humanism». Kunagi, dogmaatilises menetluses, andis see «vööribardidele» ühepoolse õiguse idealistlikeks oopusteks, välistades võimaluse, et lugeja mõtleks teisiti kui autor, või veelgi kurvem, et nad mõlemad üldse sooviksidki mõelda. Tänapäeva vööriauliku kaldad on laiemad (vältisin meelega sõna piirideta, et siin, esialgu, veel mitte opereerida «võõrandumisega») ning tal tuleb paratamatult arvestada, et iga kaldalviibija tahab mõista, kuhu teda kutsutakse ja kas on üldse mõtet kaasa minna. See on luule inimlikkus, demokraatlikkus, ning mulle näib, nimelt seda on meil tublisti juurde saadud Krossilt.

Nukraks teeb üks asjaolu — vööriauliku poleemiline kirk jõudis kaante vahele siis, kui tema mitme traktaadi värsked kontseptsioonid on juba käibeväärtusteks muutumas, vähemalt näiliselt. «Adamsoniaadist» ja «Härmsoniaanast», ehk kasvame üle, aga kuidas on lood «Päkapiku» probleemistikuga? Pean seda Krossi väga tõsiseks õnnestumiseks, mõtteluules, kui soovite — ehkki see võib tunduda vaid vahenditult voolava vestena. Võrdkujudeta, lahtriteta, pretsedenditu nagu päkapikk, keda pole olemas ja kes siiski on — igal sammul ignoreerimas meie vormipükstest sõltuvaid tõekspidamisi.

Kogu lõpeb «Campanellaga». Merepoide ja kirikukellade kumin, Lohusalu karid

ja Castel Nuovo piinakamber, kaluri eilsesse lehte mähitud leivatükk, trükimustast lõhnav, ja «Päikeseriigi» julged ideaalid, mis pürivad tänasesse päeva kesk-aegse inkivisitsiooni kiuste. Kross maalib meile jõulise, pateetilise poemi, väga reljeefse, kontrastse, mitmepinnalise. Isiklikult pean seda tipuks 1961. aastast kuni P.-E. Rummo «Unetute interjööride» ilmumiseni — mõistagi ei kõrvuta ma neid laadi poolest, vaid sugestiivse haarde aspektist.

Jälgides Krossi mõju luulesse astujaile, tahaksin kahtluse alla panna tema kohati hasartset liitsõnade-harrastust. Nopin mõned markantsemad: võrenguvallatused, vesiroosirõõmud, unistuseseedripuu, maailmaotsimisraamat, tunnetamisiharad, eneseteostamiskava, kannibalisöömaajad jt. Mida sädelevam uus liide, seda lihtsameelsemaid õpipoisse leiab, kes kalli emakeele kokkukirjutamise leebust kasutades jõuavad lõpuks taoliste näkineelunaljadeni, et mõni keelemagister Soomes läheb kadedusest lõhki oma «oikeakielisystarkastuserikoisalanlautakunnassansakin» — õigekeelsuskontrollierialakomitees, sestap eesti noorluuletajad ületasid sealse «samankaltaisen sanansovittelun maailmanennätyksen». Superliitsõnade nuhtlust ei saa tõlgitseda keele voorusena. Meil jätkub *minetisi* (täpsemaid asendajaid ootavaid sõnu), haruharva kohtab lühikest julget tuletist (näit. raal) ja mõnd Aaviku kaliibriga meest pole ammu eesti keelt kiusamas.

Hüperborea, sa me põhjala! Herzen nimetas nii püha Peterburit, põhjapoolseimat suurlinna. Paul-Eerik Rummo pühendab oma «Hüperborea» Kersti Merilaas-
nele (pro Merilaasile?). Need ürgsed müstilised kangastused taplevatest elevantidest potisiinisel pakasetaeval segamini üpris maiste asjadega:

Võetud on ahjusuu eest pelt:
hiiglaste iga kihvavise
paiskab kõrgele virmalise.
Tumedal põhjal vastuhelk,
— — — — —

Vagusid kinni tinutab hall,
vaat et kartuli keerab kihva.

Hiiglane pöörab ja keerab kihva
kuskil sääl all.
— — — — —

Pimesi visatud herneid ja kaeru —
suurte jalge all titekuringad,
pisarakaunu, kahinal naeru . . .

Välja siit nemad jääga surivad.

Tõepoolest, noor Rummo hoomab Merilaasile omast nii aines, laadis kui meeliskluseski:

Olnud kõigil perfektseim hetk,
millest saanud pluskvamperfekt.

«Kevadised koplid» on küpse lõikuse raamat — ka siis, kui laulik karjalask-mele, lõokestele ja päikesele hurraad hüüab. Kersti Merilaas on elutark ja tema ürgemalik dialektika eelkõige empiiriline. Ilmselt on tema luuletuskogu mullu ilmunute seas positiivseim — suunitletult elujaatav, paatost kartmata. Puh-tad värvid ja otseütlemised näivadki Merilaasile enim sobivat; moodsad pool-tonid ning pelgalt markeeritud mõistud loovutab ta, ahvatlust tundmata. See ei tähenda sugugi, nagu oleksid tema alltekstid aiva liiga ainiti mõistetavad (näit. «Haavapakk» — kui palju võimalusi erinevateks tõlgitsusteks!?).

Reibas, uljas ning elulähedane — need sõnad pole Merilaasi kriitikute sulest kunagi mööda pääsenud. Ise pole ta mööda pääsenud maast...

«Miks sind siis nii kiidetakse / sa vatsakas muldne mammi / ... sellepärast / et oled kõige suurem asi armastamiseks / mis meil parajasti / käepärast on» pat-
sutab meie planeeti Vetemaa Enn.

«Maa, sina armas ja soe / madala karvaga loom / tähtede tigidas karjas. / Ja meie? / Kas kirbud su kasukas?» küsib Merilaas. Ja teisel: «Oi maa, oi mamma, / sinu annid on ütlemata head!» Tema Mägiste Mart (põldude kuningas, päikese sina-
sõber), proovides pihuga mulda, teretab maad kättpidi. «...Eks pea meiegi hakkama mõtlema / oma mustadele päevadele, / kobima ligemale / maale ja mullale / meie kaks — taat ja eit,» kutsub Merilaas oma kaasat vanaduspäeviks Ööbikute orgu, kus uuest põlvkonnast kalleid külalisi kostitatakse ternespiima-
koogiga, ja «tunda oma õlgadel nende taldade raskust». Pange tähele, maa perso-
nifitseerimine hõlmab Merilaasi niivõrd, et ka ta ise mahub loodud sümbolisse. Kui Vetemaal nägime võõrandumist (kasutan siin Brechti lavatehnilist terminit näitlejaile — püüda eemalduda mängitavast osast), siis Merilaasi puhul võiks tegu olla jäägitu sisseelamisega rolli (Stanislavski meetodil). Eesti luules on küllaltki tihti kaldunud maad muutma omaette sõltumatuks fetišiks, samuti nagu mõisteid töö ja rahvas. Paatoslikud üleskutsed — «näha töö õilsust — üllust», «kummardada rahvatarkuse ammendamatu laeka ees», «astuda lihtsate inimeste hulka» jne. — äratavad kohati lugejas õigustatud kahtluse, ja nimelt: kas autorid ise kuigivõrd on nuusutanud rasket põllu- või sepatööd, et kas või vähemalt osasse «sisse elada», ning veelgi halenaljakam: mitmed suuresõnalised «astumised» rahva hulka kipuvad tõestama, et ennast natuke siiski rahvaks ei peeta. Ma ei märka Merilaasi luules seda häda.

«Ei leivamure ole õilis mure,» ütleb Kersti Merilaas ja tema turjakas ruupor Mägiste Mart rõhutab: «Halb amet on sul / hoobelda teiste tööga.»

Mägiste Mardi isiksuses saime ühe tüüakama maamehe üle hulga aja. Tema maiselt heroiseeritud kuju, läbinisti lihast ja luust, pole õpetlikke tõeterigi poetades liialt pealetükkiv. Kui Merilaas laseb teda vastata oma hüüdele «Siiski olgem optimistid!» — ««Seda ma olenki,» ütles Mägiste Mart, / lirtsatades läbi hammaste, / «mis muud jääb mul üle» —, siis tunne selles kogu häiritud inimkonna suhtumist.

Romantiline realist Merilaas on rahvaluulega hüval järjel. Pean eriti «Pakaselauludest» ja «Kindakirjast». Läbi-leolilik «Laul ühe jalaga härjast» vihjab tüüpilisele veale — ta jääb sünteesiks muutumata, lihtsalt stiliseerimisvõtteks, kunstluule tuimaks paarishärjaks. Teist umbes taolist juhtu märkan «Antaios». Tore, hümnilik metsaelu- ja loodusetunnetus «trummeldavale tehismaailmale» vastu-
kaaluks, kaotab see kohati üleskandeerimisest ja sisekõlandite kuhjumisest.

Nimiluuletuse, «Kaika» ja «Hommikvõimlemise» liigitaksin Merilaasi esindus-
lauludeks. Neis rinnutsi hoogsates, erksa retoorikaga raksatamistes näeme kuidagi eriti sümpaatsena autori inimlikku ja sotsiaalset mina, kes võites kahtlusi («Oh vaiki, ilkuja mu sees: / üks talv on taga — teine tulekul») hüüatab siiski üpris kindlas veendumuses: «S e a d u s, ühiskondlik leping, / särab nagu päike taevas. / Möödas on barbaarsed ajad!» ja kutsub meid punaste kangaste alla tervitama märtrite ja sangariteta aega, igapäevastest imedest rääkima.

Lahkarvamused «Kassiopeia» ümber taandasid Mats Traadi «Kaalukoja» ilmumise nagu teisejärguliseks. Õnnelikus kassetis eostatud nurgelise Traadi, «Küngasmaa» tuulte ja tuhinate ning praeguse (õigemini 1964. a.) Traadi kujunemiskõver ei kaardu just pidevalt tähtede poole. Ennatlik oleks väita mõõna (on ta ju vahepeal jutudebüüdiga maha saanud + romaaniga), kuid luules näikse ta tõsiselt maadlevat uue endaleidmisega.

«Kuidas käib sinu käsi, Mats Traat?» küsib ta iseendalt (lk. 22) ning vastab samas: «Ei ma sinine kiirgav Jessenin, / mul kitsam ja mõistlikum eesti hing.» Siis lubab ta uurida päikese ja öö kompromisse, pühendada rea terassõprusele (lausa ernihirelik sõna!), püüda «armu kui laborant viirust, / et anda neile, kel südames tuhk. / Otsin grimassidest varjatud siirust, / luule nimel olen varas ja nuhk», lõpetab aga: «elu on võimas, karge ja hell» (juhansmuulilik püha kolmainus!).

Poleks aus tegu pidada neid värsse Traadi uueks kreedoks. Ei anna võit ka nimiluuletuse koormakaal, ehkki seal väidetakse: «Ta õlgadele rängim tõde paras, / mis iial liikuda võib kolkamaal...» Traat ise on selles kogus pigem küll noor «vanamoeline romantik» (nagu ta ise väidab), kelle püüdeks on «maha murda maailma sinine uks / ja vaadata, mis on selles hiiglasuures toas», kus, arvab ta, «me kõik sõidame iseenesest välja», «muutume lapseks, / kelle vaimustusest lõhkeb / mänguveduri katel».

Julgen väita, et isegi luule nimel ei saa Traadist ei «varast ega nuhki» — Mats Traat jääb hingeliseks, lüüriliseks andeks. Ta on meil unikaalne kas või juba seetõttu, et punastab, märgates end võõras poosis. Satiiris läheb ta ägedaks, otse-sõnaliseks (vt. «Pullid»), filosoferides kipub ta tuuleveskina vehklema kontseptsioonidega, mida täppisteadlanegi käsitleb vaid õrnalt kui tõenäolisust.

Mats Traadi eetilist protesti tahaksin iseloomustada, nii veider kui see ka on, Suumani suu kaudu: «Maailma tunnetamatust / peegeldame. / Sokke, mis sooja ei anna, / heegeldame. / Keskusteeme keeles, / millest aru ei saa, / ise noogutame päid — / soo-soo, jaa-jaa. / Häbiasjaks on saanud / otsene kõne. / Ausus on matslik / ja lihtsus on lihtsalt nõme» («Võõrasemaga»).

Tsükkel «Sinise ukse taga», eklektiline nagu Traadi pikemad lood ikka, ongi vist «Kaalukoja» kaalukaim ilmemaäraja, mida kunstiliselt õnnestumiselt ületab vaid «Ballaad lüürikust ja raudtee kassipojast», võrratu, kompaktne teos, väga täpse olustikudetaili valikuga, pildirikas, nukralt mõtisklev ja seejuures hällilaululikult soe. «Sind lüürik kaitseb, lüürik valvab, / ah, maga, maga, / uus päev kui kutsikas sind sabast salvab / aovalgel urinaga.»

Mulle koguni tundub, et kõrvutamisel Jessenini klassikalise «Дай Джим на счастье лапу мне» muljega on Traadi luuletuse sugestiivne meeleolu avaram, sotsiaalsem, mitmel tasapinnal.

Nn. tööluulest, milleks Traadil algusest peale on olnud õnnelikkude kätt ja loomulikku sundimatust, eelistaksin seekord vabavärsilist «Korstnat», kus nii objektiivistlikult loetletud konkreetsum muutub lüüriliseks üldistuseks, lausa eposi portreeks. Pärast tuumakaid «Harala elulugusid» (mida ma täiesti heatahtlikult spuurriverlikeks pilasin) näitab Traat järjekordselt oma napi skitsi jõudu «Õpikus»: «Võta kirikutorn, / vaevased kivised põllud, / paju või kaselatu, mis kõlbab malgaks, / mõned keelest kustuvad sõnad, / koidiku punane pillikeel / ja käsi, tohutult palju käsi — / saad ikka ajaloo.»

Nimelt need Traadi omanäoliselt jõulised küljed määravad «Kaalukoja» asendi aasta vaekausil ning panevad huviga jälgima tema visalt otsivat (ka kobavat) arengut.

Aleksander Suumani teine kogu «Krähmukirjad» andis end oodata. Hellitavalt Sassiks hüütud (ka Pansot ei nimeta enam keegi Voldemariks), on ta tõepoolest meie uunikum, kahe muusa armuke, truu poiss mõlemale. Laias laastus polegi see nii erandlik — meenutagem kas või Puškini ja Lermontovi joonistusi, Majakovski TASS-i aknaid (+ tema vähetuntud kunstiküpseid maale) ja lisaksin veel Andrei Voznessenski akvarelliharrastuse. Visuaalne tajus on poeedi jaoks

vähemasti sama oluline omadus kui kinorežissöörile, seejuures on loodus kahjuks nagu esimeste vastu olnud heldemgi.

«Oh seda inimest» sõnaga maalimise musternäidised, «Mu emaemad õmblesid luigid järvele», «Ei ole õige öelda, et inimesed tulevad ja lähevad» jmt. lausa avardasid meie kujutelmas lakoonilise luule võimaluste piire. Steriilsuseni vabad kaunikstegemise viirusest, lapidaarsed nagu süüni küüritud männilauad, jäid nad meile silmast otse mällu (muide, selline Suuman on ka enim tõlgitav võõrkeelde — peaaegu kadudeta).

Uues kogus pole tema ainevald ju eriti muutunud, siiski küll olustikulisemaks. Oma nn. ampluaad laiendas Suuman aga «kunstluuletaja» rolliga ning mõnikord (õnneks harvemini!) istub see talle nagu «sadul metskitse seljas».

«Kuldne päike kadus. / Tõsis hõbene kuu. / Metsa jume on tume. / Öökull huikab uhuu» («Suveöö I»). «Võtab kätte jõe hõbedase kee / ja riputab ööbikule kaela» («Suveöö VI»). «Pärheinad pillutas pihikulle. / Põllesse põllud pani põimlema» (lk. 58). «Korvis kivipuravikke / kandsin nagu risti» («Looduse vale»). Mitte looduse vale, vaid «kunsti» vale, kulla Sass!

Mõne teise autori suhtelise maitselibastuse võiks delikaatselt alla neelata, Suumani puhul teen häält — tema ande võltsimatu lihtsuse nimel, mida ta näikse ise nagu häbenevat?

Varem Suuman fikseeris haruharva värvi sõnaga. Mõistagi, kes ise kordki värve seganud paetil, teab, et sini-rohekas-punane on absurdne määrdumus (muide, daltoniste piisab eesti luules niigi).

Nüüd lisab oma «värvituld» veel Suumangi: liha p u n a n e, päikese p u n a n e suu, p u n a s e d põsed nagu päike, peedikuhjad p u n a v a d, kuu kui p u n e t a v mooniõis, p u n a n e rooste, s i n a s suples taevavõlv, s i n i s e v i n e n a, s i n i s e s s e v i n e s s e, s ü s i m u s t kui saatan.

Kuhu on kadunud mees, kes oskas maalida värve nimetamata? Õnneks on ta alles ja olemas — nimelt see päästabki «Krähmukirjad». Neid luuletusi märkame me kohe, neid ei vaheta kellegi teisega. «Keraamika» (lk. 7), «Tõsine laul», «Ei hõbepajust ma mööduda saand», «Kojutulek», «Suitsev korsten» (eriti III), «Öökülm», «Suveöö IV», «Muusikakool», «Kunstinäitusel», «Keskaegne talveõhtu», «Gooti aken» ja mõlemad «Etnograafia Muuseumis». Just viimases kolmes ja hiljuti ilmunud «Võõrasemas» («Sirp ja Vasar» 1967, nr. 4) arvan leiduvat Suumani uut kvaliteeti — süvenenud üldistust, vabanemist vormikrambist, millest paraku nii kurvalt johtus «Jahiballaadide» monotoonsus.

Teises kogus ennast «vabalt tühjaks kirjutada» on küllaltki tüüpiline lõdvestus ning võib-olla autori kujunemiseks koguni tarvilik vahesamm. «Krähmukirjade» paremik ei lähe meie luulest kaotsi. Suumani helde talent lubab aga eeldada uusi püüdmata purikaid Emajõe äärest... Umbes nõnda:

Kaldal kalamehed vaikselt reas.

Väiksed kalad kotis, suured peas.

Meie viljakaima sulega vanameister andis «Kuldse sügise» (1963.—65. a. loomingu) n.-ö. terviseparandamise ja romaanikirjutamise vahelt. Tüüaka mulgi visadusega trotsib M a r t R a u d isiklikke hädasid ning annab valulaululegi poeetilist ja ühiskondlikku pinda («Hingamisest»), kaevab kevadekeltsast välja ning matab tagasi mineviku varju... «i s i k s u s e», «kes kiskus keeled mu viiulilt? / Kes murdis mu sahtlilukku? / Tühjad kohad on raamaturiivil — / mis seal oleks, mis... «ohvrina hukkund?» Aga samas jagab ta optimistlikke rivikäsklusi kroonuteenistuses pojale ning Musta mere murrulainetelgi laseb noomida: «Mered ei tungi merede kallale — / miks rahvad ei püsi oma kallastes?»

Tõepoolest: «Olgu sedasi, kui peab — / kes siis ilma õpetab! / Maa ka nägemata

teab, / kus ta mere lõpetab.» Raud on jäänud didaktiliseks. Pajatamislusti sattudes võib ta vahel muutuda värsiohtraks, epigrammis vaeb aga poolt sõnagi (piiskop — 5 kop.). «Luigeloos» üsna sentimentaalsuse piiril, aga kohe märkad «Maastikku varesega» ja ahhetad häämastusest — värsked ja kordumatu Raud. Muide, väärikalt sahkab ta oma vabavärsi varasemat proosalist kõvadust (vt. esileküündivalt tugev, lüüriline «Kaugekõne»).

Omaette jääva väärtusega on mõistagi Rauda sõnamõnu sähvatused, kõik need: pilvevatnikud, vot kak — vodkat, solovji — c'est la vie jpt., mis annavad toreda äratõuke krapsakaks kukerpalliks või taoliseks täppistorkeks nagu:

Istun, kuulan — aruanne...
aga mitte ei saa aru,
kus siin aru,
kus siin anne.

«Kuldses sügises» tundub Mart Raud küll jonnakalt turris, ivake imestav ja uudishimulik nagu too tema enda siil, kelle silmad seal heledat aprilli piiluvad. Hea märk!?

Meie ainukese meedikust luuletaja Helvi Jürissoni «Puu silmapiiril» pakub ainet veelkordseteks mõtisklusteks luule funktsioonist. Meenutaksin Paul-Eerik Rummo käsitlust tema «Staccatost «Taevaste tuulte» ajel». Tsiteerin: «Luule oma igapäevases praktikas on harva luule «ise», sagedamalt tee luuleni, harva hoobil tabatud looduse täius ja tähendusrikkus, sagedamalt iga inimese ise-loomule vastav muutlik osasaamine sellest, harva igavesed väärtused oma igaveses ilus ja tarkuses, sagedamini käesirutus nende puudutamiseks. Harva valmistulemus, sagedamalt protsess.»

Miskipärast tundub mulle, et Helvi Jürisson taotleb just eelkõige valmistulemust, mingit kunstilist nomenklatuurset väärtust. Isegi oma lilledelüürika tsüklis lähtub ta alati mingist postulaadist, mis, tõsi küll, annab kildudele lõpetatuse ilme, ent seejuures rõhutab absoluutset punkti, mitte staccatot — seda suure kunsti katkestatust, mis avab lüürilise tagamaa. Mõtteluules ja enesetunnetuse deklaratsioonides kehtib tal sama mõistuslik, ootuspärane, resultatiivne soovsihtlus. Kummaline, et Jürisson, üks vormivaldavamaid noorpoetesse, oma mõtteluule ekskurssides kohati silmatorkavalt matkib Jaan Krossi (vt. «Soovideütlemise tund», «Koordinaadid»). Kui see oleks vaid apologetlik, nii-öelda eeskujutu toetav, ei tasuks see mainimistki, ent meil võib märgata peaaegu tendentsi, kus «epid» lausa kahjustavad oma «goone». Pealegi ei saa Jürissoni puhul sugugi väita, et ta mõtteluules poleks isesuutlik: «Me saame aru / Me arvame et saame aru / Ja meil on arvamised / Ja meil on tõekspidamised / Aga meie tõekspidamised peavad vahel tõde kinni» («Arusaamised»).

«Puu silmapiiril» sisaldab mitu toredat õnnestumist, mida ma ennatlikult kipuksin pidama Helvi Jürissoni pärisosaks. Taolised nagu hoogsalt ekspressiivne «Pikne» (see luuletus on nii mässavalt meeldejääv nagu Gumiljovi «Katku-laev»): «Sõitis ürgorgu sisse piraatide laev. / Tal üleni must oli taglas. / Ja mäsule kääris piraatide raev. / Laev lendas kui lohe ablas. // Siis vankuma ürgoru kaldad löid. / Laev sülitas tuld ja tõrva. / Ja lapsed, kes põõsa all pähkeldid sõid, / toppisid sõrmed kõrva.» Üpris tundeHELL ja siiralt mõjuv «Muhumaa taeva all» ning mõõdukas, täpse kujundiga «Õhtune».

Tõele au andes tuleb aga samuti nentida, et Jürissoni kontosse langeb ka vist kõige pentsikum fiasko eepikas, mida mullustest kogudest leida oskad; see oleks «Lugulaul «Thresherist»». Vaene ameerika aatomi-submariin suliseb seal Kalevi-poja-maailma-otsa-sõitmise-regivärsis läbi seitsme lehekülje nii põhjalikult põhja,

et ookeanist hakkab kahju. Ilmselt tuleb meil endale selgeks teha, et XX sajandi inimene, teaduse poolt küllaltki distsiplineeritud, ent informatsioonitulvast liiveldav, ootab luulelt sündmuste ja faktide sügavpuurimist, ootab globaalsele sõnamulinale psühholoogilise vastumürgi tilka — poeetilist lakonismi! (Olgu see tiraad ka endapiitsutuseks minu «Koide» oopuse pihta.)

Ülo Tonts sedastab («Rahva Häääl» 1967, nr. 31), et luuletuste kirjutamine on läinud «kergeks», ning oletab, et see johtub kasvuprotsessi normaalsetest vastuoludest. Mulle hüppas sellest lausest näkku antiteesina Helgi Mulleri «Laulud ratastel». Kas need ikka on kasvuprotsessi normaalsed vastuolud, mis sünnitavad meil kuusuppi ja sirtsuserenaadi, teemaga spekulatsioonide geopoliitikat, vesipiduriga grafomaaniat? Ei tahaks kasutada Mullerit peksukotina, sest «kerge käega» luuletamine näikse meil kujunevat gripepideemiaks, mida meelsasti põevad isegi elusad poolklassikud, kuna seda ei peeta surmatõveks. Pseudoluuletuse tegemine, ja sugugi mitte mängulustist, on saanud lausa aasjaks (Ülo Tontsi asemel ma siiski ei paigutaks siia lahtrisse Vetemaad, eriti tema «Kulinaarset»). Küll aga küsiksin: äkki meie luule kasvuprotsessis nimelt just puuduvad normaalsed vastuolud? Kas diferentseerimist vältiv, keskmisele nivoole toetuv «kõikemõistev» «hea toon» pole ise järsku süüdi tõmbetuuletus kasvuprotsessis? See ametkondlik-vandeseltslaslik «hea toon», ta «tuleb nagu vanadus, tordikarp näpu otsas» (E. Vetemaa), löikab igale mokaamööda löigu, minimaalse vahega garneeringus — sest päris halbu lapsi heal tädil ju olla ei saagi. Harva on rikutud seda seltskondlikku mängu (mullu Arnold Tulik, August Eelmäe, sm. Muusapoeet ja Marju Lauristin — nemad tulid mul meelde). Väljavabandamise kollektiivne kriitiline tase on meil väga kõrgel järjel, diferentseeriv individuaalne analüüs paterdab alles põrandal.

«Nagu luulepimedatest üksikolevustest, oleme õigustatud kõnelema ka enam vähem luulepimedatest ajajärkudest,» vihjas Heiti Talvik 1937. a. nn. eesti uusrealismi, positivistliku «tööeestluse» õitseajal.

Eesti luule rekordilise viljakusega aasta annab põhjust uskuda, et meil praegu sellist ajajärku ei ole. Ent seda ei tõesta hoopiski kogude arv, vaid silmapaistvalt omanäoliste autoriisiksuste olemasolu, kes suutsid avardada rahvusliku luule silmapiiri, anda talle sisukat ühiskondlikku ja psühholoogilist tuuma, tõid meieni hetkelise sähvatus, kus nägime tervikuna maailma ja ennast, inimest, seda looduse mõtlevat osakest, kelle jaoks pole välja mõeldud mingit «looduskaitset». Ehk ongi see luulevalgus!?

*

Kas kestis soome-ugri rahvastel matriarhaat kauem kui teistel — vähemasti eesti folkloor on täiesti naiste loodud ja lauldud? Ka feminiinse kunstluule ürgesiemalikkus on meil vaieldamatu. Miskipärast märkab aga haruharva, et meie naisluuletajad astuksid välja kõige selle toetuseks, mille üldnimetuseks on emantsipatsioon. Pisasjate terror, kaupluste järjekorrad, töötava naise «kõõgisunnisematus» — veel on palju ebavõrdsust, intiimset ja üldrahvalikku, kus naine on kaotaja osas. Kus veel kui mitte siin võiksid meie tüsed sõnaga poetessid oma energiat maha ragistada?! Ent pole kuulda! Kas tõesti meie naisharitud kujutlevad, et nõukogude naise emantsipatsioon on lõpetatud, absoluutne — et võideldu edasi oma õiguste eest vaid kondised, ennast meelega näljutavad miniundruku kandjad läänes? Eesti luules võib kohata asfaldikahla, telliste või liiprite tõstjat hiidneidu kui ideaalkuju (Jevtušenko valab nende üle veriseid pisaraid), ent ma ei mäleta ühtki naise aspektist kirjutatud sotsiaalset protesti?! Kas tõesti soopärane alalhoidlikkus, bioloogiline konformism? Või on kuskil meie teadvuses ikka veel säilinud «tabud» — see luule on naishingele sobiv, see mitte.

Viivi Luigele sobib kangesti olla tänane Viivi Luik, ent esialgu — mitte igavesti, mitte kümneks aastaks! Niisiis tundeabsoluutsus. Korduvus — lõputu hulk sarnaseid, ja ometi kordumatus. Tooksin kontrastiks robustse, kohatu näite. Minu õrnas lapsepõlves elas Eestimaal paljasjalgne Tõnisson, keda peeti veidrikuks. Ta oli veendunud budist (hiljem, kõrges eas, kirjutanud ta Birmas religioosseid traktaate). Tont temaga. Mind vaevab kujutelm — kui eranditult kõik linlased suvel tunneksid sooja asfaldi oma paljaste päkkade all, siis oleks saapakandja valge vares — ent kas meie ise muutuksime sellest panteistideks?

Loomulikel, endastmõistetavatel asjadel on tõesti väga raske leida endale loomulikkude, endastmõistetavat eluõigust. Viivi Luige looming tahab väljendada looduse jagamatust. Mitte ratsionalisti kombel, kes tõestaks taimse ja loomse elu põhimõttelist ühtsust. Ta lihtsalt usub, aprioorset, et inimtunded (eriti kurbus, see puhtaim alaliik) on lahutamatud intuiitivsest loodusetajust, mis ongi tema jaoks luule ise. Väljendusvahendiks on tal vahenditus. Filosoofiaks — sünnipärane loobumus, teeskluseta, geenidest kaasas. Tema eraklus ei vaja nuuksumiseks ühiskondliku arvamuse valget vesti — selles eemaldumises iseendasse ei näe ma ka eskapismi, põgenemist jaapani levandiluust torni; pigem tõmbub ta oma kallite puude taha, et mitte segada lugejat ise aimamast seda joonist, mille ta jättis sõrmega vette või tuultega taevasse.

Mulle meenutavad tema laulud naivistlikke neegri-blues'e. Seesama tundeabsoluutsus, korduvus ja sarnasuse kordumatus. Ent paneb tõsiselt kahtlema «Taevaste tuulte» naivistlik vormimenetlus. Lausa loendamatu riimitud puu-kuutuul-suu-kuul, vee-tee, käe-mäe, öö-vöö jne. Ei võrdle seda enam blues'i ega haikuga — ainus, millega võiks välja vabandada, on lodev jänki «džässitekti» riimivirre, mingi: moon-soon, true-would-should ja lõpmatu to you. Samuti nagu Viivi Luik ei erista loodust oluliseks ja ebaoluliseks, samuti pole vormi lahutatav sisust. Ta on meil värsimeloodia tabamise poolest üks eelhäälestatumaid andeid, ennem komistab ta rütmis. Tema subtiilne katkestatus pole tõesti salonglik «ütlematajätmise» printsiip, vaid sisetunnetus. Vähemalt näikse nii. Paul-Eerik Rummo targas introduktioonis «Staccato «Taevaste tuulte» ajal» on Viivi Luige annet analüüsitud enam virtuoosi aspektist, kes pakub seniolematu instrumendi tajumiseks uusi esteetilisi pidepunkte. Mina võtsin meelega norivama, konservatiivse muusikatädi hoiaku, kes hädaldab ette: oh see meie imelaps, kui ta ainult staccato kohal ei hakka mängima pizzicatot!

Valikkogud satuvad ülevaadetes vaeslaste ossa. Siiski — last not least (nagu pruugib sm. Muusapoeg — meie erudeeritum kriitik) D e b o r a V a a r a n d i. Tahaksin tema üldtuntud loomingust, millest mahukas valik annab ammendava läbilõike, tõi küll, ajalise arengu järjekorras (mille otstarbekuses ma kahtlen), valida vaid mõne, mulle tundub, iseloomuliku joone viimaste aastate Vaarandist. Kriitikud on täie õigusega toetunud tema «Lihtsatele asjadele», mõistagi «Eesti mullad», «Maantee», «*Turdus musicus*» jt. Kuidagi poole suuga on mainitud «Aussammast ja fotograafi», veelgi napimalt «Vaalade elu». Sihtsoovlikult võib-olla, kuid nimelt just viimases näen ma Vaarandi juurdleva loodusdialektika uut, sügavamat kvaliteeti. Austan kirglikult luuletust «Vaalade elu». Ühendades mõistulikkude kõigi tundenüanssidega — kaastunde, lootuse ja hoiatusega, seejuures nii pealetükkimatult:

Vaalad, vaalad, kord olite üheperelapsed
taevaaluste lindudega!

loob ta lausa prohvetliku pildi, totaalse terviku, kust kärpida silpi oleks kuritegu. Kui ma ka hindaksin üle «Vaalade elu» sotsiaalset mõju, piisab tema esteetilisestki, et olla suur luuletus.

Neile, kes eelistavad Vaarandis näha puhast lüürikut, tahaksin eriti osutada lõpu-tsüklile «Talv». Mingem pisut piki ta Heade Mõtete Teed, mis täna olevat libe ja ümmargune nagu palk jões.

Ma olen kohmakas.

Ma ei oska käia mööda libedat palki.

Pean ma ootama sulani?

küsi ta. Helde aeg — ei tahaks olla nende sõnaohtrate nahas, kes vahel nii kergesti peavad end sulalaulikuteks. Sest Vaarandi puhast lüürika, ehkki rõhutatult karge talve oma, paneb tõesti mõtlema. «Kuidaviisi sain ma siia maailma? Miks?» Kas oskan käia Heade Mõtete Teed, isegi ilma «libeda palgita»?

* * *

Ilmselt sattusin hoogu dividendide jagamisel luuleosanikele. Pöördugem nüüd tagasi sõlmprobleemide juurde.

Küsiksime eelkõige, kuidas siis see kvantitatiivselt rekordiline luuleaasta peegeldas oma aega ja ühiskonda? Tuleb kohe nentida: ainevaldade laiuses jättis ta mõndagi tähtsat haaramata, akuutseid kodumaiseid ja ülemaailmseid kitsaskohti vältiti konkreetuses, kajastati vihjamisi. Prevaleerib enesetunnetuse luule, mille kaudu püütakse avada oma esteetiliste ja eetiliste tõekspidamiste sisu, leida ühist lainepikkust lugejaga, mõjutada seega ühiskonna edasiliikumist. Kuivõrd tõukepind on peamiselt kogemuslik ja tunnetuslik, tekib paratamatult palju kattumisi, eriti kui anded ei ületa keskpärasust. Ratsionaalsemal ja mõistuslikul lähenemisel jätavad märgatava pitseri lihtsalt lünklik teadmus, aksioome pealesuruv piiratus, kolkalik kapseldatus, provintsiaalsus.

Ja siiski tuleb tunnustada kaasaegse eesti luule vaieldamatut arengut ja silmapaistvat taset, just nimelt viimastel aastatel. Mulluste kogude tipuks pean endiselt Paul-Eerik Rummo oma (seejuures põrmugi alahindamata Enn Vetemaa «Lumesõda», mis pole siiani kaksik ning elab rõõmsalt edasi ka iseseisvat elu). Kui ma Paul-Eerik Rummo assotsiatiivset laadi vastandasin retoorilisele, lisaks veel väites, et «valdava osa oma teadlikust olemasolust on eesti luule olnud «ilulugemine», siis ei sisaldanud mõiste «retooriline» minu jaoks mitte niivõrd retoorika vahendeid kuivõrd tema v a i m u — ülespuhutut, pealetükkivat, endastmõistetavat. Muidugi kasutab noor Rummo kõiki keelekujundlikkuse vahendeid ja pealegi virtuoosliku mõõdutundega. Aga mis tal puudub, on p a k k u m i n e, r i n n u t s i l ä h e n e m i n e — see retooriline enesekindlus. Vastupidi, ta tõesti suudaks nagu eemalduda objektist, mis on «ebainimlikult» raske ja seejuures nii vajalik, et vaadelda maailma või ennastki. Küllap edaspidi seostatakse ka seda distantsimoodust Marxi võõrandumisteooriaga (nagu Garaudy käsitluses Kafkast) — mina isiklikult pean seda kitsamaks, andelaadi omapäraks, mida mehhaaniliselt sotsiaalökonomilisse skeemi suruda ei maksa.

Ühiskondlikku võõrandumist (mis ka sotsialistlikus ühiskonnas kestab nagu lisaprodukt, kasum ja küllap vist ka lisaväärtus? ning mis ei kao sugugi nn. «üldise heaolu ja jõukuse» kapitalistlikus kraadis), seda võõrandumist mõistagi peegeldab ka Paul-Eerik (vt. «Rong läbi agulite», «Väikese linna kohvikumuusikat» jt.), ent ma kaldun tema programmilisemaks osaks pidama nimelt just lõhestatusest ülesaamist, jaatust eituse toimet. Meenutagem kas või tema «Ringrajalt kõrvale»: «Sinu hääks, isamaa, kes poleks tragi! / Turgudel parimaid lapsi sul leegion / raginal vaagimas, kui tragi keegi on. / Järjekord! Isamaa, las ma ei trügi/sekka.» Tegelikult on see väga sügav patriootlik luule-

tus, mille antifraasiks võiks olla tuntud «Right or wrong — my country!» Minu arvates ideaalne näide jaatusest eituse toimet?

Noore Rummo sotsiaalsed ja eetilised tõekspidamised sulavad jäagilt kokku tema kunstitõdedega — nii saamegi näilisest lõhestatusest harmoonilise terviku. Ja nimelt sedavõrd, kui võrd autoriisiksus ise tõuseb üle tasalülitumise pinna, kui võrd sugesttiivselt ta vabastab meid kohanemiskrampidest, meie kui kaasamõttelejate kaudu sekkubki ühiskondlikesse asjusse. See on üpris demokraatlik veenmismeetod, sest mingite käsulaudadega mõtlemise inertsust ära keelata on võrdne totrus lootusele keelata analüütilist mõtlemist.

Ülo Tonts rõhutab, et P.-E. Rummo väärtused peituvad eelkõige sisulises uudseses. Loomulikult, sm. Tonts — aga vaid juhul, kui te «primaarset» sisu ei erista «sekundaarsest» vormist. $1+1=2$ kehtib aritmeetikas, kunstis on tervik, kordan — rohkem kui koostisosade summa. Kes soovib lihtsustavat näidet, lugegu «Keelt ja Kirjandust» nr. 11 (1966) — seal uurib üks artikkel Betti Alveri «Jevgeni Onegini» tõlget pulgiti, reatsi ja riimsõnu kõrvutades. Miski komponent ei klapi kokku, aga tõlge on «seletamatult» hea!?

Kunagi «Varamut» iseloomustades tõikas Ants Oras, et selle ajakirja annaali-des Immanuel Kant ikka veel elab ja peab Königsbergis professoriametit... ning Henrik Visnapuu muidugi on meie nüüdisaja väljapaistvamaid lüürikuid!?

Mul on hea meel, et kaasaegne eesti luuletajaskond ei seosta intelligenti kohanemisvõimega ühiskondliku mõtlemise aspektis, ega ole ka meil vist välja panna Visnapuu ambitsiooniga «kroonugeeniust». Sotsiaalse südametunnistuse rasvumine on kohutav haigus kunstniku jaoks, ka väljaspool privilegeeritud seisundit. Iialgi pole Maarjamaal kirjanikke nõnda hellitatud nagu tänapäeval — see kohustab meid raskelt kirjutama, sirge seljaga elama, et mitte muutuda vaimseks või veelgi hullem — füüsiliseks tõusikuks.

Ahvatlusi kergema vastupanu teele ja mugavaid kompromisse pakub kaasaegne ühiskond aga üsna rohkesti. Märgiksin massimeediumide kahepaikset peibutavat osa. Ühelt poolt on tegemist vajalike tehniliste vahendajatega (TV ja raadio) — teiselt poolt pretendeerivad nad spetsiifilise kunsti staatusele. Bürokratlikus endaõigustamise tuhinas eelistavad nad pakkuda kuldset keskpärasust, tasalülitatud kunstiersatsi, või siis väikekoodanlikku kodukootud snobismi, sünnitavad tehispopulaarsuse haudejaama mentaliteeti.

Utreerisin massimeediumide kurbi külgi meelega, sest lähemas tulevikus hakkavad nad pakkuma veelgi enam käsitõenduslikke, tasuvaid «kirjanduse tegevise» võimalusi, kus tellitakse siledat sõnamulinat, õõnsat paatost ja pseudorahvalikkust. Arvan, just meie erksam kirjanikkond peaks siin asuma nõudlikult rahva huvide kaitsele, vähemalt niivõrdki, et ühegi meie enda kaastöö vaim ja vorm ei saaks meisterreporter Ivar Trikkelit panna eetrisse hüüatama: «Sindrima hüva oli see koduvillane õllerüübe ikka küll!»

Majakovski vihjas, et poet peab asuma viis minutit oma ajast ees. Aja mõiste on siin relatiivne nagu Einsteinilgi. Poet ei saa oma kella ette keerata raevoja kellast lähtudes. Poeedi kell on mittedoktriinne. Näiliselt sulav nähtus nagu Salvador Dali maalil, koosneb ta paljudest teadvuse ja tunnetuse rattakestest, mis keerlevad tema maailmavaate orbiidis ja ümbritseva keskkonna rütmis. Aga veel on seal üks tähtis juusvedru — Voznessenski nimetab seda Achilleuse südameks, Smuul — madalaks valuläveks. Kui see puudub, kostab küll tiksumine, aga luulet ei tule. Sellisesse krappi võib sisse programmeerida kogu XX sajandi teadusliku revolutsiooni, ent mõtleb inimene loeb ta osutitelt — keskaega!

Ma ei sõandaks väita, et eesti luule oma ajast silmatorkavalt ees on. Pigem õiendab ta neid lünki, kust osutid minevikus üle lükati — see on kunsti järjepidevuse paratamatus. Esteetiliste tõekspidamiste revideerimisel ja eetilises puhastusaktsioonis käib meie luule küll praktikast Gulliveri sammu võrra ees-

pool, tänu tippudele. Tunnetuslõuрика demokraatlik tulv tõi minu arvates kaasa mõningat irratsionaalset idealismi, mille järele oli loomulik nõudmine pärast dogmaatilise idealismi aegset pööda. Rahvalikkuse sügavad traditsioonid on avardunud, rahvaluule rikkust kasutatakse suurema pieteeditundega. Rahvusliku uhkuse kasvatamise funktsioonis näkse ülekaalus olevat ajaloo romantiseerimine ja kaasajal maa-põllumehe-toitja ürgse jõu ülistamine — samuti romantiliselt või naiivistlikult. Rahvusküsimuse teravaid nurki välditakse või puudutatakse ülimalt vihjamisi — ei ääremaist natsionalismi, ei suurvene šovinismi, ei demograafilisi nihkeid! Ilmselt leidub veel retsidiive, mis takistavad mõnede nähtuste dialektilist käsitlust. Seetõttu sipleb ka rahvaste sõpruse teema pateetilise abstraktsuse võrgus. Eesti proletariaadi revolutsiooniline minevik ja tema juhid, kodusõda, kodanlik iseseisvus, Pätsu tasalülituse-ummikaeg, juunipäevad, esimene nõukogude aasta ja sõjajärgse klassivõitluse drastilisus — kõik see vajab kirglikku, kaalukat, idealismivaba kunstitõde, uut läbivalgustust tänaste päevade tasemel, ilma vulgaarsotsioloogiata, illustratiivsuset, õõnsa retoorikata.

Tahaksin loota, et juubeliaastal eesti nõukogude luuletajaskond täie vastutusega, kogu nõudlikkuse ja pieteeditundega püüab seda suurt võlga vähendada eelkõige pealekasvava põlvkonna ees, kes peab tundma oma isamaa eilse päeva poeetiliselt lahtimõtestatud nägu. Rääkimata kunstniku kutsumusest, sotsiaalsest tellimusest, lisaks kõigele — me peame seda suutma kunsti järjepidevuse huvides!

Lõpuks paar sõna luuleinflatsioonist. Möödunud aastal ilmunud 20 kogu üldpildist koorub tõesti välja Valmar Adamsi hoiatuse pädevus. Juhuluule ja lausa surnult sündinud lalina koefitsient on silmatorkavalt kõrge. Eepiliste heietuste ebaõnnestumisi ma taluksin leebemalt — need võivad olla tingitud paljudest põhjustest, isegi kogenematusesest, või žanri mittevastavusest andelaadile. Hoopis kurjemalt kutsuksin aga toimetajaid ja kriitikuid kantseldama tunde- ja mõttelõuрика moejooksikuid, kes naiivselt kujutlevad, et piisab stiili või maneeri «ülekanemisest» enda kontosse ja kogu nende vaimne pale ning autoriisiksus teeb läbi üldisust vapustava metamorfoosi. Nad isegi ei toeta ega püüa täiendada oma eeskujusid — nad pole apoloogeetid, vaid lahjendajad, mõnikord lausa paroodia piiril. Kus lõpeb püha lihtsameelsus, kus algab andetuse agressiivsus, seda on raske määratleda, ja nii kasutatakse ära moraalset karistamatust. Kutsudes üles tõkestama epigoonluse leiget, laiska järellainetust, tahaksin toonitada asja loomulikkuse seost — t ä h e n d a b, meil leidub ka murdlaineid, mis loovadki kõrge mere tormise pildi, tema poeetilise ilme.

Kaldun uskuma eesti nõukogude luule uude kvalitatiivsesse arengusse. Ankruhiivajate täiendus on meil arvukas — rõõmuga näen nende seas Paul-Eeriku mastikõrgust talenti. Laevavõõridest ja ahterpakilt oleme tuulutanud oma eelarvamusi, laulnud neid demokraatlikumaks. Sotsiaalse südametunnistuse kaalukojad pole meil tummad, linnatänavail käib rõõmus lumesõda, reporter näeb neoontulede taha, lokulaudadel on iidsed krähmukirjad, kevadised koplid rõkkavad optimistlikult ja tähetunni selged mõtted puhastavad hinge, ajavad päid kuklasse. Need märgid töötavad hüva ilma ja reibast reisi tulevikku — kui ainult ilmajaam jälle alt ei vea... Ptüh-ptüh-ptüh!

Kalevipoja jumalavastatus ja Maksim Gorki

«Ent mida võimsamaks ja vägevamaks muutus orjapidaja, seda kõrgemale taevasse tõusid jumalad, massides aga tekkis jumalavastane liikumine, mis kehastus Prometeuse, eesti Kalevi ja teiste kangelaste kujul, kes nägid jumalas neile vaenulikku käskijat.»

M. Gorki ettekandest «Nõukogude kirjandus» esimesel üleliidulisel nõukogude kirjanike kongressil 17. augustil 1934.

(M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn, 1960, lk. 679)

uigi me ise peame oma «Kalevipoega» juba maailmakirjandusse küündivaks teoseks, ei saa me näidata, et tema vastu oleks huvi tundnud just palju maailmakuulsusi (nagu küll näiteks «Kalevala» puhul). On seepärast arusaadav, et nõukogude võimu ajal meil eriti sagedasti on tsiteeritud just nõukoguliku kirjanduse kuulsaima esindaja Maksim Gorki eespool toodud iseloomustust meie rahvusvägilase kohta. Asi on seda huvitavam, et seal esmakordselt on seda vägilast näidatud väga aktuaalsest küljest, nii-öelda aktiivse jumalavastasena. Küsitakse, miks ei ole seda tähele pannud ja ligemalt uurinud meie oma kirjandusloolased ja folkloristid?

Kalevipoja jumalavastatuse probleemi selgitamist on nimetatud otse meie Kreutzwaldi-uurijate «pühaks kohustuseks» (näiteks H. Siimisker «Sirbis ja Vasaras» 1961). Selle küsimuse lahtiseksjätmist on peetud ka «Kalevipoja» teadusliku väljaande üheks puuduseks — pealegi kui selle probleemi valgustamine oleks aidanud «valgust heita ka vene-eesti kultuurisuhetele».¹

Küsimus on aga liiga komplitseeritud, et seda oleks saanud lahendada tekstikriitilise väljaande kommentaaride piirides, mis niikuinii paisusid õige mahukaks.² Püüame seda siis teha siin — niipalju kui olemasolevad materjalid lubavad.

1

On tarvis kõigepealt selgitada, kas, kus ja mis määral eesti rahvapärimeste Kalevipoja kujus tõesti esineb «jumalavastase» võitleja jooni ja kuidas need sinna on tekkinud. Äärmiselt intrigeeriv on muidugi ka küsimus, kas nende joonte abil võib Endis-Eestis tõesti avastada mingit masside «jumalavastast liikumist».

Kui välja arvata rahvalauludes siin-seal esinev reaalinimlik Kalevipoeg

¹ Ü. Tedre, Esimene akadeemiline väljaanne. «Keel ja Kirjandus» 1964, lk. 693.

² Muide olgu mainitud, et ka «Alg-Kalevipoeg» sellest välja jäi toimetusest mittedõetavalt põhjustel.

(resp. Kalev, Kalevine poisikene vms.), siis tunnevad eesti proosakujulised rahvapärимused Kalevipoega ainult hiina või hiidvägilasena. Igas hiinus on juba olemuselt peidus eelkalduvused jumalavastaseks võitlejaks, kuna ta kujutab endast üleloomulikku, hiiglasuurt ning hiiglatugevat inimest. Loomulikult võib selline kergesti vastuollu sattuda ühe või paljude jumalatega kui niisamuti üleloomulikult võimsate olenditega, keda küll samuti on kujutletud antropomorfseina, aga siiski palju spirituaalsemainsa, kuna nad oluliselt esindavad enam üldistatud loodusjõude ja loodusseadusi, klassiühiskondade usundeis ka teatud moraalselt maailmakorda, mis on teatavasti sõltuv klassivahekordadest. See dispositiooniline vastuolu hiidude ja jumalate vahel on ürgvana ning esineb paljude rahvaste folklooris, niisamuti nagu hiukujutlused ise, ükskõik kas need siis on tekkinud teatud maapinnavormide seletamiseks (vrd. Sydowi etioloogiline teooria) või loodusjõudude isikustamisest või soovunelmana ülepaisutatud inimvägilastest (V. Propp) või koguni reaalseist prototüüpidest. Pole kahtlust, et hiukujutlused on mitmed juured ja et see eri mail võis tekkida ning areneda iseseisvalt, kuna see kõige lihtsamana vastab loodusinimese antropomorfilise maailmaseletuse tarbele kui ka ta primitiivsele soovunelmaile. Hiid kui hüpoteetilised mägede, ojade, eriliste jälgede jne. moodustajad ja eraldi seisvate kivirahvade kohaletoiematajad võtsid aga tavaliselt nn. loodushiidude, s. o. teatud metsinimeste kuju, keda arvati elanud kunagi kauges minevikus või hiljem veel kuskil kaugel ääremaal. Selline hiid oli näiteks «Odüsseia» järgi ühesilmaline Polyphemos oma kaaslastega: need ei tundnud veel arenenumat inimkultuuri, ei austanud selle poolt loodud riiki ja moraalseid seadusi ning nende üle valvavaid jumalaid. Oli loomulik, et selliste hiidudega kui inimvaenulike ja kultuurivaenulike jõududega olid alatises võitluses niihästi inimkangelased kui ka inimkultuuri kehastavad jumalad. Inimkangelastest võisid hiidudega võidelda ainult mõned kõige osavamad; näiteks Odysseus suudab Polyphemose pimestada kavalusega ja ka vana Nestor hoopleb, et tema on oma nooruses kord terveist hiidudevastasest sõjast osa võtnud. Hiidude (või nende eriti koletisliku eriliigi — gigantide) väärilised vastased ongi ainult jumalad, nagu näit. Zeus, kes koos teiste olümplastega gigantide väe purustas ja nad Tartarosse sulges, või skandinaavia Thor, see pikse isikustus kui ka inimliku sepakultuuri esindaja, kes mõnigi kord hiidude maal käib ja neid oma piksevasara abil suudab hävitada. Kuna sellised loodushiidud esindavad kultuuri- ja inimvaenulikke loodusjõude, on nad hiljem ühte sulanud kõrgemate usundite juures väljakujunenud moraalse kurja kehastustega, s. o. paharettidega, nagu näiteks vana-babüloonia Marduki vastane Tiamat, vana-heebrea Saatana ehk Beelzebub ja sellest arenenud ristiusu Kurat. Nii on näiteks saksa ja rootsi loodushiidud hiljem sageli ühte sulanud «rumala kuradiga» ja viimane on ka eesti rahvapärимustes mitmel puhul üle võtnud endiste loodushiidude teod: kas Vanapagan, Vanahalva või siis ka lihtsalt omaenda «ametliku» nime all kannab kurat Eestiski kaljurahne, moodustab mäeseljandikke, jätab hiiglalajlgi jne. Nõnda aga on selle vanakuradi kujuga paiguti segunenud ka samas loodushiiu osas esinev Kalevipoja kuju ja seetõttu vihistab paiguti ka viimane oma kivid kristlike kirikute pihta, eriti Läänemaa pärимustes, samuti Lääne-Soomes.

See liitumine on aga nähtavasti hilisaegne ja siit järeldada Kalevipoja kui vägilase jumalavastasust oleks ilmne eksitus. Sel puhul ei peagi rahvas Kalevipoega enam sümpaatseks vägilaseks, vaid lihtsalt samastab Vanapaganat või kuradiga, keda ta neis kiviheitelugudes ikka on pidanud inim- ja kultuurivaenulikuks jõuks³. Kalevipoeg aga esineb meie pärимuste enamikus, eriti oma varasemal

³ Ainult ühes Läänemaa pärимuses (Ridalast R. Põldmäe — ERA II, 55, 512, nr.15) põhjendatakse Kalevipoja kiviviskamist kiriku pihta sellega, et «kirik rahvalt palju maksusid nõudnud». Selline tõlgitus on aga tekkinud ilmselt alles rahvusliku ärkamisaja ideoloogia mõjul.

kodumaal Kirde-Eestis, ikka Vanapagana vastasena, inimeste sõbrana ja inimkultuuri kaitsjana, kui mitte otse kultuuriheerosena.

Need Kalevipojale kõige olulisemad iseloomujooned on tüpoloogilises ja küllap ka geneetilises seoses selliste idapoolsete hiukujutlustega nagu näiteks vene Svjatogor. Ja nagu need, nii pole ka Kalevipoeg oluliselt mitte muistne metsinimene või koletislik loodusjõud, vaid üliidealiseeritud inimvägilane, kelle tegudest jutustatakse mitte hirmuga, vaid kaasaelava imetlusega (vrd. «Vaat kus oli ikka alles mees ja kus olj hobune!», nagu hüüatas keegi rahvajutustaja Kalevipoja puhul). Sellise vägilastüübi tuntuim esindaja antiikmaailmas pole mitte inimesesõja loodushiid Polyphemos, vaid ideaalvägilane Herakles, kes oma jumalikult isalt (Zeusilt) polnud pärinud mitte nii väga koletislikku kehasuurust (nagu Polyphemos Poseidonilt), küll aga hiidliku jõu, mida ta rakendab inimeste heaks. Heraklese jumalavastasusest ei teata midagi, kuigi just tema Hera tagakiusamise all palju kannatab.

Siiski pole vahejoon kurjade hiidude ja heade hiidvägilaste vahel, alati nii selge. Ka Heraklese kuju omandab vahel otse loodushiidliku suuruse; nii võib ta kord Atlas-hiu asemel kanda isegi kogu taevavõlvi ja teisel puhul üles kuhjata hiiglaslikud «Heraklese sambad», s. o. Gibraltari kaljumäed. Kui ka kõige klassikalisem ideaalvägilane paiguti esineb päris hiidkoletisena ja seguneb etioloogiliste hiukujutlustega, miks ei võinud niisamuti juhtuda ka meie Kalevipojaga? Kultuuri varasemal arenguastmel oli kujutus ülepaisutatud hiidvägilastest nähtavasti üsna tavaline ja vahetegemine nende ning etioloogiliste loodushiidude vahel üsna raske. Nii kujutletakse Siberi rahvaste folklooris ka hiidvägilasi otse mäekõrguste kolossidena, ilma et nad seejuures ometi kaotaksid ideaalvägilasele omast rahva sümpaatiat ja austusoreooli.⁴ Selliseid «fantasmaoorilisi» aasia hiidvägilasi pidas juba Schultz-Bertram ka eesti Kalevipoja sugulasteks ja võib-olla oli tal õigus; igatahes ei tea ka praegune teadus ikka veel kindlasti, milline oli Kalevipoja või -poegade ürgne ilme.

Kuid ka säärase «veeuputuseelsete» koletislike hiidvägilaste jumalavastasusest ei saa me Kalevipoja puhul rääkida selle sõna gorkilikus mõttes — juba sellepärast, et need ürgsed hiukujutlused pärinevad ilmselt sugukondlikust aja-järgust, kus ei tuntudki veel riiki ja siis muidugi mitte ka selle põhjal kujutletud jumalate riiki, kelle valitseja kui «käskijate käskija» vastu need imeteldud hiidvägilased oleksid võinud võidelda. Pole mingit pärimust, et Kalevipoeg või ka soome runode Väinämöinen või Ilmarinen oleks sõdinud piksehaldja Ukuga, keda nimetati «ülijumalaks» ainult sellepärast, et ta üleval taevas paus. Ainult erandjuhtudel jutustati mõnel maal inimvägilaste hüperboliseeritud vapruste näitena ka nende võitlustest säärase taevahaldjate sugukonnaga; nii tungivad taevani ossetide vägilased Nartid.⁵ Aga nemadki ei tee seda mingi sotsiaal-eetilise eesmärgiga, sest selleks polnud põhjust: varasemad taeva- või piksehaldjad olid ju sotsiaal-eetiliselt indifferentsed loodusjõu kehastused, n.-ö. «loodusteaduslikud» seletushüpoteesid. Alles pärast (orjandusliku või feodaalse) riigi tekkimist võis suguneda kujutus mingist jumalavastasest võitlejast, kellesse rahvajutustaja suhtus mitte vihaga, vaid sümpaatiaga ja imetlusega — või ta allajäämise puhul vähemalt kaastundega. Sest alles siis võis tunda jumalaid juba oleva (s. o. orjandusliku) korra alalhoidjaina ja niisiis sotsiaalse ülekohtu toetajaina. Kuid ka sel aja-järgul saab veel vaevalt kõnelda masside teadlikust jumalavastasest liikumisest; töötavad rahvahulgad oma vähese hariduse tõttu on teatavasti ikka olnud kõige kauem jumalauklilikud; isegi siis, kui nad stiihilisi ülestõuse algatavad, teevad

⁴ В. Я. Пропп, Русский героический эпос. Ленинград, 1955, lk. 51.

⁵ Нарты. Эпос осетинского народа. Литературные памятники. Москва, 1957.— Ka neis on eepilised kangelaslaulud tõenäoliselt segatud uueaegsete elementidega.

nad seda tavaliselt mingi jumala nimel. Küll aga hakkavad jumalais kahtlema kõigepealt (rahvale lähedal seisvad) erksamad üksikisikud, n.-ö. esimesed teadlased, kes tunnevad jumala kui loodusteadusliku hüpoteesi valet kui ka ülaklasside jumala ebaõiglust ja hakkavad seepärast sümpatiseerima tema vastu võitlevaid jõude. Ja alles nii omandavad mõned endised kardetud ning jumalate poolt karistatud hiid s ü m p a a t s e hiidvägilase jooni.

Nõnda oli nähtavasti lugu kreeka Prometeusega. Esialgu oli temagi negatiivne või vähemalt eetilisel indiferentne hiid (titaan), kes Zeusiga võideldes varastas sellelt tule, niisamuti nagu teise samasuguse müüdi järgi hiid Typhon varastas Zeusi välguriista. Viimane motiiv teatavasti on muinasjutuna ka Eestisse, Soome, Rootsi jm. rännanud ja esineb meil Kreutzwaldi jutukogus «Pikse pill» (Aarne kataloogis nr. 1148 B). Zeus karistas selliseid hiidvargaid ja nii preestrid kui ka rahvas laulsid kiitust temale, mitte varastele.

Veel Hesiodose (VII saj. e. m. a.) «Teogoonias» esineb Prometeus lihtsalt petiliku tulevargana. «Sel on vähe ühist hilisema Aischylose Prometeusega ja ka Hesiodos suhtub sellesse Prometeusesse eitavalt,» ütleb selle ala uuriija prof. Lossev.⁶ Alles Aischylosel esineb Prometeus heroiseeritult, kuna ta varastatud tule olevat andnud inimestele ja niisiis aluse pannud kogu inimkultuurile. Alles nii (siis kõigepealt poetiliste vajaduste ajel) saab Zeusi vastane ühtlasi inimeste eest võitlejaks ja kultuuriheeroseks, kuna Zeus ise oma ülivägevuses satub nagu senisest kultuuri eest võitleja osast jumal-türanni ossa. See ei takista küll vana Aischylost temasse nagu teistesegi jumalatesse suhtumast veel täie aukartusega, aga siiski kui lihtsalt aukartust nõudvasse ülivägevasse jumaliku jõusse, mitte kui eetilisse ideaalkujusse (nagu kujutleti näiteks Iisraeli Jehoovalt). Nii aitas kreeka luule ka siin, niisamuti kui Homerose eepostes, vähendada seniste jumalate ning nendega seotud religiooni autoriteeti ja valmistada teed inimlikule, teaduslikule maailmakäsitusele. Ja kuigi Prometeus ka Aischylose ajal polnud veel mingi jumalavastase masside liikumise väljendaja, peitis ta endas ometi selle dispoitsioone ja järk-järgult sai selleks ka tegelikult, kuigi kaua, kaua hiljem.

Et aga mõista meie rahva-Kalevipoja tõelisi jumalavastaseid jooni, tuleb minna tagasi aega enne Hesiodost.

Juba varakult olid kreeklased nähtavasti oma Kaukaasias (Kolchises) asuvate kolonistide kaudu tutvunud mingi sealse pärimusega mäe külge või mäe sisse aheldatud hiiglasest Amiranist (kelle kuju abil võib-olla püüti seletada maavärisemisi). Nii tekkis Kreekas versioon, et Zeus on Prometeuse ta varguse eest lasknud aheldada ühe Kaukaasia mäe külge. Milline just on nii kujunenud klassikalise Prometeuse-müüdi vahekord gruusia, abhaasia jt. kaukaasia hõimude Amirani-pärimustega, pole veel küllalt selge.⁷ Aga igatahes on just ühenduses nendega Kaukaasias hiljem kujunenud Amirani-pärimuste ristiusuline versioon.⁸ Ja selle mõju on ühel või teisel teel nähtavasti ulatunud ka eesti Kalevipoja-pärimusteni. Kõigepealt on nii ühe kui teise vägilase loole ühine salapärase, kuid igatahes petlik aheldamine ristiusu jumala poolt mingi kalju või samba külge ja täpselt ühtelangev lisand, et seppade haamrilöögid tühjale alasile neid kütkeid ikka jälle tugevdavad. Viimane motiiv on väga mitmele Euroopa maale levinud ühenduses nn. Saalomoni põrgust pääsemise muinasjutuga (Aarne-Thompson nr. 803). Aga Kalevipoega seob Amiraniga peale selle ka veel sõnaselge mainimine, et nad oma imejõu said seetõttu, et olid ristiusu jumala (resp. Jeesuse) ristipojad, hiljem aga muutusid tema vastu üle meelikuks ja sellepärast

⁶ А. Ф. Лосев, Античная мифология. Москва, 1957, lk. 23.

⁷ М. Чиковани, Амირаниани. Тбилиси, 1960, lk. 41 jj.

⁸ A. Olrik, Die Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang. Berlin und Leipzig, 1922.

kavalusega, petliku käsu abil kinni jäeti (Amirani näiteks mäekoopasse või vaia külge, mida ta ei jaksanud üles tõmmata, Kalevipoeg põrgu väravapealse või kalju külge). Need jooned puuduvad rahvusvahelisel Saalomoni ja kuradi muinasjutul, niisamuti legendil kuradi aheldamisest Jeesuse poolt (nn. Nikodeemuse evangeeliumis). Need peavad olema Eestisse rännanud mingit teist teed, nähtavasti üle Venemaa, kas juba mööda muistset veeteed piki Dneprit «Bütsantsist varjaagideni» või kunagi hiljem. Igatahes hukkub ka vene böllinade hiidvägilane ja Kalevipojale tüpoloogiliselt väga lähedane Svjatogor mõnes versioonis seetõttu, et ta (jumala vastu ülemeelikuks muutunult?) hoobeldes lubab kogu maa üles tõsta, kui ainult pideme leiaks; jumal siis saadabki tema ette väikese kotikese, milles on kogu maa raskus; seda tõsta püüdes vajub Svjatogor põlvini maasse ja sureb. Umbes selletaolisi motiive leidub vene rahvapärimestes teisigi; neid levitasid oletatavasti eriti vanausulised, et toonitada inimliku jõu ja vägevuse tühisust jumala jõuga võrreldes.⁹

Nii ei kajasta ka see vägilase-ahelduse pärimus sellisena veel mingit jumalavastase hoiaku imetlemist, vaid just selle hukkamõistu. Kuid ometi andis see tahtmata edasi aastatuhandete-vanuse uhke inimese titaanliku kuju, kes julgelt trotsida isegi jumalat, niisamuti kui Prometheus Zeusi. Amirani ei painuta pead isegi viinapuuväätide alt läbi sõites, et seda mitte ei peetaks kumarduseks jumalale. Niisamuti vastab Kalevipoeg hobusel ratsutades teda küsitlervale jumalale nagu nõökavalt, et ka jumal ise ei tea, kuhu tema, Kalevipoeg, sõidab.

See on võrdlemisi tagasihoidlikult väljendatud aukartuse-puudus. Aga määmoõõtja A. Jacobsoni säilitatud rahvateisend toonitab, et sellestki oli küllalt, et jumal Kalevipoja kättpidi laskis põrgu väravasse rippuma jääda. Mingit otsest eeskujule sellele stseenile me mujalt ei tea, nii võime oletada, et sellega on ka mõned eesti jutustajad Kalevipoja jumalatrotsi ja ülemeelikust tahtnud iseloomustada, niisiis tema igiaegset rahvusvahelist titaanikuju õigesti mõistnud. Sama põhisüüze teisest versioonist on meil kasutada ainult üks A. Karu üleskirjutus, tõenäoliselt Koselt. Selle järgi on (mitte Kalevipoeg, vaid) Kalev hoobelnud, et ta kõige vägevam mees on. Selle uhkeldamise karistuseks on jumal saatnud tema ette suure kivi ja käskinud selle üles tõsta. Kalev katsunud, aga ei jõudnud liigutadagi. Ta käed jäänud aga kivi alla igavesti kinni, ja kui ta neid vahel katsumat sealt vabastada, sündivat müristamine ning maavärisemine.¹⁰ Sellegi loo ühisjooned Svjatogori ja Amirani looga on liiga suured, et pidada neid ainult juhuslikult tekkinuks — eriti seetõttu, et teised eelmainitud detailid niikuinii kõnelevad mingist geneetilisest sugulusest.

Kahjuks ongi need kaks teisendit (A. Jacobsoni ja A. Karu oma) enam-vähem ainsad, mis Kalevipoja kinnijäämist otseselt tõlgitsevad jumala karistusena tema ülemeelikuse eest. Terve hulk teisendeid seevastu kujutab viimast kui põrguliste tegevust, kes Kalevipoja käe põrgu väravasse kinni naelutavad, kuna jumal oma ristipoega just on tahtnud põrguviimisest päästa ja seepärast tal käskinud käe piidasse lüüa. See versioon on ilmselt rahvale enam meeldinud, kuna ta rohkem vastas Kalevipoja ihaletud vägilaskujule ja ta tuntud vastuolule Vanapagana ning põrgulistega. Kuid käe kinnijäämine või kogu vägilase rippumajäämine sellisena pole ju ometi mingi heatahtlik päästmine ristiiisa poolt, vaid kõige julmem karistus! Nii on meil põhjust arvata, et just see populaarsem,

⁹ Kogu selle probleemi teadusliku põhjalikkusega käsitus ei mahuks muidugi «Loomingusse», see avaldatakse lähemal aastail minu uues monograafias «Kalevipojast». Esialgu vt. A. Anni, Kalevipoeg eesti rahvaluules. Tartu, 1934, § 11, 28–30.

¹⁰ J. Karu, Pärnust < Koselt (a. 1894) E. 12727 — E. Laugaste, E. Normann, Muistendeid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 579.

aga sisevastuoluline versioon on tekkinud alles hiljem, lähtekohaks aga on olnud eelmainitud rahvusvaheline motiiv hiu ülemeelikuse karistamisest. Selle poolt kõneleb ka kolmas niisama haruldane versioon (A. Knüpfferi ja Wiedemanni üleskirjutused), mille järgi «Kalevipoeg olnud Jeesuse ristipoeg ja alguses hea, hiljemini aga läks ta ülemeelikuks. Siis võttis Jeesus ta suguorganeid-pidi kinni ja viskas ta sohu, ja kui ta seal jälle kohe välja tuli, aeti ta jõkke ja muudeti saarmaks». ¹¹ Veelgi fragmentaarsem, aga nähtavasti samas suunas juhtiv on väga arhailise ilmega üleskirjutus Rõugest, mille järgi «Kalõvipoeg ollev kalju rahno külljen kinni. Suur kodask käib nokaga seda mäge hõõrmas. Siis viimäi pääses vallale». Kas see «kodask» on mingi järelkaja Prometeuse maksa nokkimas käivast kotkast või pärineb ta mõnest teisest rahvapärimusest, on eri küsimus. Kokku tunduvad need neli kõige haruldasemat, aga oma laadilt kõige arhailisemat versiooni küllaldased, et tõestada Kalevipoja surmaloo sugulust Prometeuse-Amirani loo mingi versiooniga, vähemalt tüpoloogiliselt: mõlemad kõnelevad ülivägeva hiidvägilase (jumala ristipoja) ülemeelikusest jumala vastu ja selle karistamisest igavese kinnijätmisega. Ja see siin on muidugi juba ristiusu jumal, siis rahva «kääskijate kääskija».

Eelmainitud eesti pärimuste suur haruldus, omavaheline erinevus ja fragmentaarne laad kõnelevad niihästi nende suurest vanadusest kui ka ebapopulaarsusest. Need on ainult nagu mingid rudimentid kunagi olnud tervikust, mida kord kuskilt on kuuldud, mille vastu aga enam suuremat huvi ei tunta. Mispärast? Nähtavasti sellepärast, et XIX sajandil püsis Kalevipoja kuju rahva mälus kõigepealt «teadusliku» loodusmoodustiste seletushüpoteesina, ta vangistust aga ei osatud siduda ühegi maakoha seletuseks (kuna siin pealegi kaljumäed üldse puudusid). Sisuliselt aga oli ta kõigepealt Vanapagana ja mõningal määral ka maa välisvaenlaste — raudmeeste vastu võitleja ning viimaste käe läbi ta oli langenudki (Kääpa möga muistend). Tema «jumalavastatus» ei olnud siinsele rahvale nähtavasti mingi eriti huvitav probleem — tõenäoliselt juba seepärast, et vanade taevahaldjatega polnud rahvavägilasel üldse säärast konflikti, ristiusu ehk kirikumõisnike jumal aga jäi feodaalsajandite ajal eesti talurahvale üldse võrdlemisi võõraks. Rohkem tundis ta seda vana taevahaldjaga ühtesulanud Taevataadina või mööda maad ringirändava ja vaeslapsi aitava Halli Vanamehena. Umbes tolletaoliseks kujunes rahvateisendite enamikus ka Kalevipoega põrguviimise eest hoiatav «ristiisa». Need kujud olid aga rahvale mõlemad liiga sümpaatsed, et neid omavahel võitlemas kujutada. Seltsamalt Taevataadilt ja neitsi Maarjalt lootis ju rahvas abi ka mõisnike ülekohtu vastu, kas või pärast surma (vrd. laul «Ori taevas»).

Eelmainitud rudimentide säilimine näitab, et teatavat vastuolu oma lemmikvägilase ja ristiusu jumala vahel siin-seal siiski tunti ja et viimane võis selles konfliktis esineda ka ülekohtuse jõuna, kas siis otseselt vaenlasena või ka ainult näilise aitajana populaarsemas põrgusõidu-versioonis. Igatahes peitus neis Kalevipoja-pärimustes teatud jumalavastatuse elemente ja dispositioone, mida soovi korral oleks võidud edasi arendada kogu ametliku här-raskiriku ja ristiusu vastu sihituks. Sotsiaalne pinnas selleks oli ju olemas, suhtumine kirikumõisnike poolt propageeritud ristiususse küllalt kriitiline, nagu näitab ilmatu hulk kiriku- ja usuvastaseid naljandeid eriti XIX sajandi keskpaigast peale. Aga Kalevipoja jumalavastased pärimuslikud elemendid olid nähtavasti liiga rudimentaarsed, et teda oleks püütud rakendada mingiks mõisa-, veel vähem kiriku- või jumalavastase masside võitluse kehastajaks.

¹¹ F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten. St. Petersburg, 1876, lk. 422; vrd. pikemalt A. Anni, Kalevipoeg eesti rahvaluules. Tartu, 1934, lk. 128 jj.

Ei arendanud ega vist palju märganudki neid dispositioone ka Faehlmann ja Kreutzwald oma restaureerimispuüdeis. Faehlmann arendas lihtsast talupoja hiidvägilasest küll rahvusliku vabadusvõitleja ja rahvajahi, aga omaenda klassitsistlikult tasakaaluka elutunde kohaselt näitas ta Kalevipoega «vanade jumalate palilapsena», eesti Heraklesena, mitte mässava Prometeusena. Ja Kreutzwaldki ei tahtnud seda kord ilmetatud torsot enam hakata ümber kujundama, kõnelemata sellest, kas ta seda oleks juba tsensori pärast saanud. Sest oluliselt polnud ka tema mitte trotslik mässaja, vaid valgustaja ja reformeerija, küll terav balti kiriklaste vastane, aga mitte jumala vastane. Niisiis on temale nii Kalevipoeg kui ka seda õpetav Uku mõlemad Muinas-Eesti jõu ja kultuuri esindajad, mitte omavahel võitlejad.

Üks esimesi, kes Kalevipoja-lugudes peituvaid prometeuslikke elemente nägi ja esile tõstis, oli seega alles Vene revolutsiooni tormikotkas — Maksim Gorki.

2

Kuidas, mis teel sattus just tema nende avastamiseni?

Kõige olulisem tegur oli siin muidugi, et ta just neid elemente otsis, kuna selleks sundisid tema revolutsiooniline maailmavaade, marksismi poolt teritatud nägemisoskus ja juba lapsepõlvest peale sissekasvanud töötava rahva ning rahvaluule armastus ja põlgus härrasklassi kiriku ning orjastava jumala vastu. See kõik on nii üldtuttav, et sellest ei tarvitse siin pikemalt rääkida. Mida aga tuleks ligemalt meenutada, on Prometeuse-müüdi areng ning selle osa toleaegses ideoloogilises võitluses ja selle kirjanduslikus kajastuses.

Nagu öeldud, algas Prometeuse kui sümbolkuju edasiarendus juba antiikajal ja jätkus isegi keskajal, kus teda kujutati end inimeste heaks ohverdava kristliku märtrina. Võib-olla sellise tõlgitsuse tõttu ei olnud see kuju eriti populaarne renessansis (nagu oleks võinud oodata), niisamuti klassitsismi ajal, kus antiikseid jumalaid käsitleti inimkultuuri sümboleina; nende aegade tasakaalustatud, riigituule elutundele oli Prometeus ka muidu liiga titaanlik ja mässuline. «Aga niipea kui mõte ja looming formalismi ning ühekülgsuse alt vabanevad,» ütleb A. Vesselovski, «niipea kui kujunes kindel arusaamine, et vaja on ühiskond ümber korraldada, eelarvamustest ja ebausust vabaneda, kiriku ning riigi senisest alusest loobuda ja uus inimtõug luua», nii kohe sai «valgustajatele arusaadavaks, kalliks ning lähedaseks nende kauge müütiline eelkäija». «Kalju külge aheldatud Prometeus sai silmapaistva, tugeva isiksuse sümboliks, isiksuse, kes täidab oma kutsumuse, hoolimata kõigist takistustest, igasugusest survest, ja kes ei paindu, vaatamata isegi selle massi tänamatusele ning vastupanule, kelle pärast ta kannatab.»¹²

Tol kodanliku vabadusvõitluse algepohhil käsitlesid eriti saksa «tormi ja tungi» voolu kirjanikud Prometeust kui oma lemmikkangelast ja kaitsepühakut. Goethe püüab kaua aega ikka jälle teda õigesti kujutada, kord samanimelises draamakatkendis, kord oodis. Sedasama taotlevad inglise progressiivsed romantikud. Byroni titanistlikus «Manfredis» on selgeid Aischylose draama jälgi ja Shelley loob «Vabastatud Prometeuses» helge utopiapildi inimsoo tulevikust, kus võidetakse kõik vägivald ja ülekohus. Siin on Prometeus saanud juba kogu tema poolt loodud inimsoo võrdkujuks, kes elab läbi kõigi selle arengujärgude võitlused, pettumused ning kannatused, kuid siiski ei loobu oma heroilisest trotsist ja usust paremate päevade tulekusse.

¹² А. Веселовский, Прометей в кавказских легендах и мировой поэзии. Этюды и характеристика III, Т. II. Москва, 1912, lk. 122.

Samasugune Prometeuse-müüdi rakendus liberalismi, demokratismi, isikuva-
baduse ja võitleva humanismi ideede kehatuseks kestab läbi kogu XIX sajandi,
muutub aga jälle eriti aktuaalseks uuel sajandivahetusel ja XX sajandi alguses.
Alles nüüd olid Darwini evolutsiooniteooria ja Marxi-Engelsi ühiskonna arengu
teooria lõplikult kummutanud piibelliku destsendentsiteooria; inimkultuur oli saa-
nud teadlikuks oma arengust mitte «ülalt alla» — jumalast inimorjaks, vaid alt
üles — loominimesest kommunistlikuks inimeseks. Ka antiiksest mütoloogiast ei
kõlvanud seega sümboleiks enam seni olevaid institutsioone (võimu, riiki,
sõda, perekonda jne.) kehatavad jumalad Zeus, Mars jne., vaid nende tardunud
«jumalike» vormide vastu mässav ja «uue inimtõu» eest võitlev inimheeros Pro-
meteus. Uuesti tuletatakse meelde tema osa senises kirjanduses — mainigem kas
või eespool tsiteeritud A. Vesselovski esseed Venes (1903. aastal) või Erich Schmidt
kuulsat kõnet Goethe «Prometeusest» Saksas (1899. aastal). Šveitsi kirjanik
Carl Spitteler oma teoses «Olympischer Frühling» kujutab Prometeust kui
«ettenägijat» kogu revolutsioonilise inimkultuuri sümbolina, seades ta vastu
tagasikiskuvale, «tagasivaatavale» Epimeteusele kui kõige reaktsiooni ning
oportunismi sümbolkujule. Umbes samasugust Prometeuse-ihalust ja tule-
toomise-kultust näeme kõigil muilgi Euroopa mail; see põimub demokraatliku lii-
kumisega, kuid ka uusromantilise kirjandusvooluga, Stirneri ja Nietzsche indi-
vidualismiga, Ibseni «uhke üksiseisja» imetlusega, juugendstiiliga kunstis, süm-
bolismiga jne. Võib öelda, et Prometeus on nagu kaitsepühakuks kogu sellele
veel pooleldi ebamäärasele või sisevastuolulisele isiku- ja rahvavabastusliikumi-
sele, mille keskseks sündmuseks oli 1905. a. revolutsioon Venemaal. Eestiski kir-
jutas noor Fr. Tuglas juba 1908: «Prometeuse nimi on meie ajal lendsõnaks
saanud, ta on üks neist modernseist sõnadest, mida iga risttee ääres kuuled.»¹³
Küllap võime sellesama Prometeuse-kultuse üheks tulemuseks pidada ka seda,
et sama noor Tuglas ise (Vesselovskile toetudes) seda müüti ja sellele vastavaid
kaukaasia pärimusi eestigi lugejale tutvustab. Tuglas on esimene, kes «Kalevi-
pojaski» nende igiaegsete Prometeuse-pärimuste paralleele näitab. Kuna K. Krohn
1907. aastal oli valgustanud ainult kuradi-ahelduse (ja «Kalevala» «Hiide sepa»)
vangistamisloo sugulust¹⁴, oli Tuglas esimene, kes meie rahvusvägilast võrdleb
kaukaasia ja kreeka suurte trotsijatega (kuigi mitte kindlaks pidades nende
geneetilist sugulust). Nähtavasti temaga paralleelselt on sellele sarnasusele tähele-
panu juhtinud ka tuntud taani uurija Axel Olrik: «Kalevipoeg, kes allmaariigis
tahab mäesse tungida, meenutab Elbruse vägilast, kes mäelõhe kaudu tahab
minna eluvett varastama.»¹⁵

Olrik aga tundis ainult Kreutzwaldi «Kalevipoega»; sealne allilma t u n g i m i n e
on eeposesse ilmselt võetud muinasjutust «Kolm röövitud kuningatütart» (ATH 301)
ega ole ka sellisena Kalevipoja kinnijäämise põhjuseks, kõnelemata, et see oleks
karistus mingi jumalavastasuse eest. Ja ka Tuglas näitab ligemalt ainult ühisjooni
legendipärase (Nikodeemuse evangeeliumi kaudu levinud) kuradi-ahelduse ja Ka-
levipoja poolt teostatud S a r v i k u-ahelduse vahel (XIX lugu). Ja Tuglas toonitab
ainult rahva-Kalevipojas peituvaid k u r j a hiiglase (naiste tagaajaja jne.) jooni,
mitte tema trotsi või otsest väljaastumist jumala enda vastu. Neid ühisjooni
Kalevipoja ja Amirani-Prometeuse vahel selgitas eespool vaadeldud rahvapäri-
muste põhjal alles käesoleva töö autor oma väitekirjas, mis ilmus 1934. a. lõpul.
Kuidas sai siis mõte Kalevipoja jumalavastasusest esineda juba Gorki eespool
tsiteeritud kõnes, mis ta pidas esimese üleliidulise nõukogude kirjanike kongressi

¹³ Fr. Mihkelson, Põrgu väravas. «Eesti Kirjandus» 1908, lk. 230.

¹⁴ K. Krohn, Der gefesselte Unhold. FUF VII. Helsinki, 1907, lk. 180 j.

¹⁵ A. Olrik, Die Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang. Berlin und Leipzig, 1922, lk. 282.

avamisel 22. augustil 1934? Kas tundis ka Gorki mingisuguseid vastavaid rahva- pärimusi või tegi ta seda ainult Kreutzwaldi «Kalevipoja» põhjal?

Et seda küsimust vähegi tõenäoliselt valgustada, tuleb esmalt tutvuda Gorki üldise Prometeuse-harrastusega ja temale kättesaadava Kalevipoja-kirjandusega.

3

Nagu teada, põlvnes Gorki huvi rahvaluule vastu juba varasest lapseast, kuna seda oskas oma rohkete jutustustega äratada tema tark ja luuleandeline vana- ema. Teiselt poolt sütitas teda varakult tolleaegse vene intelligentsi hulgas levinud rahva- ja rahvaluuleharrastus. Oma pikal jalarännakul mööda Volgat, Musta mere kallast, Bessaraabiat ja Kaukaasiat (1891. a. aprillist kuni 1892. a. oktoob- rini) õppis ta nägema töötava rahva viletsust, aga ka armastama selle tunde- rikkaid laule ning pärimusi, mis juhtisid neid kasutama kirjanikus endas kääri- vate võitlusmeeleolude väljendamiseks. Gorki enda ütluse järgi kirjutas ta 90-ndail aastail üles mitukümmend ehtsat rahvalaulu ja saatis need Teaduste Akadeemiale (kuid nad on kaotsi läinud). Ja ka oma esimesed novellid ning proo- sapoeemid kirjutas ta rahvamuistendeid sümbolina kasutades («Makar Tšudra» — 1899, «Tütarlaps ja surm» — 1892). Neisse valatud sisu oli tugevasti mõjutatud eespool mainitud üle-euroopalise uusromantilise isikuvabaduse, kuid ka enda- ohverdamise ideedest ja seda kehastavast Prometeuse-müüdist. Varasemaist kir- jandusteostest vaimustas noort Gorkit eriti Byroni «Manfred» oma titanistliku trotsiga seniste ühiskonnavormide vastu; viimaste kehastusena aga mõistis ta mitte pilvedetagust Zeusi, vaid Romanovite tsaarivalitsust ja pimedat kilpkodan- lust. Omaenda südant põletades rahvale teed näitav Danko «Vanaeit Izergilis» on otsekui uus variant inimsoole tuleandjast Prometeusest.

On arusaadav, et kreeka, vene, moldaavia, kaukaasia rahvaluulest nii palju saanud Gorki püüdis tutvuda ka teiste rahvaste folklooriga ja selle kujudes avas- tada nende progressiivseid, ka kaasaja kultuurivõitlustes sümbolina rakendata- vaid motiive ning kujusid. Niiviisi omandatud etnoloogilise hariduse põhjal sel- gitab ta hiljem rahvauskumuste, müütide ning muinasjuttude rahvapsühholoogilist ja ühiskondlikku sisu, näeb ka vanus jumalais kõigepealt töötava rahva ideaale kehastavaid suuri meistrimehi: Vulcanuses ja Thoris — seppa, Dianas — jahimeest, Freyjas — toiduvalmistajat, Väinämöises — laulikut jne., või nagu nüüd ütleme — kultuuriheerosi.¹⁶ Küllap see Gorki «teogoonia» oli mõnevõrra ühekülgne: muidugi on osa jumalaid tekkinud ka loodusjõudude isikustamisest (näiteks kõue- ja päikesejumal) või on siis mõjutatud esivanemate hingedest ning surmahaldjaist. Aga kindlasti on Gorkil õigus, et vähemalt osa jumalaid ja mui- nasjutukujusid on arenenud kultuuriheerostest ning et neid on mõjutanud töö- tava inimese igatsus kergendada oma töövaeva ja jõuda õiglasema ühis- konnakorrani. Selles suhtes vastab tema käsitus muinasjuttudest kui soovunel- maist ka Lenini vastavale käsitusele kindlasti lähemalt kui liiga realistlik muinas- jututõlgitsus isikukultuse vaimus. Ja seitsamast rahvaluule sotsiaalse ning psüh- holoogilise olemuse mõistmisest lähtudes jõudis Gorki ka meie Kalevipoja-lugude tõlgitsuseni. Kuid kõigepealt peame vaatlema neid allikaid, kust Gorki üldse v o i s tutvuda meie eeposega.

«Kalevipoja» kõige esimesed tutvustused vene keeles ilmusid ajalehtedes, mis vaevalt noore Gorkini ulatusid: nii J. Lindenbergi ümberjutustus ajalehes «Rižski Vestnik» 1872, Jüri Truusmanni sõnasõnaline tõlge ajalehes «Estljandskije

¹⁶ Vt. näit. artikkel «Kirjandusest ja muust» — M. Gorki «Kirjandusest». Tal- linn, 1960, lk. 405.

Gubernskije Vedomosti» 1886—88 ja N. Aleksejevi värss tõlge «Revelskije Izvestija's» 1893—94.¹⁷ Ei ole tõenäoline ka see, et noor Gorki oleks tundnud saksa- või muukeelseid «Kalevipoja» tutvustusi juba oma (tol ajal veel üsna vähesel) võõrkeelte-õskuse tõttu. Küll aga võis ta «Kalevipoja» sisuga tutvuda üldiste teatmeteoste, kõigepealt vene entsüklopeedia vahendusel¹⁸, kuid ehk ka vene «Haridusministeeriumi Ajakirja» kaudu, mis tõi rohkesti igasuguseid uurimusi ja leidusi igas suuremas raamatukogus. Seal oli tuntud vene folklorist V. Miller juba 1879. a. detsembris avaldanud lühikese artikli «Soome eepose vasteist vene omas», kus pisut kõneldakse ka eesti «Kalevipojast». Võrdlemisi pikalt refereeritakse Kreutzwaldi teost S. Šambinago uurimuses «Muinaslood Svjatogorist ja epos «Kalevipoeg»», mis ilmus selle ajakirja 1902. a. jaanuarinumbris; seal peetakse Kalevipoega Svjatogori kuju otsemõjutajaks ning viidatakse samuti kaukaasia mäehiiglastele. Seda uurimust võis Gorki lugeda ka kunagi hiljem, kui ta huvi soome ja eesti rahvaepika vastu oli muutunud juba aktiivsemaks; kindlaimad andmeid selle kohta aga ei ole. Enam-vähem kindlasti on ta lugenud 1898. a. ilmunud N. Novitši väikest antoloogiat «Поэты Финляндии и Эстляндии», kus ka «Kalevipojast» olid ära toodud «Soovituseks» ja III loo lõpp N. Aleksejevi värss tõlkes. Selle järele sõnatakse, et «Kalevipojas» põlvneb umbes $\frac{2}{5}$ rahvalt ja $\frac{3}{5}$ Kreutzwaldilt, aga et viimane osa on eelmisega väga hästi liidetud ja et kogu eepost «kannab vabaduse vaim». Lõpuks antakse bibliograafia «Kalevipoja» venekeelsetest tõlgetest ning nende ilmumiskohtadest, ja sealt nähtavasti ongi Gorki hiljem saanud Aleksejevi tõlget sisaldavate ajalehenumbrite loetelu, nagu näeme allpool.

Kunas just Gorki selle teosega on tutvunud, seda me ei tea. Vaevast oli tal selleks aega tormilisel revolutsiooniajal; pealegi saadeti ta partei poolt juba 1905. a. lõpul välismaale revolutsiooni heaks propagandat tegema ja raha koguma. Kuid enne seda viibis ta mõnda aega Soomes, sõbrustades kunstnik Gallén-Kallelaga ja teiste soome silmapaistvate kultuuritegelastega, kes aitasidki teda sandarmite eest varjata ja tal 1906. a. veebruaris salaja üle piiri pääseda.¹⁹ On loomulik, et tal seetõttu arenes suurem huvi ka soome kirjanduse vastu. Muide, neil aegadel on Gorkil kokkupuuteid olnud ka mõne eestlasega, sest neidki viibis ju tollal Soomes pagulastena üsna mitu. Nii kirjutab pisut kahtlase reputatsiooniga ja hooberdada armastav eesti pagulane Jaan Sibul-Narodny L. Tolstoile 10. VII 1909 oma minevikust: «New Yorki sõitsin Soomest ühes Gorkiga ja pidin kahjuks olema kõigi tema abielutülide tunnistajaks.»²⁰

Ükskõik mis allikaist see Gorki esialgne tutvus «Kalevipojaga» oli saadud, iga-

¹⁷ Et selle ja allpool tsiteeritud teoste täpne bibliograafia on õige ruuminõudev, pealegi alles hiljuti ilmunud «Kalevipoja» teaduslikus väljaandes, ei hakata seda siin kordama.

¹⁸ Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. С. Петербург, 1895. Уустриikk Новый Энциклопедический словарь ест. 1904—1917. Seal kirjutatakse «Kalevipojast» tuntud uurija Vsevolod Miller, jutustades ümber eepose sisu, kuid mitte kuidagi näidates vägilase vastuolu jumalaga.

¹⁹ I. Gruzdev, Gorki. Tallinn, 1961, lk. 145.

²⁰ Vt. A. Annist, T. Volkova, L. Tolstoi kirjavahetus eestlastega. «Keel ja Kirjandus» 1963, lk. 326. — Sellega ühenduses olgu mainitud, et tükk aega hiljem, a. 1922, on Gorkiga Berliinis mõned korrad kohtunud ka eesti kirjanik ja folklorist Hella Murrik-Vuolijoki, kes oli Gorki uue abikaasa Maria Fjodorovna lähedane tuttav. Kas neil on sel puhul kõnelust olnud ka «Kalevipojast», sellest Vuolijoki ei kirjuta, aga arvestades kummagi suuri folkloristlikke huvisid, on see kaunis tõenäoline. Oli ju «Kalevipoeg» ka siis veel meie «vaimse ekspordi» peaartikkel ja Vuolijoe-taoline «ärinaine» arvatavasti ei jätnud seda kasutamata, kuigi Gorkit peamiselt huvitasid tema rohked soome tuttavad. Võib siis olla, et Sibul-Narodny või Vuolijoki rääkis midagi ka Kalevipoja ning Prometeuse sarnasusest, kas või Tuglase uurimuse põhjal. Kuid see on veel ainult oletus. (Vt. H. Vuolijoki, Ylioppilasvuodet Helsingissä II. Helsinki, 1945, lk. 180 jj.)

tahes on meil sellekohase huvi püsimisest ja kasvust juba Gorki omakäeline tunnistus. See on nimelt ta kiri Caprilt (kus ta veetis mitu aastat oma pagulaspölvēs) Tallinna Franz Kluge raamatukauplusele a. 1909 ja kõlab tõlkes järgmiselt:

«Armuline härra! Lubage mul teilt aupaklikult paluda järgmist teenet, mille eest olen südamest tänulik. «Revelskije Izvestijas» oli a. 1893—94 avaldatud Aleksejevi töö «Sõn Kaleva» [järgneb numbrite loetelu]. Kui sellest tööst pole eriväljaannet, paluksin teid alandlikult koguda need numbrid ja saata mulle; kõik kulud tasun kohe suure tänuga. Veel palun ma aupaklikult saata mulle raamat Juri Truusman «Kaleva» [sic!], vana eesti poem. Esimene anne 1886, Tallinnas. Teine anne 1889, Tallinnas. Nii üks kui teine palun saatke järelmaksuga. Aadress: Itaalia, Capri, M. Gorki.»²¹

Meil puuduvad andmed, kas Gorkile suudeti hankida üle 15 aasta tagasi ilmunud ajalehenumbrid, kuid J. Truusmanni eraldi ilmunud kaks vihku sai ta kindlasti, kuna need olid müügil veel kaua hiljemgi. Kui palju need viletsa välimusega ja sõnasõnalise proosatõlkega vihud Gorkit lugema meelitasid, on teine küsimus. Aga igatahes kõneleb see kiri tema püüdest ja küllap ka võimalusesest «Kalevipojaga» ligemalt tutvuneda.

Kahjuks ei ole meil sellest huvist enam muid märke kui käesoleva artikli algul toodud tsitaat ja teine, mis avaldati juba aasta enne seda, 17. oktoobril 1933.²² See esineb artiklis «Teemadest», kus Gorki annab kirjanikele juhtnõore, millistest küsimustest peaks kirjutama lastele, et neis juba varakult õiget maailmavaadet kasvatada. Üks neist teemadest on «Mis on religioon ja milleks ta on välja mõeldud».

«Kes lõi usundeid? Paganaisu preestrite müstilised jumalad loodi jumalate-meistrite: Thori, Balduri, Väinämöise, Apollo, Jarilo jne. eeskujul. Inglid-linnud. Pühakute elulood kujundati rahvamuinasjuttude alusel. Preestrid — jumala loojad, rahvas — jumala vastu võitleja. Jumala vastu võitlemise vanimad tõendid: Prometheus, eesti rahvaeepose kangeline Kalevipoeg, Loki — jumalate vaenlane jt. Kirik tegi jumala vastu võitlejaist saatana kuju. Paganluse materialism ja skepsis. Ristiusukiriku müstika, tema julmus. Inkvisitsioon, tema lakkamatu võitlus ketseritega ja, — vaatamata sellele — kimäärid ja kurat Pariisi katedraali tornidel, inimese tuharad veejuhtmena katedraalis Schwarzwaldi Freiburgis jm. selles laadis.

Kirikuvastased muinasjutud, legendid. Mida andis religioon inimestele?»

Nagu näeme, ei ole siin tegemist mingi teadusliku uurimusega, isegi mitte populaarteadusliku artikliga, vaid lihtsalt praktilise juhendiga ateistlikuks selgitustööks lastele. See juhendki on antud esialgu ainult nagu mustandliku konseptina ja resümeerib religiooni ajalugu veel üsna lihtsustatud kujul: «Preestrid — jumala loojad, rahvas — jumala vastu võitleja» — umbes nagu seda käsitasid XVIII sajandi prantsuse valgustajad. Teiste, võrdlemisi juhuslikult meeldetulnud konkreetsete näidetega (Pariisi ja Freiburgi katedraali skulptuurid) ühenduses soovitatakse kasutada ka Prometheus-müüti ning Kalevipoja-lugu kui rahva jumalavastase võitluse üht ürgset tõendit.

Umbes sama eesmärgiga kasutab Gorki, nagu eespool nägime, Kalevi nime ka aasta hiljem, kirjanike kongressil peetud kõnes koos Prometheus omaga — kui tõendit oma kultuuriajaloolisele teooriale. Seekord on see aga juba vähem lihtsustav: väidetakse nimelt, et esialgu oli jumalate looja siiski rahvas, kuid et temale olid jumalad lihtsalt inimeste töövaeva kergendamise soovunelmad; et alles hiljem klassiühiskonnas hakati jumalaid preestrite poolt kasutama klassi-

²¹ «Rahva Häälel» 10. XII 1949, nr. 290, lk. 2. Kiri asub nüüd ENSV Teaduste Akadeemia arhiivis. Vrd. ka V. Pino, M. Gorki huvist «Kalevipoja» vastu. «Keel ja Kirjandus» 1966, lk. 241.

²² Vt. M. Gorki, Kirjandusest. Tallinn, 1960, lk. 604.

korra ning ekspluateerimise õigustamiseks ja et alles siis «massides tekkis jumalavastane liikumine (бороборчество)». Mingit ligemat Kalevipoja kuju analüüsi ega iseloomustust pole aga siingi, nagu ka mitte mõnes teises Gorki töös. Nii on tõenäoline, et Gorki neil kahel korral parema puudumisel kasutab lihtsalt üht oma võib-olla juba aastakümnete eest kujunenud tõlgitsust, et Kalevipoeg kuulub samasuguste «jumalavastaste» kujude liiki nagu Prometeus, islandi Loki ja nähtavasti ka ristiusu Saatan (kellest Gorki arvamuse järgi alles kirik on teinud negatiivse kuju).

Ilma et siin uuesti peatuksime selle teooria õigsuse ja puuduste probleemil, tuleme lõpuks juba otseselt küsimuse juurde, kuidas oli Gorkil tekkinud selline käsitus, mida Kreutzwaldi eeposest kaunis raske on välja lugeda.

On kaks võimalust: kas tundis Gorki siiski ka neid väheseid teistsuguseid rahvapärimsi, mida eespool vaatlesime, või oskas just tema eepost tõlgitseda teisiti kui tavaliselt.

Esimene võimalus on küll olemas, kuid selle kasutamist ei saa täpselt tõestada. Igatahes ei sisalda ei Truusmanni ega Aleksejevi tõlge ühtki neist kolmest-neljast rahvapärimsusest, kus jumal Kalevipoega karistab tema «ülemeelikuse», titaanliku enesetunde ja trotsi pärast. Kas luges Gorki A. Jacobsoni eespool mainitud muistendit saksakeelsel kujul Russwurm'i teosest «Sagen aus Hapsal»? Või tundis ta Wiedemanni teisendit või ehk A. Olriki märget «Kalevipoja» sarnasusest Amiraniga? Ei tahaks hästi uskuda, et Gorkil aega oleks olnud «Kalevipoja» küsimustesse nii kaugele süveneda. Kõige tõenäolisemalt võis ta lugeda eespool mainitud A. Karu teisendit, kus jumal Kalevi ta hoopluse pärast kättpidi kivi külge jätab.

Igatahes jäävad need oletused Gorki otsesest kontaktist selletaoliste Kalevipoja-pärimsustega vähekindlaks ja ka positiivsel juhul võrdlemisi väheandvaks. Sest isegi siis, kui Gorki oleks tundnud Kalevipoja ülemeelikust oma «ristiisa» — kristliku jumala vastu, oleks sellest ikkagi vähe olnud, et üksnes selle alusel esitada teda kui jumalavastast võitlejat, kõmelemata selletaolisest rahvaliidumisest, mille oletus oli ju ainult teoreetiline, mittefolkloristi hüpotees.

Kogu selline järeldus oli pigem tehtud just Prometeuse, vähemal määral ehk ka Loki ja Luciferi eeskujul ning analoogial. (Muide, on tähelepanväärt, et Gorki kuskil ei arva sellesse jumalavastaste võitlejate rühma Svjatogori, kuigi see ühes versioonis sureb sellepärast, et ta oma jõuga hoopleb, kuid jumala sadetud rasket kotikest ei jaksa üles tõsta.) Kalevipoega aga (nii rahvapärimsustes kui ka eeposes) sidus tüpoloogiliselt Prometeusega kõigepealt tema aheldamine (kinnijätmine) mingi jumala käsul kalju külge, ta igavene vangisolek ja rahva lootus, et ta kui sümpaatne vägilane kord vabaneb. Kuigi selle vangistamise põhjus ja selle jumala ilme jäävad eeposes ebamääraseks, oli Gorkile sellest lõppsituatsioonist nähtavasti küllalt, et Prometeuse-müüdi analoogial siingi Kalevipoja-lugu omalt poolt n.-õ. rekonstrueerida ja heerose «süüd» tõlgitseda mingi printsiipiaalse jumalavastase võitlusena. Õigupoolest ju Kreutzwaldi eepos otse provotseeris mõtlevat lugejat sellisele omapoolsele edasiarendusele, sest — nagu juba noor Tuglas õigesti tähendas — muidu oli säärane salakaval kinnijätmine (aitamise sildi all!) «taevaliste tutvate» poolt otse absurdne.

Et seda mõista, meenutame veel kord eepose lõpu kujunemist. Ta tekkis ainult selle tõttu, et Kreutzwald oma rahvaeepose loomise taotluses kohusetruult püüdis liita kõik eestleidud materjali, hoolimata sellest, et see oli sisuliselt vastuoluline: ühest küljest tahtis ta jälgida Faehlmanni, kes kujutas Kalevipoega «eesti Heraklesena» ja paganliku või pseudomütoloogilise Vanaisa lemmikuna, teiselt poolt aga tahtis ära kasutada ka populaarse rahvapärimsuse Kalevipoja aheldami-

sest põrgu värava juurde. Faehlmann esitas asja palju ühtlasemalt, lastes surnud Kalevipojal Uku käsul hea meelega minna põrgu asevalitsejaks, kus ta siis muidugi ise aheldatud ei olnud. Kreutzwald aga ei täidnud ära jätta ka rahvapärast vangistusmotiivi ja tõi niiviisi eepose lõpusele parandamatu sisevastuolu. Tundes seda geneesi, ei ole mõtet siin juurelda mingi folkloristliku probleemi üle, sest seda siin pole, vaid — kui soovitakse — tuleks uurida ainult kirjandusloolist küsimust, kas Kreutzwald jättis selle vastuolu sisse lihtsalt mehaanilise liitmise tagajärjel või siis teadlikult mingi alltekstiga, sümbolise tõlgitsemise võimalusega. Seda on püütud nii tõlgitseda, toonitades, et sakslaste võiduga maa peal asendusid ka endised jumalad taevas uue julma ristiusu jumalaga (Nirk). Muidugi — nii võime seda seletada meie, aga pole andmeid, et seda Kreutzwaldi tõlgitsuseks saaks nimetada.²³ Viimane igatahes sellist oletatavat allteksti selgelt väljendanud ei ole, pigem vastupidi: kui surnud vägilane ajutiselt taevas viibib, on seal siiski alles talle tuttavad endised jumalad, kes on ta sõbrad, kuid ühtlasi kardavad teda «tööta jätta» — nagu juba Faehlmann oli seletanud. Seepärast saadavad nad ta allilma ja seal peab teda kinni juba «Mana käsi», s. o. lihtsalt surm, mis tekkis jalgade kaotuse tagajärjel. Seega on Kalevipoja vangistus sellisena Kreutzwaldi esituse järgi küll profülaktiline ettevaatusabinõu, kuid üldse mitte karistuse ilmega — vähemalt ei süüdistata Kalevipoeg ise selle pärast ühtki jumalat; küll aga tahab ta oma kütkeid raputades pääseda «Mana käest», s. o. uuesti ellu ärgata, et oma poolelijäänud tööd rahva heaks jätkata. Põrgulised aga aitavad ta kütkeid peenendada ainult selleks, et niiviisi ka ise jälle pääseda maa peale, kus siis taas algaks n.-ö. liberaalne, vaba heade ja kurjade jõudude võitlus nagu Kalevipoja eluajalgi. Sellisena nähtavasti tahiski Kreutzwald oma vägilast esitada — kui oma vangistatud ja nagu varjusurmas viibiva, kuid kord uuesti vabaneva rahva sümbolkuju.

See aga ei tähenda, et meie omalt poolt nii selle rahvaliku kui ka Kreutzwaldi poolt töödeldud Kalevipoja kuju pärimusi ning nende dispositioone ei võiks edasi arendada ja neile teistsuguseid sümboliseid tähendusi anda. Sest, nagu öeldud, eepose lõpp oma ebamäärasuses otse provotseerib mingit edasiarendust või vähemalt lisaseletust jumala vangistuskäsu kohta. Nii oli seda teinud juba ammu näiteks saksa luuletaja J. Grosse oma ümbertöötuses («Die Abenteuer des Kaleviden», 1875), kus Kalevipoeg läheb allmaailma oma ema vabastama, ja nõnda saab kogu eepose süžee sootu uue ilme. Nii on arusaadav, et ka Gorki, kelle elavat kujutlusvõimet eepose lõpu ebamäärasus otse irriteeris, seda omalt poolt edasi tõlgitses oma aja lemmikkangelase Prometeuse analoogial. Kas ta seejuures tundis või ei Kalevipoja sellekohaseid rahvavasteid, kas ta oli (näiteks Sibul-Narodny või H. Vuolijoe kaudu) midagi kuulnud Kalevipoja ning Prometeuse sugulusest Tuglase töö põhjal — see polegi nii väga oluline. Õige on see, et ka Kreutzwaldi eeposes vägilane vangistatakse seepärast, et jumalad tema vabaolemist kartsid, ja et seega kõigil neil kolmel hiidvägilasel on tüpoloogiliselt ühiseid jooni ja nimelt jumalale kardetava titaani dispositioone. Seda aga võis välja arendada isiku ja rahva vabadusvõitluse sümboliks, kus vägilase võitlus on juhitud türanniks saanud ja ülekohtuse jumala kui ülaklasside klassiülekohtu kaitsja ning õigustaja vastu. Nii arendasid tulevargast Prometeusest inimestele tuletooja ning vabadusvõitleja sümbolkuju juba Aischylos ja ta järglased Kreekas, seda jätkasid ning süvendasid romantikud ja uusromantikud Lääne-Euroopas ja Gorkil oli küllalt alust näha sedasama tüüpi vabadusvõitleja jooni või vähemalt dispositioone ka Kalevipojas. Kuigi tema kuju vaevalt saab kasutada masside «jumalavastase liikumise»

²³ Sellest pikemalt «Kalevipoja» teadusliku väljaande I köide. Tallinn, 1961, lk. 503 j.

tõendina minevikus, sai ta ometi nende masside vabadusliikumise sümboliks ja kehastajaks XIX ja XX sajandi Eesti ajaloos.

Suured müüdikujud just seetõttu ongi kestnud elavaina läbi aastatuhandete, et iga ajajärk neid tõlgitseb ja edasi arendab oma vajaduste kohaselt. Nii on see olnud Prometeuse kujuga ja seepärast on just tema jäänud kogu inimkonna vabadusvõitluse vananematuks võrdkujuks.

«Kui tervel inimesesool ületüldse miskisugune ühine vaimukangelane, ühine kurat või jumal on, siis on see vististi Prometheus,» kirjutas juba noor Tuglas oma eelmaintud artiklis. Ja kui mitte geneetiliselt, siis vähemalt tüpoloogiliselt sellisena elab see Tuglase ja Gorki nähtud prometeusliku Kalevipoja müüdi-kuju edasi ka meie kultuurivõitluse sümbolkujuna.

Mõtlike naeratuste maailm

Maailmapilt, mis avaneb Arvo Valtoni teise proosaraamatu¹ kaante vahelt, on oma mõtterõhkudelt ja kõlaleelelt sootuks isepärasem sellest, millega me kaasaega käsitleva lühiproosa üldplaanis oleme harjunud kokku puutuma. Meie lühiproosa-viljelejate hulgas on Valton küllap kõige järjekindlaimad tolles ainealas, mida vene nõukogude kirjanduse põhjal võiks kõrvutada näiteks Voinovitši või Sjomini nimelega.

Valtoni lühilugude filosoofiliselt tagapõhjalt hargnevad mitmed paralleelsed või ristuvad magistraalliinid, hulk kõrvalharusidki, ja pole kerge otsustada, millises järjekorras peaks lugeja need mõttematkad kaasa tegema. Probleemide värskusega kutsuvad ja keelitavad nii pea- kui kõrvalrajad. Üks viimastest juhib meid näiteks ka kriitika pärusmaadele. Oleme õige tihti agara õhinaga rääkinud peaaegu vist kõigi autorite omapalgelisusest ja isikupärasest käekirjast. Pärinimest -lik-liite abil tuletatud omadussõna loob hõlpsa võimaluse rääkida selle- või teiselikust loomingumaneerist. Kas pole aga selles kõiges nii mõnigi kord rohkem heasoovlikku näha-tahtmist kui asja enast. Sest kui ilmub tõepoolest uudsete tahkudega, ereda koloriidiga, traditsioonilisest märksa erinev teos, siis peame käsi laiutades tunnistama, et kõik kenad komplimentid on juba varem lahkel käel lendu lastud. «Rataste vahel»

¹ Arvo Valton: «Rataste vahel». «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 192 lk. Hind 32 kop.

aga on just seda sorti teos, kus teisale jagatud vekslid igas tükis täie ette läheksid. Sest Valton on tõepoolest omamööne autor — nii käsitluslaadilt kui kujunduselt.

Imelik küll, eks näi meile Valtoni lühilugude maailm ju igapäevasest igapäevasem. Trammijuht Elli sõidab «ikka Tondilt Lasnamäele ja tagasi». Kassaneiu Rita tipib klahvidel, ootab tööpäeva lõppu ja oma poissi. Kalkeeriija Anneli istub oma joonestuslaua taga ja soovib, et elu oleks õnnelik. Ruudi, keda mõned lapsikuks peavad, võrdleb loengu- ja lehetõdesid omaenda pisikesevõitu maailmast korjatud tõdedega ja leiab, et need viimased lähevad millegipärast tihti lausa vastu teooriatele. Ühiselamu koristaja Anni tuleb tööle «nagu ikka» ja siin on kõik «enamvähem nii nagu alati». Ja nii ikka edasi, muud ei ühtigi. Ei kohta me neil lehekülgedel sammuvaid ekskavaatoreid või kraanade pikki nokki. Ei võeta uusi kõrgendatud kohustusi ega pajatata sellestki, et üks või teine tähtis üritus toimus tööalase aktiivsuse enneolematu tõusu innustavas õhkkonnas.

Inimestel, kellega me Valtoni raamatu kaudu kokku puutume, on peamiselt lihtsamate probleemidega küllalt tege- mist.

Koristaja Anni, kes sai pühadepreemiaks viis rubla, pahandab, et suur ja vägev trust, kus ta töötab, «ei saa põrandalappegi muretsetud» («Preemia»). Kaks väsinud meest samanimelisest jutust ehitavad õöd ja päevad automaatikapaneele ja vihastavad nudi näoga ratsionaliseeriija Puhkeuse või ratsio-

naliseerimisala inseneri peale, kes mees-
te tööd segama tulevad. Kottel ja Har-
ri, laiade ja pikerguste maailmamõte-
tega mehed, kes libedad rublanoolijad
kuradile saadavad, arutavad aga kodu-
teel selle üle, kas töö on naudingu ja
sisemise rahulolu allikas ja milline osa
on siin rahal.

Nimijutustuse Öue-Maali, kellel tuleb
koristada mahavoolavast naftast ja ehi-
tismördist ligast tehasehoovi, tahaks,
et inimesed hoiaksid hoovi kogu aeg
sama puhta kui kaks korda aastas —
mai- ja oktoobripühade ajal. Ja kui
Maali palga arvelt hoitakse tehasele
kokku kuu palgafondi «12 rubla ning
82 ja pool kopikat», on ta hirmus löö-
dud.

Maali «rataste vahele» jäämise n.-ö.
konkreetsena näitajana on rakendatud
kujundit vorstist, millest ta nüüd vä-
hemalt osaliselt loobuma peab («nii
väga armastas ta seda toiduainet»).
Laiemas plaanis on «rataste vahel»
olemise küsimus märksa avaram, ega
jätä sugugi puudutamata ka direktorit
ennast, kes maadleb palgafondi ülekulu
ja sellest sõltuvate preemiade problee-
midena. Kui direktor on plaani graa-
fikuspüsümise huvides «igasugused tee-
nistujad» tootmisjaoskondadesse saat-
nud, «kus need oskamatuset tõttu vaik-
selt praaki tegid», siis pole see mingi
lahendus ning autori allteksti ironia
on siin vahedast vahedam. Direktori
«konstruktiivsete abinõude» näilisus
tõstab «rataste» probleemi Maali kärbi-
tud palga ja kaotatud vorsti tasemelt
ueele ja üldistatumale plaanile.

«Inimesed peavad nutta ja naerda
võima, kui nad inimesteks tahavad
jääda,» kirjutas kord «Nutu ja naeru»
autor, sajandi alguse lühiproosa-meister
Jaan Lintrop.

Arvo Valtoni novellide üheks veetlu-
seks ongi asjaolu, et ta väga hästi
suudab mõista nende inimeste sise-
ilma, kes ka elu ja olude rataste va-
hel olles jäävad oma nutu- ja naeru-
seguses argipäevas ometi suurte inim-
like väärtuste kandjateks. Kas pole me
nendest inimestest, keda me loengu-
ja ajalehetõdede toetusel sageli «lihtsa-

teks ja väikesteks» tituleerime, nii mõ-
nigi kord kinnisilmi mööda läinud ning
pole leidnud või tahtnud leida ust
mõistva tähelepanu juurde.

Arvo Valton astub sellest uksest sisse
omasuguse taktitundega — psühholoo-
gina ja hea sõbrana. Tema oskab mär-
gata trammijuht Ellit, «kes sõidab tõu-
geteta, nii et te kunagi ei märkagi, et
trammil on juht». Ja too Elli usaldab
kirjanikule oma nukker-kauni mõtte-
maailma, sest «eks see kübe inimlikku
tähelepanu ole ka hirmus tähtis iga-
ühel». Aga kalkeerija Anneli ei tee sa-
ladust, et ta tahaks ilusaid kleite ja
ilusaid väikesi kingi ning et ta unistab
armastusest, mis oleks midagi hoopis
erilist. «Ja veel tahtis Anneli, et sellest
tööst, mida ta teeb, oleks kõigile palju
kasu, ja vahel õhtuti ta koguni unis-
tas, et teeb kunagi valmis niisuguse
töö — kas siis kalkeerijana või mõne
teise ametikoha peal —, et isegi need,
kes on hirmus kooramatud suurte riigi-
asjadega, märkaksid seda tööd ja ütlek-
sid, et näete — seda tegi Anneli, tema
on tubli töötaja.»

Valtoni inimese-kontseptsioon on kin-
del, see on igas teoses selgelt väljenda-
tud. Muidugi selles rahulik-mõtlikus
varjutatud ja varjundatud laadis, nagu
Valton enamasti ikka esineb. On välja
öeldud oma arvamus nende kohta, kel-
lel «on ükskõik, kas äestada põldu,
müüa gaseeritud vett või korrigeerida
teoseid». Kes ei taha midagi tõestada,
kui arvavad teadvat, sest nii on liht-
sam.

Erinevate ellusuhtumiste kandjad on
Valtonil antud kontrastselt, otsekohe-
selt, midagi või kedagi retušeerimata
(Anneli — peainsener, Öue-Maali — di-
rektor). Aga sama selged on suhtumi-
sed nendeski palades, kus vastuolude
põhjused peituvad karakterisisesest eri-
nevustes («Loojuv päike ja värelev me-
ri», «Tuurafilee»). Muidugi on eelne-
vaga mõeldud vaid autori positsiooni
n.-ö. abstraktses plaanis. Viis, kuidas
kirjanik oma mõtteid «välja ütleb»,
teose idee realiseerimine kõneleb sel-
lest, et autori kunstilise kujundamise
arsenal on mitmekesine, erinevate võ-

tete oskuslik ühendamine võimaldab huvitavaid sünteese. Nii on Valtoni kirjanduslikult kujunenud tõepoolest oma ilmeliseks ja kordumatuks, mille puhul võib sõna *valtonlik* täie õigusega kasutada.

On tõsi, et Arvo Valtoni paljude lühipalade saatjaks on nukrus, puhuti otse valuline kurvameelsus. Aga see pole kunagi raue käegalöömine, sentimentaalne halisemine või perspektiivitutel umbteedel tammumine. Need on jutud, kus me kuuleme «puhta, tõeliselt inimliku südame vaikset sügavat ohet». Nii kirjutab kord Gorki Tšehhovist. Kasutagem neid sõnu ka siinkohal.

Arvo Valton armastab oma tegelasi. Kõiki neid, kes seda väärt on. Muidu poleks mõeldav, et ta pääseks nende erinevate karakterite siseilma nii sügavale kui praegu. Valton ei idealiseeri ega ilusta oma kangelasi karvavõrdki. Aga oma erinevate tegude ja mõtete alastuseski on nad meile mõistetavad, lähedased ja sümpaatsed. Ei valata tõrva ega tõkatit nendegi kaela, kes lähevad elust läbi nagu praamid: «otse, aeglaselt, nürilt ja sügavasti vees istudes», või nendele, kelle vahutavatest sõnadest ja vääritutest tegudest jääb hinge «vastik tühjuse tunne nagu pärast bridžimängu või targutavat koosolekut». Suhtumiste selgepiirilisus Valtoni teostes rabab lugejat seda mõjukamalt, et autor pole kunagi komistanud lameda otseütlemise karile. Tema omapäraks on ikka olnud looritus, kuid nii rakendatuna, et kujutatut koorub selle tagant alati äärmiselt teravajoonelisena.

Küllap rõhutab maalingu kontuurust ka too omapärane huumor, mis on saatanlikult täpse märkitamisega ja ulatub leebest nokkimisest öela hammustuseni — just nii nagu parajasti vaja. Ja seda kõike kadestamisväärse vaoshoidmise ja lakonismiga. Ainult et selle lakonismiga on küll nii, et Valtoni novellid näivad lühikesed ainult oma välise kuju poolest. Koos ridadevahelise tekstiga — olgu siis jutt Ruudist, tollest lapsikuks peetust, või Isabellast, saksiku nimega sälust, keda otsustatakse käen-

dusele võtta, või veel kellestki kolmandast — paisub raamatu maht ja kaal tunduvalt suuremaks.

Mitte vähemat kaalu ei oma Valtoni tööde kunstilise teostuse äärmine lihtsus. Aga selle näilise askeetlikkuse taga seisavad tõeline anne ja suur töö.

Näidete valimine ja üldse Valtoni raamatu kommenteerimine on selle sisutäiuse ja mõtteraskuse tõttu üsnagi keeruline ülesanne. Tahaks siinkohal siiski tsiteerida ühte lõiku «Naeratusest». «Kui Elli lõuna ajal õhtusesse vahetusse tööle läheb ja trammipargist läbi astub ja talle trusti inimesed vastu tulevad, siis on vahel kohe selline soe ja helge tunne, nagu oleksid need kõik oma pere liikmed ja sõbrad, kellega koos võib igasuguse mäe paigast ära nihutada. Tulevad vastu, räägivad kaks sõna juttu kas siis tööasjust või muidu lihtsalt ilmast, ja see on ju ometi nii hea...»

Ei ole siin suurt paatost, ei kõrge-lennulist stiili ega Saareste sõnaraamatust studeeritud tarkust, ei üleilustatud ütlemisi ega «värvikaid monstrumeid». Ja ometi saavutatakse nende väheste ridadega liigutavalt optimistlik meeleolu. Nagu ka kahe väsinud mehe kodutee kirjelduses, nagu paljudes-paljudes episoodides mujalgi.

Valtoni raamatus on palju naeratusi. Need on mõtlilikud, erinevate varjunditega naeratused, erinevate emotsioonide peegeldused, millest hoovab vastu mõistvat ja head rahu. Ometi pole Valtoni lühipalad oma valdavas osas hoopiski mitte rahulolu jutlustavad. Olu-line on see, et rahulolematust Valtoni töödes ei muutu ühekülgseks sihilikuks ega kriiskavalt hädaldavaks, mis oleks, teadagi, vaid nõrkuse tunnuseks.

On naeratusi, mis sünnivad ka siis, kui meel muutub «äkki hirmus kurvaks». Selliselt naeratab Aliide pärast seda, kui kalapoe järjekorras seisev mutike, kes nii intelligentsest räägib tuurafilee valmistamisest, palub leti ette jõudes pool kilo räime («Tuurafilee»). Ja kui ka elukeeris ühte või teist oma igavesti ringlevate rataste

vahel kiskus, annab naeratus jõudu katsumustest üle saada. Sest alati jääb inimestele vähemalt üks mõistev sõber — töö, «millele tõesti kindel võib olla», nagu korrektor Ines arutleb.

Naeratustest, mis hingestavad Arvo Valtoni proosapalu, paistab tihti otsekui pilvealuse päikese valgust. Varjud välispinnal ei tarvitse olla teravad, kuid seda selgemini oskab Valton valguse ja varjude vahel eristada inimhingede avaratel sisemaadel. Ja ikka nii, et ka tormiaegse pilvituse või nukker-häguse vinetuse tagant langeb sinna virguta-

valt ergas, selge ja soojendav kiirtevihk. Jah, pidupäevaseks optimistlik too naeratus ju pole. Küll aga meelestab lugejat optimistlikult hea ja terve rahulolematuse, mis Valtoni lugusid häälestab, sest selle eesmärk on optimistlik.

Kuidas teisiti. «Mis muud jääb mul üle,» ütles Mägiste Mart selle peale. Ja nii nad siis võtavadki elust osa, need Valtoni väikesed ja suured inimesed, «sest maailm on ajamist tahtvaid asju täis».

A. Eelmäe

Mart Raua rahulik selgus

«Kuldne sügis»¹ on möödunud luuleaasta kõige rahulikum, enesekindlam kogu. Selles raamatus on küpset tasakaalukust, seal on selge, mismoodi asjad käivad ja mismoodi nad mitte ei käi.

See on küllalt poleemiline tänase päeva ja praeguse kirjandusliku tooni jaoks.

Olen ise tuliselt pooldanud teesi meie aja erilisest keerukusest, närvilisusehüüatuse, usun ikka, et elutempo ja -pinge lõepooldest on kasvanud, et inimene tunneb end üha rohkem seotuna maailmaga ja see teeb iga mehe vägevaks ja väetiks ühtaegu, et maailma vedru on kaunis kokku pressitud. Usun ikka, et loojate asi on teha see kõiges ja kõigis olev pinge kunstiks; et on olemas ülevaid, aga ka ebainimlikke asju, millega me kipume harjuma — ja kunsti asi on mitte lasta harjuda, näidata imet ikka uuesti imena, õudust õudusena.

Aga aastad lähevad ja tuleb tunne, et hüüatustega ei saa elu läbi elada. Need, kes sel ajal, kui kärjastatud kunsti kontseptsioon üldisemalt meieni jõudis ja «Concerto grosso» (vt. ka Raud, lk. 113) ajavaimu tipuna tundus, need, kes sel ajal alles imikud olid, hakkavad varsti juba otsima «Noorukist meheks»

¹ Mart Raud: «Kuldne sügis». Luuletusi 1963—1965. «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 128 lk. Hind 40 kop.

tüüpi käsiraamatuid. Tolleaegsed koolilõpetajad on juba rohkem kui kümneaastase tööstaažiga, kuldse keskega mehed hakkavad pensionile mõtlema.

On nad kogu aja pinget tundnud, lõhenenud ja kärjastunud?

Jah, kui nad on aja suhtes tundlikud inimesed — imikud jätkame kõrvale —, siis kindlasti.

Aga kusagil peab ka väike rahumaa olema.

Teeme etteheiteid inimestele, kes ei oska meile võrastes formatsioonides, neist formatsioonidest kõnelevas kirjanduses leida ja tunnustada inimlikke rõõme, ristime nad õigusega vulgaarsotsioloogideks. Ja järgime samas ise seda puuloogikat. Absoluutiseerime oma aja kärjastatuse. Unustame, et juba enesekaitseinstinkti pärast peab meil rahutuse kõrval ka rahu ja rõõmu ja veendumust olema.

Siit «Kuldse sügise» põhimõtteline koht viimase aja luules.

See on rahuliku enesekindluse kogu. Tema toetuspunktideks on lihtsad asjad ja kindlad veendumused.

Kahtlusi ei lase luuletaja endale kallale. Pärast füüsikute kirjutuste lugemist ja akadeemik Naani arutlusi suhtelisusest on järgnev ehk pisut lapsemeelne:

Ei kokku kosmiliseks tolmuks
inimeste igioma Maa.

Aga sellise lähenemise põhimõttelisusest «Kuldses sügis» oli juba juttu.

Maale, elule, harilikule toetumine nagu aitab Mart Raul jagu saada muudestki sõlmedest. Luuletuskogu mitmes kohas tuleb kummitama vari. Niisugune on ühe luuletuse pealkiri, selles luuletuses on mindud brutaal-seksi, sorkides lab'daga hammast resp. prilliklaasi. Varjud, olgu ehk teistsugused, on ka «Südame laulus» ja «Maastikus varesega». Kindlalt kultu-sevarje tunnen luuletuses «Hingami-sest», kus välgub seadusetundja tera-riist. Kuid kõik see ei ole Mart Raua jaoks enam pikema arutlemise aine. Korraks ta küll möönab,

et veelgi neid aegu
ei suuda ma eneses varjata,

aga olulisem tema jaoks on siiski luu-letuse «Vari» lõpp: murtud südamete ja meelepeade kõrvaleheitmine, tead-mine, et vari on talitsetud. See on Mart Raua ajakontseptsioon.

«Kuldne sügis» on rahukogu. Rahu-mõttega lõpeb luuletus «Hingamisest». Rahulaul on ka «Rivilaul», poisile väe-ossa järele saadetud — sooja sõna, hu-manismi ning Raua-muigega. Raud ei unusta Vietnami, võitlust Aafrikas, aga ikka ja jälle kinnitab ta oma usku, et maa jääb maaks ja et rahvas kestab.

Need on seda laadi kinnitused, üldi-sed, väga laiad mõtted, millele tahaks nagu luuletajapoolset eriomast katet. Mart Raud annab selle katte oma poee-tilise minaga, luuletajaisiksusega, kõigi nende «erijuhustega», millega ta ümb-ritseb üldisi tõdesid, oma tooni ja suh-tumisega.

Ta usub edasiminekusse — ja see muutub ta käes poeetiliseks «Lauluks

kaugustest», milles on murderöömu ja riimilusti. Tema suhtumine inime-ssesse on oma «erijuhustena» «Luige-loos», «Kaalus» ja «Heades sõnades». Nagu, usun, enamik erksaid inimesi, nii ei võta Raudki lennukit absoluutselt hariliku transpordivahendina, vaid on aeg-ajalt pisut lennukivaimustuses. «Välkkiire hõbekelk...» jne. Isegi tele-fonivaimustuses (kaugekõne puhul).

Raud annab katte oma elulauludega. Mõtlen siin neid luuletusi, kus biograa-fia ei jää enam väliseid fakte, vaid ainult sisu, mõtestus. Pilk on pööratud endasse. Meil on nii rohkesti nõudlik-kust väljapoole. Seepärast on otse ene-seõpetuslikult vajalik jälgida Raua nõudlikkust sissepoole, arupidamist iseendaga. Ja ikka uuesti — seda rahu-likku, pisut isegi üleolevat, tühisema-dest asjadest igatahes kindlasti üleole-vat pilku. Loeme «Südame laulu».

Ning siis on selles kogus veel epi-grammi-Raud, ja tuleb aina kahetseda, et meie epigrammimõistmise ja -ar-mastamise kultuur nii kängu on jää-nud ja on mõjutanud siis muidugi ka epigrammikirjutamise kultuuri. See ei käi Raua kohta.

«Kuldne sügis» on kogu, mis ei eh-mata ega pane õhku ahmima. Mitte puhangute, vaid rahuliku kujutamise ja aeglase arutamise raamat. Tema sisulisele enesekindlusele lisandub sõ-naseadmise enesekindlus, sõna istumine, sobimine, tappisolek, sõnamõnu, mille poolest luules Rauale küll veel teisigi kõrvale leiab, proosas vaata et mitte kergesti. «Kuldne sügis» on raamat, mis ka vabavärsi erimuusaga kergelt üle on käidud. Ei tea siis, kas «Suveöö ilmsi» luuletajast tegelane oleks praegu pisut teistsugune saanud?

A. Tamm

Uitlemisi eksperimendika romaani ümber

Kordumatu näoga kirjandusteose loomise katsed on vist küll alati teretunud. Küllap eeldab aga iga uudne raamat ka julgust katsetada-eksperimenteerida.

Otsimis- ja tegemishimu kannavad A. Beekmani «Kaevupeeglitki»¹. Autor justkui kipuks tülli romaani traditsioonilise laadiga, justkui nõuaks jutustavale kirjandusele uusi vorme. Täpsustuseks öeldagu, et vormi mõistab ta kui materjali kunstilise organiseerimise moodust.

Nähtavasti sünnivad ainevalik ja ütlemissaneer käsikäes, olgu nad siis enne kirjutamist lõpuni setitatud või käärigu nad veel paberilepaneku ajalgi. Mitmeti on «Kaevupeeglis» nende eri poolte kontakt õnnestunud. Et kavatsus kirjutada pärast Juunipööret Leningradist koju naasnud, siin tõlketööga tegelnud, enda ja teiste käekäigu üle arupidanud ning sõja algul traagiliselt hukkunud naisest on teostatud ta enda jutustuse vormis, see ei tundu juhusena.

Ehk peitub romaani omapära nimelt aine niisuguses, tõsi, pisut postuumset laadi esitamises. Minajutustuse abil saavutatakse peategelase Anna Taanieli tütre ja lugeja vahel tihe, loomulik kontakt. Tugevalt mõjub lõpulehekülgedel tekkiv kontrast: Anna hakkub, ta jutustus katkeb, keegi ei saa enam midagi lisada. Jutustuse järsk katkestamine loob lugejas mulje, et just nüüdsama hukkus vestja, tegelane, kellega ju ainult oldigi kontaktis terve lugemise kestel.

Nõnda kujuneb romaani lõpul kirjandusteosele hädavajalik moment: lugeja otsekui unustab enese, tahab tagasi pöörduda loetu juurde. «Kaevupeegli» lõpp kutsub nõndanimetatud lugemisjärgsele, teose omapoolsele täiendamisele.

Lugemisjärgne täiendamine on mõistagi maitse küsimus ja on seda tavatse-

tud ju pidada suvaliseks, kuid pole vist ka päris väär oletada, et kui välja arvata tahtlik suvalisus või moonutamiskirg, siis mõjutab «edasimõtlemistki» teose koostiku tagasivõetud. Vaevalt küll saabki teose osade üldpilti salvestamine sõltuda ainult üksi lugejast...

«Kaevupeeglit» meenutades-«täiendades» ei tahaks niivõrd peatuda kohatud sündmuskäikude ja üksikseikade juures, vaid eelkõige peategelase tõekspidamistel, käitumisel — ta moraalsel minial. Õigemini, raamatu iga seik iseloomustab peategelast: kõigest saab teada vaid niivõrd ja selles värvingus, mis on omane Annale — jutustajale.

Miks ei nõustu Anna mõnede tollal hurraaoptimismis ja -õhinas fassaaditsevate-tooniandvate tegelastega? Miks ei tule naine vaesest maailmast, kes põrandaaluse tegevuse pärast surma mõisteti, hiljem hoopis punasele Venemaale saadeti, koju tagasi sirge võitlejana ja võitjana? Miks loobub ta oma võimuga otsesest kaasalöömisest ja töötab eesmärgiga, et keegi ei saaks omistada tööle meelevaldset iseloomu?

Kas mitte sellepärast, et meelevaldne pole mitte vaid öde Juuli, kelle maja natsionaliseeriti, puudega hangeldav majaomanik Havi või tormakas alt-Helmi, vaid ka rajoonikomitee instruktor, kes leiab, et korraldustes-käskudes ei saa eales olla viga või eksitust. Meelevaldne tundub Annale Kristjangi, kui ta jaotab inimesi leeridesse, argumentideks ikka nende minevik, päritolu või oletatav patt.

Eripalgelised tegelasringid koonduvad Anna Taanieli tütre ümber ja igauks nõuab aru ta moraalselt minalt. Siin on jaol aguli väikekodanlus oma kaotus- ja minnalaskmis-meeleoludega. Siin on öde Juuli, nähtud ta piiratuses kui ka kurblooluses. Siin on Anna, selle «kommunistiproua» ukse taga koosolekut pidavad naised, ühtaegu tigidad kui ka inimlikud. Siin on lootusetu veiderdaja ja käegalõõja Ruudi, kelle sisemine mina tegelikult esineb siiski otsekui Anna moraalse palge teisikuna. Veel on

¹ A. B e e k m a n: «Kaevupeegel». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 252 lk. Hind 70 kop.

sirgjooneline pealiskaudsus instruktori ja osalt Kristjanigi näol — kõrme süüdistama Annat eemalehoidmises, ebatraditsioonilisuses ja muus surmapattudes. Lõpuks on platsis Anna enda kidalise mineviku jäljed: maapagu Tikaperas, «Külvaja» sulgemine jms.

Risti vaenutsevale väikekodanlusele ja ohtlikule pealiskaudsusele järeltab Anna: «Päästikule vajutamist pean kõlbmatuks võtteks. Ükskõik, kelle suhtes, ükskõik, kas moraalselt või füüsiliselt.»

Muidugi ei tasu Annat idealiseerida. Enamgi: ühtede või teiste tegelaste iseloomujoonte mainimine iseenesest ei selgita ju kuigivõrd teose kunstilist külge. Vaevalt vist tasub üldse kirjandusteosest kui psühholoogiaraamatust rääkida, kuna tegelaste nii- või teistsuguste karakterite jälgimine omaette polegi ju eesmärgiks. Liiatigi, vaevalt küll võimaldavad «Kaevupeegli» kõige polaarsemadki tegelased (Vatiker — Anna, Anna — Juuli jne.) kõrvuti või vastakuti seatuina taibata nende osa teoses. Võib-olla viib iseloomulik kõrvutamine või vastandamine hoopis Anna või Kristjani, Mironovi või Liisa, Juuli või Vatikeri suvakohasele äraseletamisele.

Näib, et «Kaevupeeglis» kujuneb väärtuseks see tegu- ja mõtteviisides valitsev vastuolulisus, mille tabamine ehk ongi kirjandusteose sihiks. Kui Anna eitab väikekodanlust või pimedat vaenutsemist, siis õigustab ta end moraalselt. Kui Kristjan tunnistab, et temalgi oli kõhe välja saata (olgugi et klassivaenlasi), siis soostub ta Anna tõekspidamistega. Jällegi: eitades võimalust eksida või teha vigu, annab instruktor tegelikult õiguse Annale — vähemalt lugeja jääb sellele seisukohale. Vastupidi: esimesel kohtumisel peab Anna andestama Vatikerile, sellele kahetsevale vanale mehele, kes näib nii armetu. Vastasel juhul, s. t. kui oletada, et Anna võinuks ka mitte andestada, variseks kokku kogu teose kunstiline kavatsus. Ja lõpuks seisab Anna traagikagi selles, et ta moraalselt

ei kaota ega hukkugi. Alla jääb, võitluse kaotab hoopis võimukas Vatiker, ja nimelt moraalselt.

Igal juhul annab «Kaevupeegel» üllatavalt palju võimalusi edasimõtlemiseks, muidugi ikka siis, kui temast mitte otsida ühe või teise tegelaskuju saatust kui teatavate omadusjoonte kivenenud kogumit, vaid kui kunstilist lahendust.

Siiski jääb põhjust kahetseda eksperimendiga ülepakkumist. Kui meenutada, kuivõrd aeglaselt laskis lehekülge pöörata ornamenditehnikat taotlev sõnaseadmine, siis kaob küll julgus teistkordseks lugemiseks või mõnede kohtade värskendamiseks. Mitmed detailid ja ütlemlised vajutavad romaanile mõnesuguse konstrueerituse märgi. Nõnda kipub mõnikord elamust killustama Anna tundevirvenduste ja meeleolulõimede kohatine ulatuslik kommenteerimine (näiteks 12. peatükis). Üldse tundub, et A. Beekmani põhikujund — tabada tegelastesisesid kui ka -vahelisi konflikte kirjanduslik-kunstilise liikumisenähtena — komistab «Kaevupeeglis» mõnikord «aega küll» ja teiste jutustamistehnika võtete karidele.

Kirjandusteoses pole materjal sugugi ainumäärav ja -oluline. Nii ei tahaks kuidagi näha peamist ka selles, et tutvume paljude Anna elu faktidega, kuuleme-loeme 1940. aasta ja varasemategi aegade sündmustest, elame läbi peategelase otsimised, väsimised ja leidmised. Tähtsam on ikkagi, kuidas see kõik toimub. Ja tõepoolest, kui ainekäsitus või sõnaseadmine ehk ajuti jätavadki soovida, siis nägemise omapäras on autoril silma romaani vallas.

Vaatamata liigsele detailiseerimisele ja muudelegi jutustamistehnilistele ülepakkumistele, millele tahaks vastugi vaielda, ilmestab «Kaevupeegel» kui eksperiment romaani praegust üldpilti. Lisatagu siia mõned teisedki eksperimendikad teosed, nagu L. Prometi «Kes levitab anekdoote?», J. Tuuliku «Vana loss» meilt, mujalt jälle kas või V. Kattajevi «Püha kaev», ja suund tõotab olla lootustandev.

P. Lias

veldatakse ära, mis see meeletu pesamaste püstitamine siin enam aitab, kuresugu kaob niikuinii. Ega aimagi nad, et raudvõrendikud on ainuüksi antennid TV (teevee) programmi kinnipüüdmiseks ja inimõtted võivad olla päratu kaugel kurgede pesaoludest ning edasisest elusaatusest.

Televisiooni programmidesse kuulub mitut laadi saateid. Mõned neist puudutavad ühel või teisel määral ka kirjandust. Juhtus, et veebruari-kuuski üpris mitmeid kirjanikke Eesti telekraanilt näha võidi. Kuu jooksul toimus kaks otseülekannet (1. ja 15. kuupäeval) Tallinna Kirjanike Majast, kus elusad luuletajad ja jutukirjanikud oma uusimaid värse ning lugusid kirjanduslikul kolmapäeval ette lugesid.

Ent seda laadi saated pole TV-le spetsiifilised. Nad on vaid heatahtlikud, põgusalt tutvustavad kaameraviisidid kirjanduse ja kirjanike keskele. Tõeliselt intiimseks, siiraks, teelikuks muutub kirjandussaade siis, kui kirjanik või kirjandus ise läheb kaamera ette, stuudiosse, suurest saalist kammerlikumasse keskkonda.

Mida päris telelikku meie TV siis kirjanduse osas pakub? Aeg-ajalt mõned lavastused, mõned «Õhtud raamaturiivli juures» (kohtumised nendega, kes raamatuid ja raamatutest kirjutavad, nagu V. Gross, J. Kross, A. Tamm, M. Port, A. Siig, Ü. Tuulik, E. Mallene jt.), mõned «Luule veerandtunnid»... Tõsi, mitte küll kiiduväärselt palju. Ent seda tunnustavamalt tuleb suhtuda loominguilisse julgusesse uute suundade otsinguil sellel nii väheharitud ja siiski nii ekspluateeritud uudismullal, mida meie TV tegelikult ju on.

Otsingulisest aktiivsusest kõnelevad mõjuvas toonis sellised viimase aja televastused nagu hästi esitatud W. Borcherti «Ukse taga» (lavastaja M. Mikiveri), vähem hästi mängitud L. Andrejevi «Ime'lusad sabiinitarid» (V. Rummo), S. Mrožeki «Viirastuslik öö» (V. Aruoja), F. Dürrenmatti «Füüsikud» (V. Rummo). Need on väga teravad ühiskondlikud teosed (milliseid meie oma autorid teps pole loonud). Neis

käärivad kaasaja probleemid, ühiskonna ja indiviidi probleemid selles ühiskonnas, kus valitseb traagika, hukkmisoht, «jubeduse komism». Nimetatud valik näitab kirjandussaadete toime tuse tahet tutvustada tugevat dramaturgiat, mida ei isetegevuslikud ega tihti täisteatridki suuda vaatajani viia.

Tahe on üks, suutmine teine. Önnestunud autor, tubli teos, leidlik lavastaja — kõik on korras, kuid siis — ootamatult veab näitleja mäng kusagil viltu. Annab tunda nn. vana kooli viga, mis pole kõigiti kohane telelavastuste spetsiifikale. Häirib teatraalsus, mis laval ei häiriks, eksimused aktsendi asetuses. Kõik on ju kole suures plaanis, kole tundlik ja täpne!

Statistika (või sotsioloogia!) teab tunnistada, et suurim huvi TV-saadete vastu on väiksema hariduse ja intelligentsiga inimeste hulgas. Ühelt poolt kõlab see kui süüdistus vähem intelligentse vaataja aadressil, teiselt poolt aga — küllap on siis telesaated ise sellised, et nad keerulisemalt mõtlejas vähest huvi äratavad.

On hea, et meie TV kirjandussaated on sageli julgenud orienteeruda ka ainult «keerulise» vaatajale, kitsa male publikule. Kui «Luule veerandtund», mille raames on tutvustatud P.-E. Rummo loomingut ja tutvustatakse veel Apollinaire'i, Majakovskit ning teisi kaasaegseid või kaasaegsele paljuütlevaid poete, on mõnevõrra veel «massilisema tarbimise» saade, siis tsükkel «Poesia ja pilt», kus M. Mäger, A. Ehin, M. Kalda jt. on vaatluse alla võtnud kirjanduse ja esteetika väga spetsiifilised probleemid (kunstiline tunnetus, kunstiline kujund jne., millest A. Ehin kõneles osaliselt ka oma traktaadis «Kujund ja meeled» «Loomingus» 1966, nr. 11), on üsna erialane.

Ent ka nii on vaja. Kui TV ikka on mõeldud hingekosutust koju tooma mitte ainult sellele «keskmisele vaimele», kellest räägib senine statistika. Kui TV peab aja viitmise kõrval tegelema ka aja sisustamisega. Nõndaks.

Rahvas austab kirjanikke

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium nimetas seitse kirjanikku sotsialistliku töö kangelasaks ja ühtlasi autasustas neid igauht Lenini ordeniga ja kuldmedaliga «Sirp ja Vasar» üldrahvaliku tunnustuse võitnud kunstiteoste eest, nõukogude kultuuri arendamise

ning viljaka ühiskondliku tegevuse eest. Autasustatuiks on Mihhail Šolohov, Konstantin Fedin, Aleksander Korneitšuk, Leonid Leonov, Mirzo Tursun-zade, Pavlo Tõtšina ja Andrejs Upits.

Leedu saab uue ajakirja

Aprill lisab Leedu kirjandusellu meeldivat elevust. Hakkab ilmuma uus ajakiri noorepoolsele lugejaile — «Nemunas» («Neemen»). Ajakirja toimetust löödi laagrisse Kaunases — suuruselt Leedu teises linnas, mis kirjandusliku keskusena seniajani paraku üsna tagaplaanil on olnud. Kirjanduse tegemine ja väljaandmine on peaaegu tervenisti

koondunud vabariigi «soleerivasse» kommerts- ja administratiivkeskusse Vilniusse (analoogia meie Tartu ja Tallinna potentsiaalidega!). Ajakirja toimetab energiline noorema põlve luuletaja Antanas Drilinga. Toimetuse heaks sooviks on aidata kaasa ka naaberkirjanduste vastastikuste suhete tunduval parandamisel.

Aragon romaanist, luulest ja realismist

Suur prantsuse poeet ja nimekas romaanikirjanik Louis Aragon on ühtlasi erudeeritud ning mitmekülgne esseist, kes sageli ütleb oma sõna nii kirjanduse kui ka esteetika mitmesuguste küsimuste kohta. «Théâtre de la Commune'i» 250. etenduse tähistamisel esines Aragon sõnavõtuga, milles ta puudutas kirjanduse aktuaalseid probleeme, nende seas romaani, luule ja realismi küsimusi.

Tänapäeva romaan ja romaani tulevikuperspektiivid on kutsunud esile küllaltki vasturääkivaid arvamusi. Nii Prantsusmaal kui ka mujal on kuulda häáli, mis koos uue romaaniga tahavad maha matta romaani üldse. Aragon tunnustab: «Ma ei kuulu nende hulka, keda pahandab, et mõned kirjanikud arvavad olevat loonud uue romaani. Sest ma ei soovi midagi rohkem kui uudsust romaanis. Ka uudsuse valdkonnas ei armasta ma piiride tõmbamist, pealegi ei jää midagi kuigi kauaks uueks.» Ent Aragon rõhutab, et uuel ootab ta siis ka tõelist uudsust, romaanilt nõuab ta lakkamatut avastamist.

Eneskriitiliselt tunnustab Aragon, et tema, nii nagu teisedki romaanikirjanikud, pole kaugeltki ammendanud romaanis kätkeid võimalusi. Ta nendib romaani erilist mahajäämust võrreldes teiste vaimse elu aladega. Romaani mahajäämuse üheks põhjuseks peab ta tava, millele alistuvad mitte üksnes traditsioonilise romaani, vaid ka uue romaani autorid: harjumust kaaluda oma kunsti tõenäolisuse kaaludel. Aragon aga väidab: «Tõenäolisuse printsiip romaanis on enam kui piiramine, see on umbtänavat sulgevaks müüriks.» Tema arvates on tänapäeval realistliku romaani loomine mõeldav ainult juhul, kui see romaan sõandab ületada kujuteldamatu piire, sõandab rikkuda romaanile seni omaseid kombinatoorika reegleid. Aragon on arvamusel, et me oleme jõudnud ajajärku, kus romaan

peab üle hüppama igavikujõest ja tungima alale, mida inimhõistus veel ei suuda isegi kujutleda, s. o. minema kaugemale kõige arenenumate teaduste avastustest, selleks et kiirendada inimese ja looduse ümberkujunemist.

Viimaste aastate eesti kirjanduses märkame üha kasvavat vahet luule ja proosa taseme vahel. Samalaadset nähtust konstateerib Aragon põhiliselt prantsuse kirjanduse põhjal, kui ta kõneleb romaani silmanähtavast mahajäämusest. Kaaludes vahendeid uue kvaliteedini jõudmiseks romaanis, ütleb Aragon: «Selleks peab romaan tuginema luule avastustele, nii nagu teised teadused on edasi arenenud, kasutades matemaatika avastusi. Ma ütlesin: hüpoteesi jõult on luule igasuguse kirjasõna matemaatikaks.» Luulet võrdleb Aragon imaginaararvude avastamisega matemaatikas. Nentides, et romaani ajalugu ei paku materjali taoliste paralleelide tõmbamiseks, tõstab ta esile seda revolutsioneerivat osa, mida luule on seni etendanud: «Lubatagu mul arvata, et luule pakub mõningaid pretseidente, millel on analoogilisi jooni teaduslike hüpoteeside julgusega.» Lähemast minevikust leiab ta sellise näite sürrealismi näol. Ta avaldab veendumust, et sürrealism sisaldab realismi, ning toob näiteks iseenda — tema ise olevat jõudnud realismini sürrealismi kaudu.

Realismi probleemi käsitluses rõhutab Aragon eksperimendi tähtsust: «Sotsialistlik realism ei saa olla kivenenud realism. Ta peab olema — nii nagu sotsialism ise — eksperimenteeriva iseloomuga, peab olema lakkamatu edasiminekku kunst.» Ta märgib, et kunst on ju alati senikogetu küsimuse alla seadmine, on liikumine, on kujunemine. Sellest järeldab ta, et realism peab alati arvestama muutusi elus, pidama silmas teaduse uusi saavutusi ega või lasta ennast suruda nende normide raamesse, mis kehtisid siis, kui ei tun-

tud raadiot ega televisiooni, kui polnud veel radareid, küberneetikat ega kosmoselende. «Ma sõandaksin väita», ütleb Aragon, «et realism ise sünnib mitme-

kesisusest, aspektide rohkusest, kogemuste vastandamisest, looduse ja inimese tundmaõppimise uute vahendite kasutuselevõtmisest.»

Ühe lahtiste silmadega unistaja autoportree

Sellist nime kannab Artur Lundkvisti äsja Stokholmis ilmunud raamat. Rootsi kaasaegse kirjanduse kesksemaid kujusid jutustab sugestiivse jõuga oma loomingulistest elamustest, sellest, kuidas ta on saanud impulssi Whitmanilt, Hamsunilt, Ibsenilt, Rimbaud'lt, Majakovskilt, Babelilt. 1963. aastal toimunud külaskäik Ehrenburgi koju on jätnud talle sügava mulje. On imetletud Ehrenburgi roose ja maale, on kuulatud põhjalikku informatsiooni nõuko-

gude kirjanduse probleemidest ja mu-redest.

Lundkvisti teos ei ole seega kitsas autoportree, vaid ulatuslikum kirjanduslike sidemete käsitlemine Rootsi, Skandinaavia ja kaugemategi maade vahel.

Palju reisinud ja lugenud Lundkvist on aastatega kujunenud vahemeheks väliskirjanduse tutvustamisel. Teata-vasti kinkis ta ka 1958. a. Lenini rahu-preemia — 100 000 krooni — rootsi kir-janduse tõlkimise fondi.

Võimud teevad teosele reklaami

Norra kirjaniku Jens Bjørneboe' hil-juti ilmunud romaan «Juurteta» on tekitanud palju sensatsiooni, ajades poliitseivõimud raamatu konfiskeerimi-seks jalule. Romaani süüdistatakse pornograafias. Kriitika märgib, et norra kirjanduses on erootika alati olnud puberteedi raskustes ja naiste alavää-ristamine kujunenud tavaks. Teisest küljest peetakse tõenäolisemaks seda, et Norras hiljuti ilmunle tulnud kodanlik valitsus osutab kirjanduse «taltsutamises» selle maa kohta eba-

harilikku agarust. Igatahes teeb poliit-sei vahelesegamine romaanile aiva reklaami ja kibekiiresti ilmus «salapä-rase» romaani tõlge juba Taanis.

Jens Bjørneboe'd tuntakse andeka kirjanikuna, keda on premeeritud Bonniers'i ja Norra Kultuurifondi kir-jandusauhindadega ja antud talle 3-aastane valitsuse tööstipendium. Tema senist loomingut iseloomustab teravate probleemide käsitlemine. Eelviimane romaan «Halb karjane» ründab tera-valt vanglate olemust.

Saksa kirjanike rahulolematuus Kiesingeriga

Kiesingeri valitsuse revanšistlikud tendentsid ja sõjakas tuumarelva-taot-lus on teinud Lääne-Saksamaa demo-kraatlikud ringkonnad rahutuks. Mit-med humanistliku hoiakuga kirjanikud, nagu M. Walser, F. Unruh, C. Geissler, R. Hochhut jt., on pöördunud ameti-ühingute ja noorsoo poole üleskutsega rakendada ühiselt jõud Lääne-Saksa-maa demokratiseerimiseks. Sõjatont muutub üha ähvardavamaks. «Noorsu-gu,» hoiatab Unruh, «kui sa katsumu-sehetkel lased rahulipu langeda, siis saab see sulle saatuslikuks!» Hans Magnus Enzensberger, kes näeb Baieri valimistel neonatsistide poolt saavuta-tud võidus tõsis-t ohtu, peab Josef

Straussi kahe otsaga mängu veelgi oht-likumaks. Bonn toetab Vietnami sõda, kuid «kes tahab tänapäev fašismi tundu-ma õppida, see ei saa seda kuskil mu-jal paremini teha kui Vietnamis», ütleb Enzensberger. «Oświęcim pole ainult minevik, vaid ka olevik.» 83-aastane Lääne-Saksa filosoof Karl Jaspers üt-les otse välja, et Kiesinger on vana natsionaalsotsialist ja tema valitsus tä-hendab kõikide sakslaste ränka solva-mist, kes vihkavad natsismi. «Me ole-me sattunud omavoli ning juhuse tü-rannia alla ja see viib meid vastu kaosele.» Ainukeseks väljapääsuks peab ta vasakpoolsete opositsioonijõudude kasvu.

Sisukord

E. Kits		H. Muller	
Johannes Semper (Õli) . . .	321 ees	** (Õhtu õue juhtis võigud) . . .	415
J. Semper		** (Kioskist küsin)	415
Vaikuse variatsioonid		E. Maasik	
1. Idüll	323	Johannes Semperilt on palju	
2. Kärsitused	323	saadud	416
3. Rahn mere ääres	324	G. Ernesaks	
4. Sundvaikus	325	Kümnevõistleja kunstialadel	418
5. Kuis tappa kurbus	325	A. Bach	
6. Kahe vaikuse vahel	326	Koreograafiakooli õpilane	
7. Vaikusest, mis kisendab	327	(Monotüüpia)	419
J. Smuul		L. Promet	
Monoloogid		Johannes Semperiga meenuta-	
Hea meremeeste Hoidja	329	mas	421
Mihkli monoloogid		E. Siirak	
Kuidas sündis laul «halli-		Semper «Murrangu» ja «Tara-	
püksi hiidlasest»	333	pita» päevil	426
Tuulevaikuse lugu	339	U. Laht	
A. Suuman		Ei kesvadest ega linnastest	438
Pimedik Pedja kärestikul	344	A. Annist	
A. Beekman		Kalevipoja jumalavastatus ja	
Valgete vareste parv	347	Maksim Gorki	455
V. Pirk		A. Eelmäe	
Talvemotiiv (Õli)	369	Mõtlike naeratuste maailm	469
U. Otsus		A. Tamm	
** (Tahtsin olla enesega...)	391	Mart Raua rahulik selgus	472
** (Et säiliksik kõik haprad		P. Lias	
niidid)	392	Uitlemisi eksperimendika ro-	
** (Ära hellita! mind)	392	maani ümber	474
Mesilane	392	Ringvaade	476
R. Majak			
Aasta, mis ei unune	394		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. II 1967. Trükkimisele antud 11. III 1967. Trükiarv 10 600.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspognaid 13,95. MB-01038. Tellimise nr. 409.
Trükikoda «Uhiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 3, märts 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 3, март 1967

50 коп.

Индекс
78174